

Raimundas Lopata, Nortautas Statkus*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Imperijos, pasaulio tvarka ir mažosios valstybės**

Straipsnio autoriai remdamiesi smarkiai besiplėtojančiais akademiniais debatais dėl JAV imperizacijos apraiškų nagrinėja imperijų formavimosi teorines prielaidas ir tiria šio proceso indikatorius JAV, ES, Rusijos bei Kinijos užsienio ir vidaus politikoje. Didžiųjų valstybių imperizacijos tendencijos kelia grėsmes ir galimybes mažoms valstybėms. Autoriai nagrinėja galimus Lietuvos užsienio ir vidaus politikos pasirinkimus, kuriuos kuria JAV globalios liberalizacijos ir demokratėjimo, ES „branduolio valstybių“ „sustiprinto bendradarbiavimo“ ir Rusijos savo įtakos zonos atstatymo „geopolitinių projektų“ sąveika.

Išvadas

„Mes turime sukurti savarankią imperiją, atsparos tašką išplėsti labai stipriai. Buvusios LDK teritorijos – tai natūralios mūsų sienos, kurias įveikti nereikia jokių pastangų. [...] Mūsų imperija reikalinga Europai, manau, reikalinga ir JAV – abi galybės netruks tai suvokti ir galų gale visi jų veiksmai rodo, kad jos suvokia. Gal ne mastą, kuriam mes pasiryžę. Kam ta sava imperija reikalinga mums? Tai tam atvejui, jei subyrės JAV ir Rusija. Europa tada liks jėgų lauku, viena iš tų jėgų, kontroliuojančių Europą, privalome būti mes“. Tai kelios ištraukos iš Gintaro Beresnevičiaus knygos „Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys“, sulaukusios prieš keletą metų kiek ironiškų, bet pozityvių vertinimų¹. Kritikus sužavėjo, regis, ne tiek pati lietuviškos imperijos idėja, kiek idėja kaip intelektualinė provokacija. Tačiau provokacijai rimčiau „pasidavė“ tik užsienio politikos formuotojai, prabilę apie Lietuvos pretenzijas tapti regiono lydere². Viešajai nuomonei regis, artimesnė, mielesnė širdžiai išlieka retrospekty-

* Prof. dr. Raimundas Lopata – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktorius; dr. Nortautas Statkus – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas. Adresas: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5 251 4130, el. paštas: tspmi@tspmi.vu.lt

** Už pagalbą rengiant straipsnį autoriai dėkoja VU TSPMI magistrantams K. Aleksai, A. Čepukėnui, S. Dobriakovui, E. Gailiūnui, D. Jurgelevičiūtei, N. Kaučikui.

¹ Beresnevičius G., *Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys*, Vilnius, 2003, p. 18, 75. Recenzijas žr.: Girdzijauskas V., „Kalėdinė Beresnevičiaus pasaka, arba lietuviškojo imperializmo metmenys“, *Literatūra ir menas*, 2003 m. gegužės 3d.; Almenas K., „Kaip darysime Imperiją?“, *Atgimimas* 21, 2003 m. gegužės 30 – birželio 5 d.

² Laikinai einančio Lietuvos Prezidento pareigas A. Paulausko kalba Vilniaus universitete, 2004 m. gegužės 24 d., http://www.urm.l/data/2/EF51153536_Paulauskasspeech.html.

va, ką neseniai išdavė pasididžiavimas rusų kalba išleista prof. Edvardo Gudavičiaus „Lietuvos istorija“, esą dabar ir rusai pagaliau savo kalba galės perskaičiuoti apie viduramžių Lietuvos imperiją³. O be reikalo. Stebint ekspertų ginčus dėl tarptautinės sistemos būklės imperijos metafora išitvirtina kaip rimtas metodologinis instrumentas analizuojant tiek poliškumo arba galios pasiskirstymo klausimą, tiek prognozuojant tolimesnę tarptautinės sistemos raidą.

Į šią aplinkybę neseniai dėmesį atkreipė Kęstutis Paulauskas, recenzuodamas jau po G. Beresnevičiaus pasirodžiusią britų istoriko ir politologo Niallo Fergussono studiją „Colossus: the Price of America Empire“. Autorius nevengia normatyvinių vertinimų, rašo K. Paulauskas, nesidangsto objektyvizmu, o, atvirai pasisakydamas esąs už imperiją, įtikinamai argumentuoja, kad anarchiška suverenių valstybių nebegali susidoroti su šiuolaikiniais iššūkiais. Todėl ir ragina pripažinti tai, ko daugelis nesiryžta pasakyti: pasaulis gyvena Amerikos imperijos amžiuje, nori kas nors to ar ne, o atkaklūs dabartinės Baltųjų rūmų administracijos bandymai neigti imperinę JAV prigimtį tik patvirtina, kad problema egzistuoja⁴.

Nėra abejonių – būtent JAV vykstantys vidaus ir užsienio politikos pokyčiai didėjančio vienapoliškumo kontekste skatina tiek teorinio imperiologinius debatus, tiek empirinę vadinamosios amerikietiškosios imperijos ypatybių analizę. Žinoma, istorinės paralelės išlieka reikšmingais jų populiarumo šaltiniais. Ypač po JAV vadovaujamos koalicijos invazijos į Afganistaną ir Iraką mėgstama akcentuoti, jog amerikiečių kariai pakartoję Aleksandro Didžiojo žygių į Kabulą, o amerikiečių tankai, triukšmingai riedėję Mesopotamijoje, kažkada buvusios imperijos centre, negali nekelti analogijų su imperijų kūrimo projektais – bandymais užvaldyti tolimes kolonijas. Tačiau tokiais atvejais nėra labai svarbu, jog naujos įžvalgos dažnai būna paremtos koncepcijomis, sąvokomis ar sampratomis, kurios kažkada jau valdė tyrėjų širdis ir protus. Tokiais atvejais lemiamas vaidmuo priklauso intelektualinei intrigai – renovacijos pagrįstumui.

Reikia pripažinti, kad dabartinė imperijos samprata jau senokai išsivadavusi iš primityvaus, tradicinio imperializmo pančių, sovietų ir amerikiečių ideologų suregztų Šaltojo karo metais, kuomet svarbiausiu imperijos kriterijumi buvo tiesioginio kolonijų valdymo faktai. Tyrimuose laipsniškai gryninami ne tik imperijos atpažinimo kriterijai (imperinė ideologija, galios koncentracija, centro ir periferijos ryšiai, imperinė dinamika). Jie vis dažniau naudojami modeliuoti ir kitų tarptautinių santykių veikėjų raidai. O minėtais kriterijais remiantis „atpažinti“ imperijų kūrimosi procesai Europos Sąjungoje, Rusijoje ir Kinijoje netgi suteikia peno aiškinimams, jog pasaulėtvarka laipsniškai evoliucionuoja imperinės struktūros link.

Straipsnio tikslas – plačiau atskleisti šio instrumento taikymo tarptautinės sistemos tyrimuose savitumus, taip pat jo aiškinimo galias, prognozuojant mažųjų valstybių vietas bei funkcijas eventualioje imperinėje struktūroje, t. y. tam atvejui, perfrazuojant G. Beresnevičių, jeigu imperiniai ar imperinius požymius turintys dariniai nebyrės.

³ „Kultūra įveikia išankstinį priešišumą“, *Lietuvos Rytas* 193, 2005 08 22.

⁴ Paulauskas K., „Apie laisvės imperiją, europietišką rojų ir naują pasaulio tvarką“, *Politologija* 1 (37), 2005, p. 87.

1. Problema

1.1. Vienapolės, daugiapolės tarptautinės sistemos ar globalios imperijos link?

Po Šaltojo karo pabaigos suirus dvipolei tarptautinės sistemos struktūrai susiklosčiusi „asimetrinio daugiapoliškumo“, padėtis yra pereinamasis sistemos raidos etapas. Dabartinė tarptautinės sistemos būklė neabejotinai kis, tačiau kol kas bent jau karinėje ir kultūrinėje dimensijoje JAV lieka tarptautinės sistemos lyderės (aiškios pretenzijos tapti jos hegemonu). Įdomiausia tolimesnėje tarptautinės sistemos raidoje bus tai, ar JAV sugebės išlaikyti ir sustiprinti vienapoliškumą, ar sistema keisis dvipoliškumo ar daugiapoliškumo link.

Šiuolaikinė vienapolė tarptautinė sistema yra gana unikali istorijos perspektyvoje – iki šiol vienapoliame pasaulyje ilgalaikę dominuojančią galią užsitikrindavo tik imperijos (Britų imperija, Napoleono Prancūzija, Romos imperija ir t. t.). JAV tapo lydere kol kas nesukurdama imperijos, o demonstruodama karine, ekonomine ir politine galia paremtą savo įtaką.

Remiantis neorealizmo teorija, daugiausiai dėmesio skiriančia tarptautinės sistemos struktūrai ir pokyčiams, galima duoti labai aiškų atsakymą: vienapolė tarptautinė sistema yra nestabiliausia tarptautinės sistemos forma. Vienas esminių neorealizmo sisteminės teorijos principų iš esmės – tarptautinės sistemos polinkis į galios balansą. Todėl vienapolės sistemos virsmas į kurią nors galios balanso (dvipolę, daugiapolę) konfigūraciją ar globalios imperijos link yra tik laiko klausimas⁵.

Kita vertus, niekas negali pateikti atsakymo, kiek laiko gali tęstis vienintelio hegemono dominavimas pasaulyje. Kiti tarptautinių santykių teoretikai teigia, kad hegemonas gali išlaikyti dominuojantį vaidmenį gana ilgą laiką. Šie teiginiai grindžiami prielaida, kad svarbiausias veiksnys tarptautiniuose santykiuose yra ne galios balanso, o grėsmių balanso siekis⁶. Šiuo atveju kitos valstybės nesiekia riboti hegemono galios, jei neįaučia priešiško hegemono ketinimų – t. y. jei nestiprėja baimė dėl hegemono galios transformacijos į suvereniteto ribojimą kitiems tarptautinės sistemos dalyviams.

Atsižvelgiant į šias teorines prielaidas galima teigti, kad vidutiniu laikotarpiu (iki 2020 m.) tarptautinėje ir globalioje geopolitinėje sistemoje vyks du procesai:

- JAV stengsis išlaikyti vienapolę sistemą ir stiprinti savo hegemoninę padėtį (neleidžiant kuriai nors vienai valstybei įgyti panašios galios, kokią turi JAV, ir trukdant susiformuoti koalicijai, nukreiptai prieš JAV).
- Kitos didžiosios valstybės kurs Eurazijoje savo išimtinių interesų zonas ir stengsis sukurti galios (grėsmės) atsvaros JAV sistemas.

⁵Vienapolė sistema yra laikina dėl dviejų priežasčių: 1) dominuojanti valstybė, net jei ji elgiasi nuosaikiai, kelia nuolatinį nerimą kitoms šalims, kad stiprėjanti vienos valstybės galia varžys jų galimybes ir didins nesaugumo laipsnį, (galios ir saugumo dilema); 2) dominuojanti galia dažnai prisiima per daug tarptautinių užduočių, ilguoju laikotarpiu išsekindama savo pajėgumus, plačiau žr.: Waltz K., *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley, 1979, p. 102–128.

⁶Walt S. M., „Alliance Formation and the Balance of World Power“, *International Security*, 9, 4, 1985, p. 3–24.

Ilguoju laikotarpiu (iki 2035 m.) gali susiformuoti sąlygos, leidžiančias pakeisti ne tik tarptautinės sistemos vienapoliškumą, t. y. įtvirtinti arba apriboti santykinį JAV pranašumą (*sisteminis pokytis**), bet ir jį kokybiškai transformuoti kartu pakeičiant ir pačią tarptautinę sistemą (*sistemas pokytis***). Kai kurie požymiai rodo, kad XXI a. pradžioje jau egzistuoja prielaidos tiek sisteminiam tarptautinės sistemos pokyčiui, tiek ir esminiam pačios sistemos pasikeitimui.

Nemaža dalis tarptautinių santykių tyrėjų (globalistai) kalba apie modernių centralizuotų teritorinių valstybių – nacijų – reikšmės menkėjimą ar net greitą išnykimą (žr. K. Ohmae, W. Wriston, W. Greider, S. Gill, J. M. Guehenno). Kiti, nors neteigia nacionalinės valstybės greitos žūties, pripažįsta esminį jos struktūros ir funkcijų pasikeitimą (žr. A. Giddens, S. Sassen, J. Rosenau). Anot pastarųjų, globalizacija „rekonstruoja“ nacionalinių valstybių galią. Globalizacija aktyvina valstybę, kinta ne jos galia, bet funkcijos.

Moderni centralizuota valstybė dar išsaugo realios valdžios tam, kas vyksta jų teritorijoje, prerogatyvą, tačiau šią valdžią riboja „transnacionaliniai veikėjai“, daugiašaliai ir dvišaliai valstybių išipareigojimai. Susikūrė naujas suverenumo „režimas“: daugelis valstybių nebegali įgyvendinti išimtinio suvereniteto savo teritorijoje. Nemažai valstybių yra silpnos valstybės (*failed states*) arba žlungančios valstybės (*collapsed states*). Pirmųjų pavyzdžiais būtų Sudanas, Čadas, Ruanda, antrųjų – Somalis, Demokratinė Kongo Respublika, Afganistanas. Vyksta politikos deteritorializacija: menkėja valstybės gyventojų lojalumas nacionalinei valstybei, nes tarptautinės migracijos srautai keičia nacionalinių valstybių gyventojų ir piliečių sudėtį. Kita vertus, „politinė bendruomenė“ neišsitenka nacionalinės valstybės rėmuose. Globaliame pasaulyje, kur laikas ir erdvė yra lengvai įveikiami, o platus komunikacinis tinklas leidžia laisvai bendrauti iš bet kurio pasaulio taško, atsiranda visos sąlygos išlaikyti tautinį identitetą net ir gyvenant emigracijoje. O viršnacionalinių organizacijų gausa garantuoja, kad migrantams bus užtikrintos sąlygos puoselėti ir net propaguoti gimtąją kalbą, kultūrą, religiją. Todėl etnosai tampa vis labiau deteritorializuoti, o nacionalinės valstybės vis mažiau etniškai homogeniškos.

Diasporoje gyvenantys etnosai dėl vis labiau globalėjančio pasaulio turi daugiau galimybių išlaikyti savo identitetą, palaikyti intensyvesnius ryšius su tėvyne. Todėl pilietybės ir tėvynės sąvokos net per keletą kartų išlieka netapačios. Ankstesnė tėvynės sąvoka, reiškusi bendrą kalbą, teritoriją, kultūrą, tampa vis mažiau svarbi, nes kasdieninis globalizacijos paveiktas gyvenimas sukuria kokybiškai naujus ryšius, tradicijas, ir apskritai naują gyvenimą – Ž. Attali žodžiais tariant, „klajoklišką gyvenimo būdą“. Ekonomikos globalizacija, naujos ryšių ir informacinės technologijos suteikia galimybes kapitalui šiandien judėti greitai ir lengvai, todėl ilgai

* *Sisteminis pokytis* yra esminis galios ir prestižo pasiskirtymo tarptautinėje sistemoje pasikeitimas (veikėjų galios ir prestižo dinamika). Sisteminio pokyčio pavyzdys – Napoleono imperijos žlugimas ir Didžios Britanijos iškilimas po 1815 m.

** *Sistemas pokytis* yra esminis tarptautinės sistemos veikėjų tipų pasikeitimas, lemiantis pačios tarptautinių santykių sistemos prigimties radikalų pokytį. Pavyzdžiui, sistemos pokytis buvo Antikinės Graikijos miestų–valstybių (polių) sistemos suirimas ir helenistinių imperijų susiformavimas arba modernių teritorinių centralizuotų valstybių (nacijų) susikūrimas Europoje XVI–XVII a. (Vestfalijos sistema).

neužsibūna vienoje vietoje. Taip formuojasi prielaidos ilgainiui susikurti naujai globaliai, neteritorinei struktūrai – „pasauliniam miestui“ (*world-city*)⁷.

Dėl globalizacijos laipsniškai diferencijuojasi pilietybės ir etninės tapybės suvokimas, nacijos, kaip teritorinės etnokultūrinės politinės bendruomenės, dezintegruojasi užleisdamos vietą naujo tipo tarptautinės politikos veikėjams: hipervalstybei, tarptautinėms organizacijoms, valstybių kariniams, ekonominiams blokams bei sąjungoms, transnacionalinėms korporacijoms (TNK), transnacionalinėms NVO, transnacionalinėms organizuotoms nusikalstamoms grupėms. Nacionalinių valstybių valdžia priversta pertvarkyti savo funkcijas. Nacionalinės valstybės valdžia savo funkcijomis priversta dalytis su šiais naujais veikėjais⁸.

Valstybės saugumo teikimo ir viešosios tvarkos palaikymo funkcijas iš dalies perleidžia privačioms samdinių armijoms ir saugos firmoms, elektroninių komunikacijų bendrovėms; ekonominės ir socialinės gerovės teikimą – TNK ir NVO. Valstybės vis labiau atlieka tik kolektyvinių veiksmų katalizatoriaus koordinatoriaus vaidmenį.

Kyla klausimas, kurie ir kokie (kokio tipo) politiniai subjektai iš išvardytos gausybės dominuos XXI a. tarptautinėje sistemoje, ar pasitvirtins spėjimas dėl vykstančio radikalaus *sistemas pokyčio*, kur link nuves nacionalinių valstybių silpnėjimas – „žlugusių periferijų“ ir „pasaulinių miestų“ atsiradimo bei integracijos į didžiųjų valstybių imperijas ar tik prie JAV hegemonijos ir vienapoliškumo įtvirtinimo, ar naujo hegemono iškilimo? Kita vertus, prieš keletą metų tarptautinių santykių disciplinoje prasidėję debatai dėl JAV globalios hipervalstybės (imperijos) formavimosi ne tik kad nenutyla, bet ir plečiasi⁹.

Dauguma tarptautinių santykių tyrėjų, apibūdindami JAV statusą tarptautinėje sistemoje po Šaltojo karo pabaigos, dažniausiai dangstė tikrąjį JAV tarptautinį statusą aptakiais „lyderystės“, „dominavimo“, „supergalybės“ ar „hegemonijos“ vardais, vadindami JAV „vienintele supervalstybe“ ar „hegemonu“, „globalia tarptautinės sistemos lydere“, „hipervalstybe“. Tačiau nuo G. W. Busho pirmosios neokonservatyvios administracijos veiklos pradžios 2000 m., kai kurie autoriai jau atvirai teigia kad „JAV buvo ir yra imperija“, o pasaulis šiandien gyvena Amerikos imperijos amžiuje“. G. W. Busho administracijos atkaklūs bandymai neigti imperinę Amerikos politikos prigimtį tiktai patvirtina, kad tai egzistuoja¹⁰. JAV sugebėjimas paversti pirmavimą tarptautinėje sistemoje hierarchiniais santykiais yra pirmas svarbus kintamasis, lemiantis XXI a. tarptautinės sistemos pobūdį.

⁷ Frank A. G., Gill B. K., *The World System: Five Hundred Years of Five Thousand?*, London: Routledge, 1993;

Friedman J., *Cultural Identity and Global Process*, London: Sage, 1994.

⁸ Friedman J., „Class Formation, Hybridity and Ethnification in Declining Global Hegemonies“ in Olds R. and all eds. *Globalization and The Asia Pacific*, London: Routledge, 1999, p. 183–201.

⁹ Paulauskas, K., „Apie laisvės imperiją, europietišką rojų ir naują pasaulio tvarką“, *Politologija* 1, 2005, p. 82–98.

¹⁰ Ten pat, p. 87.

Antrasis svarbus kintamasis ilguoju laikotarpiu Lietuvai yra Europos, kaip tarptautinių santykių veikėjo ir geopolitinio darinio, statuso raida. Esminis klausimas kalbant apie tarptautinės sistemos pokyčius ilgalaikėje perspektyvoje yra susijęs su Europos Sąjungos transformacija. Šiuo metu ES nėra tipiškas geopolitinis subjektas – ji vis dar formuoja nacionalinių valstybių interesus ir šių interesų derinimas. Svarbiausias klausimas – ar ES taps vienalyčiu tarptautinės sistemos dalyviu, ar nacionaliniai interesus ir identitetai išliks pamatiniai? Šie pokyčiai gali būti lemiami ir visos tarptautinės sistemos transformacijai. Europai tapus vienalyčiu geopolitiniu subjektu, potencialiai ji galėtų būti svarbiausias veikėjas, ribosiantis JAV hegemoniją. Nykstant nacionalinių interesų ir nacionalinio suverenumo prioritetiškumui Europoje, keistūsi ir vienas svarbiausių tarptautinės sistemos bruožų – jos anarchiškumas. Tarptautinė sistema vis labiau taptų ne nacionalinių valstybių, o tarptautinių, viršnacionalinių struktūrų ir regioninių darinių sąveikos lauku.

Apibendrintai galima būtų teigti, kad svarbiausias Lietuvos užsienio politikos iššūkis numatomoje ateityje – sunkiai sprendžiamas pasirinkimas: remti JAV globalios hegemonijos stiprinimą ir negrįžtamą amerikiečių globalaus valdymo sistemos (imperijos?) įtvirtinimą ar palaikyti galimus Europos Sąjungos „branduolio“ valstybių siekius kurti ES postnacionalinę federaciją ir kontrbalansą JAV hegemonijai atsverti.

Straipsnio tikslas – ištirti tarptautinės sistemos eventualios raidos bendrąsias tendencijas keičiantis tarptautinės sistemos subjektų reikšmei (silpnėjant nacionalinėms valstybėms) ir nustatyti galimus Lietuvos, kaip mažosios valstybės, strateginius pasirinkimus besiformuojančioje tarptautinėje sistemoje.

1.2. Imperijos apibrėžimai

Istoriškai susiklostęs *imperijos* apibrėžimas sako, kad imperija [lot. *imperium* „valdžia“, „valstybė“] – didelė, stipri, paprastai monarchinė valstybė, į kurios sudėtį įeina nukariauti kraštai, kolonijos¹¹. *Imperijos* sąvoka priklauso „valstybės“ kategorijai – tai nėra politinės sistemos tipas ar politinis režimas.

Imperijos reiškinių klasikinius akademinis apibrėžimus galima suskirstyti į dvi grupes:

1. Akcentuojantys tarptautinės sistemos subjektų netolygius tarpusavio galios ryšius – kontrolę, hegemoniją, dominavimą.

2. Pabrėžiantys valstybės vidaus politinės socialinės ekonominės struktūros ypatybes – „centro“ ir „periferijos“ („kolonijų“) egzistavimą, neprilygstantį politinės galios koncentraciją „centre“, išimtinę monarcho teisę priimti įstatymų leidybos, teisminius, vykdomosios valdžios sprendimus¹².

¹¹ Bendorienė A., Bogušienė V. ir kiti, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma Littera, 2004, p. 314.

¹² Wikipedia, „Empire“, <http://en.wikipedia.org/wiki/Empire> 2005 05 25.

Pirmosios grupės apibrėžimai remiasi *santykinėmis* valstybių savybėmis, o antrosios grupės – *konstitutyvinėmis* savybėmis. Konstitutyvinės savybės yra valstybių bruožai, mažiau priklausomi nuo jų santykių su kitais politiniais subjektais (pvz., valdymo forma, gyventojai, teritorija, karinės pajėgos). Santykinis valstybių bruožas lemia jų sąveiką su kitomis valstybėmis ar kitais politiniais dariniais (pvz., hegemonas, periferinė valstybė). Santykinės valstybių savybės yra kartu ir jų funkcijos kitų valstybių atžvilgiu tarptautinėje sistemoje.

Abiejų grupių apibrėžimus galima nesunkiai integruoti. Svarbu yra tai, kad *imperijoje aukščiausia valdžia* (imperatorius ar kita(-os) centrinė(-s) politinė(-s) institucija(-os) **turi turėti galimybę de facto ir de jure efektyviai politiškai kontroliuoti bent viena kitą atskirą** (etniškai ar (ir) kultūriškai, ar (ir) religiška, ar (ir) socialiai, teisiškai savitą) **valstybę ar (ir) jos visuomenę**. Kitaip tariant, imperijoje turi būti bent jau politiškai dominuojantis „centras“ ir subordinuota, bet socialiai bei kultūriškai atskira „periferija“, „kolonija“ (istoriškai paprastai susiklosto „centro“ dominavimas ir kitose sferose).

Kitaip tariant, esminis imperijos, kaip politinio reiškinių, bruožas yra atskiros „periferijos“ bent jau politinė kontrolė. Politinė kontrolė reiškia valdomo socialinio darinio sprendimų priėmimo kontrolę (jis nebetampa subjektu – jis tampa objektu), jei to nėra, tai yra tik įtaka subjektui, besiremianti ekonomika, kultūra ir pan. Tada tikrai negalima kalbėti apie imperiją. Kontroliuojamas tarptautinių santykių subjektas pats sprendimų nepriima, jis vykdo tuos, kurie priimti už jo politinės bendruomenės ribų, o subjektas, kuriam daroma įtaka, pats priima sprendimus. Pavyzdžiui, sunkiai išvelgiamas, tačiau egzistuojantis skirtumas tarp Ekvadoro ir Haičio politinio savarankiškumo arba tarp Baltarusijos ir Tadžikistano padėties Rusijos atžvilgiu. Pirmu atveju galima kalbėti apie reikšmingą įtaką, antru – apie politinę kontrolę.

Kai kurie autoriai, remdamiesi kontrolės ir įtakos skirtumu, skiria *formalias* ir *neformalias* imperijas. Formaliose imperijos „centras“ skiria periferijos administratorius, nustato vidaus ir išorės įvairių politikų gaires bei kontroliuoja jų vykdymą. Neformaliose imperijose „centras“ nustato ir kontroliuoja periferinio subjekto tik išorės politiką, o vidaus politikai bei personalijų skyrimui daroma akivaizdi įtaka¹³.

Taisyklingam imperijos apibrėžimui taip pat labai svarbu yra imperinė tapatybė. Imperinio „centro“ politinės bendruomenės savęs suvokimas kaip viršesnio ir atsakingo už žemesnį, periferinį „kitą“.

Tad gana tinkamas imperijos apibrėžimas būtų toks: **imperija – valstybė, politiškai kontroliuojanti etniškai, kultūriškai ir teisiškai atskirus (savitus) socialinius darinius**.

Imperijos sąvoka nesutampa su hegemonijos sąvoka. *Hegemonas* – valstybė, dominuojanti tarptautinėje sistemoje. Imperijos dažnai būna hegemonais, o hegemonai imperijomis (pvz., Didžioji Britanija), tačiau ryšys tarp hegemonijos reiškinių ir imperijos nėra deterministinis. JAV yra dabartinės sistemos hegemo-

¹³ Motyl A. J., *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, New York: Columbia University Press, 2001, p. 19–20.

nas, bet dar nėra tikra imperija. Austrija–Vengrija buvo imperija, tačiau niekada netapo hegemonu¹⁴. *Hegemoninė valstybė* turi didžiausią įtaką politinėje sistemoje, be jos neįmanomi esminiai sprendimai, tačiau ji neturi legitimios valdžios ir galios pati viena įgyvendinti savo sprendimų, nepaisydama kitų veikėjų valios. Priešingai, *imperinė valstybė* turi ir galios, ir dažnai teisiškai įtvirtintą „valdžią“ (formalios imperijos atveju) įgyvendinti priimtus sprendimus. **Kitaip tariant, hegemonas yra „pirmas tarp lygių, (įtakos ryšiai), o imperija yra „virš kitų, – kontroliuoja (valdo) subordinuotus socialinius darinius imperinės sistemos ribose (subordinacijos ryšiai).** *Hegemonas* turi įtakos, o *imperija* – kontrolę (nesvarbu, tiesioginę ar ne).

Imperijos ir *supervalstybės* sąvoka taip pat skiriasi. *Supervalstybės* sąvoka pritaikoma adekvačiai tik dvipoliškumo atveju. Hegemonas negali būti supervalstybė, o supervalstybė hegemonu. Terminais „supervalstybė“, ar „didžioji valstybė“ yra iš tikro nurodoma valstybės vieta (padėtis) tarptautinėje sistemoje, jos galia ir prestižas tarptautinėje hierarchijoje. Valstybės tarptautinės padėties kitimas yra jos kilimas arba leidimasis hierarchijos laiptais: hegemonas – supervalstybė – didžioji valstybė (regioninis dominantas), vidutinė valstybė, mažoji valstybė, minivalstybė. Pavyzdžiui, Rusija po Šaltojo karo pabaigos akivaizdžiai virto iš supervalstybės regionine didžiąja valstybe.

Jei socialinės, kultūrinės, teisinės, etninės imperijos „centro“ ir „periferijos“ („kolonijos“) ribos išnyksta, periferija visiškai integruojama į „centrą“ (galioja tos pačios politinio žaidimo taisyklės), **imperija virsta arba daugiaetnine federacija, ar net unitarine valstybe.** *Imperinė dinamika* – imperijos kūrimasis, stiprėjimas, plėtra, silpnėjimas, žlugimas. *Imperializmas* – politinį dominavimą ir kitų valstybių subordinavimą pagrindžianti ir propaguojanti ideologija¹⁵.

2. Imperiologija

Imperijos samprata ir jos kūrimo strategijos nėra naujas dalykas tarptautinių santykių istorijoje ir teorijoje, tačiau pastaruoju metu (pradedant nuo XX a. paskutinio dešimtmečio vidurio) *imperijos* sąvoka tampa vis populiareesnė, ji pasitelkiama apibūdinant galios pasiskirstymą tarptautinėje sistemoje.

Galima pastebėti, kad diskusijos apie imperijas ir imperializmą suintensyvėja dėsningai. Egzistuoja ryšys tarp debatų genezės ir tarptautinės sistemos raidos fazių: debatai kyla menkėjanat esančio hegemono galiai ir stiprėjant pretendentų jį pakeisti ambicijoms (kitai tariant, tarpvaldžiu).

Akademinėje literatūroje galima aptikti debatų apie imperijas XIX a. Pabaigoje – XX a. pradžioje. „Naujasis imperializmas“ – maždaug nuo 1871 m. iki 1914 m. (nuo Prancūzų–Prūsų iki I Pasaulinio karo). Kinų – japonų karas (1894–1895 m.), Ispanijos – JAV, Pietų Afrikos, Rusijos ir Japonijos karai laikomi nau-

¹⁴ Ten pat, p. 20.

¹⁵ Bendorienė A., Bogušienė V. ir kiti, (note 7) p. 314.

jojo imperializmo pradžia. Jis siejamas su industrinės revoliucijos plėtra, kapitalistinės sistemos vystymusi ir iš to kilusia Europos galių, JAV ir Japonijos ekspansionistine politika, kolonijų užkariavimu, kova dėl Afrikos¹⁶. Ekonominės imperializmo teorijos šalininkai tokias kovas palaikė. Ch. A. Conantas, kuris laikomas ekonominio imperializmo sąvokos autoriumi, savo rašinyje *The Economic Basis of Imperialism* (1898 m.) teigė, kad imperializmas būtinas norint panaudoti perteklinį kapitalą, tačiau esant realizavimo rinkų trūkumui. Tuo tarpu ekonominio imperializmo kritika imperijos sąvoką siejo su neigiamais kapitalizmo aspektais: ekonominiu išnaudojimu, ekonominio vystymosi nelygybe ir paklusimu tik valdančiosios klasės interesams, rasizmu.

Svarbiausiu kritiku laikomas britas Johnas Hobsonas *Imperialism: A Study* (1902 m.), kuris teigė, kad kiekvienas gamybos metodų patobulinimas ir kapitalo koncentracija vienos rankose veda prie imperialistinio ekspansionizmo. Imperializmas buvo motyvuojamas naujų rinkų poreikiu, kur galima būtų parduoti savo prekes ir investuoti, o norint išlaikyti naujas rinkas reikėjo kurti protektoratus arba vykdyti aneksiją¹⁷. J. Hobsonas padarė įtaką V. Leninui, kuris analogiškai knygoje, tapusioje marksistinių imperializmo tyrimų pagrindu, *Imperialism, kak vyšaja stadija kapitalizma* (1916 m.) aiškino imperijų tarpusavio varžymąsi.

Turbūt dėl šių liberalų ir marksistų normatyvinių diskusijų apie imperijas amžiaus pradžioje, vėliau imperijos terminas JAV įgavo neigiamų asociacijų: jis nelaikytas akademinis ir todėl jo vengta. Prasidėjus Vietnamo karui, kuris gali būti laikomas nauju imperijų tyrimų etapu, terminą imtavartoti, tačiau kalbantys apie imperializmą dažniausiai būdavo vėlgi kairieji. Harry Magdoffo knyga *The Age of Imperialism: The Economics of U.S. Foreign Policy* (1969 m.) laikoma iš naujo pradėjusia sisteminius imperializmo tyrimus. Jis Vietnamo karą laikė ne atskirų individų JAV valdžios pasirinkimu, o ilgalaikių JAV užsienio politikos tendencijų, glaudžiai priklausomų nuo kapitalizmo, rezultatu. H. Magdoffas teigė, kad imperializmas yra tiesiogiai naudingas kapitalui imperiniame centre, o imperinį varžymąsi lemia netolygus kapitalizmo vystymasis. Liberalai jį kritikavo nesutikdami, kad resursų kontrolė buvo naudinga tik JAV korporacijoms ir valdžiai, kuri atstovavo pirmųjų interesams.

Šiuolaikinius akademinis debatus apie imperiją stimuliavo bandymai suvokti ir praktiškai įprasminti galimos vienapolės pasaulio tvarkos perspektyvą. Debatuose nagrinėjama JAV globalaus dominavimo, jų santykinės ir struktūrinės galios pokyčių, užsienio ir vidaus politikos tendencijų reikšmė tarptautinės sistemos raidai. Ypač atkreiptinas dėmesys į terminijos pasikeitimą: „hegemonijos“ sąvoką tarptautinės politikos analizėje ima keisti „imperijos“ sąvoka. Tai atspindi vis labiau išsigalintį požiūrį, kad vyksta esminė JAV transformacija: jos jau nebėra laikomos tik hegemonu ar supervalstybe¹⁸.

¹⁶ Foster J. B., „The Rediscovery of Imperialism“, *Monthly Review*, November 2002., <http://www.globalpolicy.org/empire/analysis/2002/02rediscovery.htm>, 2005 01 05.

¹⁷ Hobson, J. A., *Imperialism*, London: Allen and Unwin, 1948, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1902hobson.html>, 2005 06 17.

¹⁸ Rilling R., „American Empire“ as Will and Idea. The New Major Strategy of the Bush Administration“, 2003, <http://www.rainer-rilling.de/texte/americanempireaswillandidea.pdf>, 2004 11 03.

Kitaip tariant, diskusijos vyksta dėl to, ar JAV jau tapo ar greitai taps ir ar apskritai taps imperija. Pavyzdžiui, kai kurie neoliberalių ir dauguma neokonservatyvių pažiūrų autorių sutinka, kad JAV jau tapo imperija. Tačiau pirmieji JAV imperiją kritikuoja, o antrieji – remia. Anot jų, nė viena imperija anksčiau nedarė tokios didelės įtakos kaip dabar JAV, nors ji tiesiogiai ir nevaldo užsienio teritorijų, o daugiausia veikia neformaliai kontroliuodama. JAV imperines ambicijas labiau tikėtina daro ir naujas strateginis mąstymas po rugsėjo 11 d. (karas prieš terorizmą, karas Irake), kylantis iš tam tikro pasaulio suvokimo ir specifinio Amerikos galios vertinimo, kuris atspindi neoimperinę JAV ideologiją. Treti debatų dalyviai, imperinės perspektyvos kritikai, kvestionuoja JAV, kaip imperijos, vertinimą, nes šis vertinimas remiasi vienapolės tarptautinės sistemos teigimu. Tačiau toks tarptautinės sistemos struktūros įvertinimas jiems kelia tam tikrų abejonių, kadangi JAV galia nekariniuose sektoriuose nėra visiškai nekvestionuotina. Tad, šių autorių įsitikinimu, JAV gali būti traktuojamos kaip pranašesnės už kitas valstybes (ypač karinėje srityje), tačiau ne kaip visagalybė. Galiausiai debatuose apie imperijas egzistuoja gana originalus vertinimas, kad JAV imperijos amžius ne prasideda, bet baigiasi, kadangi imperinis dominavimas remiasi „kietąja“ galia, o JAV, nors ir dominuoja kariniu požiūriu, ekonominėje sferoje laipsniškai silpnėja¹⁹.

Taigi diskusijos apie JAV, kaip imperiją, prasidėjo nuo jų išskirtinės galios reikšmės pabrėžimo kuriant vienapolį pasaulį. Neokonservatorių JAV administracijoje įsitvirtinimas, naujas administracijos strateginis mąstymas ir JAV užsienio politikoje ryškėjanti tendencija keisti įtaką kontrolės santykiais su kitomis valstybėmis teikia daugiau pagrindo kalbėti apie JAV, kaip imperiją. Kita vertus, ar pokyčiai yra tokie reikšmingi, kad JAV galima būtų vadinti imperine galia yra diskutuotina. Todėl visų pirma tikslinga apžvelgti diskusijas apie imperijas apskritai. Kas ir kodėl į tarptautinių santykių diskursą siekia įtraukti imperijos sampratą bei, atvirkščiai, kodėl imperijos samprata yra neigiamai vertinama. Antra, svarbu išskirti imperijų susikūrimo (o kartu ir žlugimo) požymius bei bendrus jų bruožus – tai leistų įvertinti imperijos sąvokos pritaikymą šiuolaikinių tarptautinių santykių analizei.

2.1. Imperijos samprata tarptautinių santykių disciplinoje

Debatai apie imperijas daro reikšmingą įtaką teorinėms tarptautinių santykių diskusijoms: mestas iššūkis po Šaltojo karo daug šalininkų susilaukusioms (neo)liberalizmo ir globalizacijos teorijoms. Kartu debatų apie imperijas dalyviai kvestionuoja ilgą laiką dominavusį tarptautinės sistemos aiškinimą remiantis realizmu.

¹⁹ Todd E., *After the Empire: The Breakdown of the American Order*, New York: Columbia University Press, 2003.

* Straipsnio autoriai neatskiria griežtai realizmo nuo neorealizmo ir liberalizmo nuo neoliberalaus institucionalizmo manydami, kad šių dviejų paradigmu teorijų grupių aksiomos dėl tarptautinių santykių prigimties yra tapačios, o aiškinimų skirtumai neturi esminės reikšmės straipsnyje nagrinėjamos problemos tyrimui.

Debatai dėl imperijų reikšmės papildoma tarptautinių santykių disciplina nauju požiūriu. (Neo)realistai žvelgia iš nacionalinių (suverenių) valstybių, (neo)liberalūs institucionalistai* ir globalistai – iš globalizacijos perspektyvos, o imperijų tyrėjai teigia, kad praeities ir dabartiniai politiniai, ekonominiai ir sociokultūriniai procesai tarptautinėje sistemoje yra hierarchinio pobūdžio. Jų manymu, tarptautinės sistemos subjektų ryšius galima (ir būtina) tirti remiantis kontrolės–subordinacijos santykiais.

(Neo)realistai priima klasikinę imperijų sampratą, teigiančią, kad imperija – vienos valstybės tiesioginis ar netiesioginis politinis dominavimas kitų valstybių ar (ir) tautų atžvilgiu.²⁰ (Neo)realizmo teorijos šalininkai remiasi Vestfališkos tarptautinės sistemos modeliu: šiuolaikinė tarptautinė sistema susiformavo iš suverenių nacionalinių valstybių suirus ikimodernioms imperijoms bei kitiems politiniams dariniams. Anot jų, tarptautinė sistema anarchiška (nes nėra aukštesnės valdžios už nacionalinę valstybę), tačiau jokių būdu ne chaotiška, todėl valstybės yra svarbiausias ir savarankiškas tarptautinės politikos analizės vienetas. Remiantis šiuo požiūriu, dekolonizacija ir daugiaetninių socialistinių valstybių, tokių kaip SSSR ir Jugoslavija, suirimas gali būti vertinama kaip nacionalizmo ir antiimperialistinių ideologijų pergalė prieš imperijas²¹. Tačiau (neo)realistai nepakankamai įvertina ir globalizacijos poveikį bei hierarchinius (subordinacinius) valstybių santykius tarptautinėje sistemoje.

Šaltojo karo metais imperijos sąvoką dažniausiai naudojo kairiųjų marksistinių pažiūrų akademikai (globalistai), kurie ją siejo su ekonominiu išnaudojimu, rasizmu ir pan., smerkdami ekspansionistinę JAV užsienio politiką ir kvestionuodami jos moralumą²². Nuo XX a. aštunto dešimtmečio pradžios stiprėjo liberalaus institucionalizmo paradigma, besiremianti tarpusavio priklausomybės ir globalizacijos teorijomis.

Pastaroji akcentuoja taikių santykių tarp didžiųjų valstybių svarbą, kuriuos lemia padidėję daugiašaliai saitai, sukurti tarptautiniai režimai ir tarptautinės institucijos. (Neo)liberalų manymu, globalizacija verčia net ir JAV taisytis prie kitų tarptautinės arenos veikėjų ir procesų. „Pasaulis yra per daug sudėtingas ir tarpusavyje susijęs, kad būtų valdomas iš vieno imperinio centro“.²³ Anot globalizacijos teoretikų, imperija yra nauja globalaus suvereniteto forma, susidedanti iš daugybės nacionalinių ir supranacionalinių veikėjų, veikiančių pagal tą pačių taisyklių logiką²⁴. Tai yra visa moralinių ir etinių normų bei teisės sistema, reguliuojanti rinkos ir politinius santykius tarp vyriausybių, organizacijų, individų, kompanijų ir kitų veikėjų.

²⁰ Motyl A. J., „From Imperial Decay to Imperial Collapse“ in Good D. F., Rudolph R. L., eds., *Nationalism and Empire*, Minnesota: St. Martin Press, 1992, p. 17.

²¹ Mann M., „The First Failed Empire of 21st century“, *Renner Institut*, 2004, 2., <http://www.renner-institut.at/download/texte/mann.pdf>, 2005 04 03.

²² Plačiau žr.: Cox M., „Empire, imperialism and the Bush doctrine“, *Review of International Studies* 30, 3, 2004, p. 587–589.

²³ Ikkenberry G. J., „Illusions of Empire: Defining the New American Order“, *Foreign Affairs*, March/April 2004., <http://www.foreignaffairs.org/20040301fareviewessay83212a/g-john-ikkenberry/illusions-of-empire-defining-the-new-american-order.html>, 2004 11 03.

Postmoderni globalistų imperijos samprata teigia paradokšą, kad imperija funkcionuoja ne kaip kažki koks aiškiai apibrėžtas tarptautinės sistemos subjektas, bet kaip valdymo režimas be vyriausybės. Valdymas čia apibrėžiamas M. Foucault samprata – kaip subjektų elgesio reguliavimas. Toks valdymas yra socialinių santykių, institucinių galių ir etinių principų tinklas, apibrėžiantis bet kokio konkretaus subjekto veiksmo ar elgesio normas. Postmodernios imperijos samprata smerkia klasikinio imperializmo „centro“ praktiką išnaudoti periferijas ir teigia, kad postmoderni liberali imperija, nors ir nepanaikina subordinacijos apraiškų, remiasi ne eksploatacijos logika, bet pacifikavimo logika. Kitaip tariant, liberalioje imperijoje valstybės paklūsta „valdančiojo režimo sąlygoms, nes tai garantuoja joms plėtrą ir taikų būvį.“²⁵

Tad (neo)liberalai ir globalistai teigiamai vertina įvairius tarptautinius susitarimus, daugiašalių institucijų kūrimą, tarptautinės teisės viršenybę, nes tai stiprina globalios saugumo ir valdymo sistemos formavimąsi²⁶. Vienašališki JAV veiksmai vertinami neigiamai, nes teigiama, kad JAV nesuvokia tarpusavio priklausomybės svarbos, pervertina savo pačios galią ir galiausiai tokia JAV užsienio politika atves į aklavietę, kadangi globalizacijos logika paneigia imperinę logiką²⁷.

Neoliberalų ir globalistų teigimu, tarptautinis saugumas yra nedalomas. Saugumas yra suprantamas kaip bendras interesas ir vertybė, kuri valstybės gali sukurti tik bendradarbiaudamos, bet ne atskirai stiprindamos savo nacionalinį saugumą²⁸. Anot neoliberalų, nacionalinio saugumo užtikrinimas (neo)realistinėmis galios didinimo priemonėmis nebeadekvatus ir negali panaikinti modernių saugumo grėsmių dėl jų transnacionalinės prigimties²⁹. Jie nemano, kad JAV ar kuri kita valstybė savo saugumą gali užsitikrinti karine jėga, akcentuoja didelius išskylančios JAV imperijos finansinius kaštus, prievartinį pobūdį, grėsmes institucijoms ir aljansams, kurie iki šiol garantavo JAV ir sąjungininkų saugumą.

Galiausiai, tarptautinės sistemos raida gali būti vertinama hierarchinio pobūdžio tarptautinių subjektų santykių kontekste. Todėl tyrėjai, pritariančys imperijos sąvokos naudojimo atgaivinimui, teigia, kad „esminės tarptautinių

²⁴ Hardt M., Negri A., *Empire*, London, MA: Harvard University Press, 2000, p. xi.

²⁵ Ten pat; Coward M., „The Imperial Character of the Contemporary World Order“, Forthcoming in *Theory and Event* 8(1), 2005, p. 12., <http://www.sussex.ac.uk/Users/mpc20/global/springsems/sem10/Coward,%20New%20Imperialism%20Review.pdf>, 2005 03 30.

²⁶ Josephas Nye teigia, jog veidamos vienašališkai JAV praranda švelniąją galią, žr.: Nye J., *The Paradox of American Power*, New York: Oxford University Press, 2002. G. J. Ikenberry pasisako prieš JAV vienašališkų veiksmus ir teigia, jog reikia veikti per aljansus, žr.: Ikenberry G. J., (note 23). G. Kupchanas pabrėžia tarptautinių institucijų svarbą, žr.: Kupchan G., „The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century“. From an address to the Carnegie Council on Ethics and International Affairs, Feb 27, 2003., <http://www.cceia.org/viewMedia.php/prmTemplateID/2/prmID/876?PHPSESSID=9f36ec29429b77d548e0cd0279c4aed5>, \, 2005 04 03.

²⁷ Barber B., (note 26); taip pat žr.: Mann M., *Incoherent Empire*, New York: Verso, 2003, cituota iš Ikenberry G. J., (note 23).

²⁸ Cohen R., Mihalka M., *Cooperative Security: New Horizons for International Order*, The Marshall Center Papers 3, 2001; Cohen R. „Spreading Cooperative Security: Creating a Euro-Atlantic Council?“ *Connections*, Vol. I, No. 1, 2002, p. 13–21.

²⁹ Cohen R., Mihalka M., (note 29) p. 33

santykių kategorijos buvo išplėtos neskiriant pakankamai dėmesio tų tarptautinių santykių prigimčiai ir pobūdžiui, kurie valdo didžiąją dalį planetos [...], konkrečiai – įvairių rūšių imperiniams santykiams³⁰. Šiuo metu imperijos sąvoka tampa vis labiau priimtinesnė tarp JAV dešiniųjų, vadinamųjų neokonservatorių, teigiančių, jog imperinės strategijos pasirinkimą lemia siekis apsiginti nuo grėsmių nacionaliniam saugumui bei plėsti laisvę ir demokratiją³¹ (nors tai neatsiejamu nuo siekio išlaikyti, o kartu ir plėsti savo galią). Hobsiškąją pasaulio tvarkos viziją patvirtinus rugsėjo 11 d. įvykiams, o tradicinėms prielaidoms apie grėsmes ir atgrasinimo formoms netekus prasmės, neoimperializmo logika tampa „per daug patraukli, kad jos būtų atsisakyta“³². Imperinis požiūris suvokia imperinį valdymą kaip tam tikrą atsaką į globalizacijos pagimdytus iššūkius nacionalinei valstybei. Kitaip tariant, siekiama sugrąžinti valstybei galią kontroliuoti savo likimą globalizacijos eroje. Tačiau esama ne tik „savo interesų imperializmo“, kai imperija pateisinama imperinio centro saugumo siekiu, bet ir „žmogaus teisių imperializmo“, kai imperija motyvuojama nauda periferijai (jai perduodamos gerą valdymo tradicijos, sprendžiamas žmogaus teisių klausimas ir t. t.)³³.

Galima pastebėti egzistuojant intelektualinę sąsają tarp globalizacijos teorijų ir „imperinės perspektyvos“ autorių: ryšiams tarptautinėje arenoje tampant vis glaudesniems, sukuriama globalios politikos prielaidos ir globalaus valdymo poreikis, kuri gali vykdyti globali daugiašalė institucija arba hipervalstybė (kuri pagal savo politinę struktūrą iš esmės būtų tapati globaliai imperijai). Kita vertus, galima išvelgti tam tikrą idėjinį bendrumą tarp imperializmo teoretikų ir (neo)realizmo paradigmai priklausančios „hegemoninio stabilumo“ teorijos bei neoliberalų. Ši teigia, jog tarptautinis stabilumas priklauso nuo hegemoninės galios noro ir galios „sukurti bei palaikyti pasaulinę tvarką“³⁴. Pasiremiami šia idėja imperinės perspektyvos autoriai plėtoja globalios liberalios imperijos idėjas³⁵. „Hegemoninio stabilumo idėja“, siejama su „liberalaus imperializmo“ doktrina, kuri pabrėžia politinę valstybių nelygybę: kai kurios valstybės gali legitimiai kištis į kitų valstybių vidaus reikalus, nepaisydamos nacionalinio suverenumo ir laisvo apsisprendimo principų³⁶. Kaip pastebi J. N. Pieterse, neoliberalizmas ir imperinė perspektyva ir neoliberalios globalizacijos teoretikai bei praktikai remiasi ta pačia logika ir veda to paties rezultato – *pasaulinės hierarchinės integracijos* – link³⁷.

³⁰ Barkawi T., Laffey M., „Retrieving the Imperial: Empire and International Relations“, *Millennium*, Vol. 31, 1, 2002, p. 110.

³¹ Cheney D., Rumsfeld D., Wolfowitz P. ir kt., plačiau žr.: Mann M., (note 21).

³² Mallaby S., „The Reluctant Imperialist: Terrorism, Failed States, and the Case for American Empire“, *Foreign Affairs*, 81, 2, March/April 2002, p. 6.

³³ Rao R., „The Empire Writes Back (to Michael Ignatieff)“, *Millennium*, 33, 1, Jan 2004, p. 146.

³⁴ Ikenberry G. J., „Rethinking The Origins of American Hegemony“, *Political Science Quarterly*, 104, 3, 1989, p. 377, cituota iš Cox M., (note 15) p. 587.

³⁵ N. Fergusonas mano, jog JAV yra liberali imperija, ir apgailestauja, kad jos pasauliui gali „tekti per mažai“, kadangi JAV nepakankamai išnaudoja savo galimybes, kad padarytų pasaulį saugesnį, žr.: Ferguson N., *Colossus: the Price of America's Empire*, Penguin Books, 2004, cituota iš Mann M., (note 21).

³⁶ Purdy J., „Liberal Empire: Assessing the Arguments“, *Carnegie Council on Ethics and International Affairs*, Fall 2003, <http://www.globalpolicy.org/empire/analysis/2003/10liberalempire.htm>, 2005 01 05.

³⁷ Pieterse J. N., *Globalization or Empire*, New York: Routledge, 2004, p. 39.

Tad suprantama, kad JAV neokonservatoriai, norėdami apsaugoti JAV nuo grėsmių ir išlaikyti jų dominavimą, skatina JAV galios nesaugiame pasaulyje naudojimą, kuri laikoma liberalia jėga, puoselėjančia demokratijos plėtrą ir galinčia sustabdyti tironiją ir terorizmą³⁸. Iš esmės imperinės perspektyvos autorius, apgailestaujančius dėl nepelnyto imperijos sąvokos pamiršimo, galima vadinti *globalizacijos imperialistais (ar liberaliaisiais neoimperialistais)*.

Tad analizuojant debatus dėl imperijų galima skirti tris imperijos sampratą – *klasikinę, neoklasikinę ir postmodernią*. „Klasikinio“, „neoklasikinio“ ir „postmodernaus“ idealiųjų imperijos tipų atskyrimas yra ypač svarbus imperijų atpažinimui: dabartiniai imperiniai procesai skiriasi nuo praeities imperializmo, o postmoderni ir neoklasikinė imperijų sampratos leidžia kalbėti apie naujas imperijų formas.

Kokybinis skirtumas tarp „klasikinio“ („praeities“) ir „neoklasikinio“ („dabarties“) imperializmo traktavimo suvokiamas analizuojant imperinės galios pamatus bei „imperinio centro“ ir „periferijų“ santykius: anksčiau dominavusią „kietąją“ (karinę) galią, remiantis kuria buvo kuriama imperija, keičia „švelnioji“ (ekonominė, socialinė ir kultūrinė), o formalius subordinacinius santykius tarp imperijos centro ir periferijos – labiau neformalus ir netiesioginiai.

Globalizacijos teorijos pateikia radikalai revizuotą postmodernią imperijos sampratą. Iš esmės imperija apibrėžiama ne pagal aiškaus centro ir periferijos santykį, o koncentruojamasi į valdymo (angl. „governance“) režimą. Tokioje imperijos sampratoje „centro“, kaip politinio subjekto, nėra arba, teisingiau, valdymo režimą sudarančių vertybių taisyklių ir normų rinkinys bei jas prižiūrinčių institucijų tinklas ir yra tas „imperinis centras“. Vienas svarbesnių tokios imperijos bruožų, skiriančių ją nuo klasikinės, yra decentralizacija. Nė vienas subjektas – tauta ar valstybė – nėra ir negali būti imperijos centras ar turintis centro galią. Tokiame imperiniame valdymo režime nėra ribojančių sienų, jam būdingas universalumas ir „istorijos pabaigos“ pojūtis.

Tačiau, straipsnio autorių nuomone, jei net patys posmodernios imperijos sampratos proponentai pripažįsta, kad imperiniai santykiai yra hierarchiniai, kontrolės ir subordinacijos santykiai ir kad yra tarptautinės sistemos subjektai, kurie prižiūri „valdymo režimo“ įgyvendinimą, tai motyvai, kuriais remiantis kuriama imperinė tarptautinių santykių sistema nėra esminis argumentas pagrįsti postmodernios imperijos sampratos akademinį savarankiškumą. Kitaip tariant, susidaro išpūdis, kad tai tėra užmaskuotas neoklasikinės imperijos sampratos variantas.

Galiausiai pažymėtina, kad tarptautinėje arenoje stiprėjant tokių galių kaip JAV, Rusija, Kinija ar ES imperinėms ambicijoms, aiškinant tarptautinės arenos subjektų įgyvendinamą politiką ir tarpusavio santykius, imperijų studijos pagrįstai pretenduoja integruoti globalizacijos, (neo)realizmo ir (neo)liberalizmo teorijas.

³⁸ Kagan R., „Power and Weakness“, *Policy Review on Line*, 113, June & July 2002, <http://www.policyreview.org/JUN02/kagan.html>, 2005 04 03.

2.2. Imperijų bruožai

Debatų apie imperijas dalyviai iš esmės naudoja tris esminius imperijų identifikavimo kriterijus:

1. imperinė ideologija,
2. galios koncentracija „imperijos centre“ (hierarchinė „centro“ struktūra),
3. „imperijos periferijos“ – klientelistinių valstybių (satelitų) egzistavimas (specifinė „centro“ ir „periferijos“ santykių struktūros konfigūracija).

2.3. Imperinė ideologija

Pirmiausia valstybė gali tapti imperija, tik jei ji turi „imperinę perspektyvą“³⁹ (savęs, kaip imperijos, suvokimą), arba, kitaip tariant, imperinę ideologiją. Imperijos yra ideokratijų tipas, vienu ar kitu idėjų (vertybių komplekso) projekcijos geopolitinėje erdvėje, jų sklaidos, įgyvendinimo struktūros. Senovės imperijų kilmė yra neatsiejama nuo teokratijos, kuri remiasi transcendencinėmis absoliučiomis sakralinėmis tiesomis, neapribotomis nei laike, nei erdvėje. Imperijos pagal apibrėžimą yra misionieriškos. Todėl iš esmės imperija neturi ribų – ji globali ir karu ji amžina, nes jos idėjinis pagrindas yra absoliučios tikėjimo tiesos ir vertybės. Šiuo požiūriu bet kokios imperijos sienos yra laikinos. Žinoma, tikrovėje geopolitiniai ar etnokultūriniai barjerai sustabdo imperijos plėtrą ir „barbarų“ asimiliaciją. Tačiau teokratija (ideokratija) neišvengiamai suponuoja pasaulinės imperijos, pagrįstos absoliučios sakralinės tiesos sklaida, sieki⁴⁰.

Visoms ankstesnėms imperijoms būdingas savęs, kaip pranašesnės civilizacijos ar etninės ar moralinės (religinės) bendruomenės, traktavimas. Visų klasikinių imperijų misija – siekis „civilizuoti“ („atvesti į tiesos kelią“) arba bent sulaukyti „barbarus“. Pastebima, kad ir dabartinėje amerikiečių globalizacijos imperialistų retorikoje Šaltojo karo „barbarus“ – Sovietų Sąjungą ir Kiniją – keičia blogio ašies valstybės, tarptautinis terorizmas ir kiti „laisvės priešai“. ES plėtros ideologams „barbarus“ atstoja „nestabilumas“ aplink ES sienas⁴¹.

2.4. Galios koncentracija „imperijos centre“

Kaip jau buvo minėta, nors imperijos iš esmės yra potencialiai pasaulinės savo prigimtimi, tačiau geopolitinės ir kultūrinės tikrovės kliūtys, stabdydamos imperijų plėtrą, nubrėžia jų ribas ir priverčia kurti satelitinių (klientelistinių) valstybių tinklą – imperijos periferiją.⁴² Imperinės perspektyvos autoriai pabrė-

³⁹ Said E., „Imperial Perspectives“, *Al-Ahram*, July 24–30, 2003, <http://www.globalpolicy.org/empire/analysis/2003/0730perspectives.htm>, 2005 01 05.

⁴⁰ Яковенко И., „От империи к национальному государству“, žr.: А. А. Прусаускас, *соч., Этнос и Политика*, Москва: Издательство РОУ, 1997, p. 107–109.

⁴¹ Emerson M., „The Wider Europe as the European union’s Friendly Monroe Doctrine“, *CEPS Policy Brief 27*, Centre for European Policy Studies, October 2003, <http://www.ceps.be>, 27 10 2002.

⁴² Cox M., (note 22) p. 600.

žia, kad svarbiausia prielaida imperijoms formavimuotis yra ženkliai *galios disproporcija* tarp tarptautinės sistemos subjektų. Imperinis subjektų santykis nurodo dominavimą ir kontrolę. Tokiam santykiui atsirasti būtina prielaida yra galia, kurią galima apibrėžti kaip priešastinį ryšį, kuriame galios turėtojo elgesys nulemia galios subjekto elgesį. Pagrindine prielaida imperijų susikūrimui laikoma hierarchinis tarptautinės sistemos ryšių pobūdis, leidžiantis susiformuoti koncentruotos galios „rezervuarams“ („imperiniams centrams“).

Globaliai imperijai atsirasti reikalinga hierarchinė pasaulio tvarka. Jei tarptautinėje arenoje yra dominuojanti galia, kuri nustato tvarką ir panaudoja jėgą prieš jos nesilaikančius. Kalbant apie dabartinę tarptautinės sistemos būklę teigiama, kad tarptautinėje arenoje dominuoja JAV, turinčios jėgos naudojimo monopolį, o nacionaliniame lygmenyje valstybių vidaus tvarka yra veikiamą taip pat globalios JAV įtakos⁴³. Todėl dabartinė tarptautinių santykių sistemos struktūra dažnai vadinama vienapole. Vienapoliškumas skatina kurtis imperiją, tačiau nėra vienintelė globalaus „imperinio centro“ iškilimo sąlyga.

Tad antru esminiu (greta imperinės ideologijos) imperijos bruožu galima laikyti didelę galios koncentraciją viename „centre“ (nebūtinai fiziškai apibrėžtoje teritorijoje) ir jo pajėgumą kontroliuoti periferiją.

Imperinė ideologija ir galios koncentracija sukuria prielaidas dažnai pasitaikančiam, bet ne esminiam imperijos bruožui – specifiniam valstybės ir asmens santykiui bei hierarchiniam (autokratiniam) imperijos valdymo modeliui. Imperija neturi piliečių – tik pavaldinius. Imperijose klesti „valdovo–pavaldinio“ politinė kultūra ir autokratinis (monarchinis, sultonistinis) politinis režimas. Nenuostabu. Imperijos tikslas yra idėja, kurios žemiškas atspindys ir yra imperija. Todėl asmuo ir imperijos gyventojai yra tik priemonės imperinei idėjai įgyvendinti. Imperija yra tobulas hierarchinio principo išsikūnijimas: vyriausiasis hierarchas (gali būti ir kolektyvinė institucija) yra tarpininkas tarp sakralių transcendentinių tiesų ir imperijos gyventojų – kokybiškai aukščiau nei visi kiti imperijos pavaldiniai⁴⁴.

2.5. „Imperijos periferija“

Taigi imperijos reiškinys neįmanomas be „imperinio centro“, o pastarasis – be tokio centro kontroliuojamos periferijos. Egzistuoja imperinio centro ir periferijos dialektika. Klasikiniai imperijos apibrėžimai nurodo, kad santykio tarp centro ir periferijos objektas yra valstybės suverenitetas arba visuomenės galėjimas save reguliuoti. Pabrėžiama, kad jų autonomiškos institucijos ir elitai gali egzistuoti, tačiau atmetama savarankiško valdymo ir sprendimų priėmimo galimybė. Periferijų subordinacijos laipsnis centrui varijuoja. Kai kurie autoriai, remdamiesi istorine analize, pastebi, kad senovės ir viduramžių imperijos pasižymėjo ne griežta hierarchija, o „graduotomis“ politinėmis struktūromis, kurio-

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Яковенко И., (note 41) p. 107–109.

se hierarchiškai labiau organizuoto centro įtaka tolesnėms periferijoms laipsniškai mažėja⁴⁵. Lyginant su praeities imperijomis, šiuolaikiniai protoimperiniai subjektai (pvz., JAV) dėl globalizacijos, komunikacijos spartos gali daug efektyviau kontroliuoti „periferiją“. Ši gali būti daug didesnė ir greičiau pasiekama naudojantis naujomis kontrolės formomis. Jos susijusios su antru aspektu – didėjančia švelniosios galios svarba. Pasak J. G. Ikenberry, „formuojant pasaulio tvarką, galia ir liberalizmas yra daug daugiau potencialios turintis derinys nei paprastas materialios galios grubus naudojimas“⁴⁶. Todėl teigiama, kad liberali imperija yra daug patrauklesnė ir jos kontrolei nebūtų priešinamasi (tokia kontrolė, be to, būtų mažiau pastebima)⁴⁷. Šiuolaikinių proto(neo)imperijų periferiją sudaro klientelistinių valstybių ir kitų politinių subjektų tinklas. Tokio tinklo administravimo kaštai yra gerokai mažesni nei jų pavertimas aneksuotomis teritorijomis, be to, kuriamas patrauklesnis „imperinės“ valstybės įvaizdis⁴⁸.

Kalbant apie praeities kolonijų imperijas ypač svarbiu laikytas teritorijų valdymas. Imperija buvo kuriama aneksavus kitų teritorijas ir paskiriant savo vietininkus į valdžios postus. Manoma, kad, „be dominavimo, turi būti tam tikras tiesioginis valdymas, kad galia būtų laikoma imperija“⁴⁹. Kita vertus, kontrolė anksčiau nebūtinai buvo vykdoma tik tiesiogiai: pavyzdžiui, „britų imperializmas laikėsi formalaus aneksavimo ir neformalaus dominavimo, tiesioginio politinio valdymo ir netiesioginės ekonominės kontrolės“⁵⁰.

Neoklasikinė imperijos samprata akcentuoja naujas imperijos įtakos raiškos formas:

- Karinių bazių plėtra remiasi ne teritorijų užvaldymu, o karinių bazių plėtimu ir kontrole. Teigiama, kad JAV konsoliduoja savo Šaltojo karo karinę galią ir pertvarko bazes pagal naują globalaus imperinio valdymo sistemą⁵¹.
- Laikinas teritorinis imperializmas – intervencija į užsienio valstybę, režimo pakeitimas ir pasitraukimas išvirtinūs draugiškesniam režimui⁵².
- Dabartiniuose debatuose apie imperijas akcentuojamas didesnis politinis į teritorijų valdymą remiantis neformalia kontrole, o ne aneksavimu (t. y. formalų teritorijų valdymą keičia kontrolė per ekonominę priklausomybę ir t. t.).

⁴⁵ Weaver O., „Europe's Three Empires: A Watsonian Interpretation of Post-Wall European Security“ in Fawn R., Larkins J., eds., *International society after the Cold War*, Basingstoke: Macmillan, 1996. p. 220–260.

⁴⁶ Ikenberry G. J., „Liberalism and empire: logics or order in the American unipolar age“, *Review of International Studies*, 30, 3, 2004, p. 617.

⁴⁷ Pieterse J. N., „Neoliberal Empire“, *Theory, Culture & Society*, 21, 3, 2004, p. 119–140.

⁴⁸ Sylvan D., Majeski St., *An Agent-Based Model of the Acquisition of U.S. Client States*, Portland: Paper prepared for presentation at the 44th Annual Convention of the International Studies Association, 2003, <http://hei.unige.ch/sections/sp/courses/0304/sylvan/docs/hostile/agentbasedmodel.pdf>, 2005 02 25.

⁴⁹ Lieven D., „The Concept of Empire“, <http://www.fathom.com/feature/122086/>, 2005 04 03.

⁵⁰ Gallagher J. Robinson R., „The Imperialism of Free Trade“, *Economic History Review*, 6, 1, 1953, p. 1–25, cituota iš Cox M., (note 22) p. 599.

⁵¹ Johnson Ch., *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*, Metropolitan Books, 2004, cituota iš Ikenberry G. J., (note 47) p. 610.

⁵² Frum D., Perle R., *An End to Evil. How To Win the War on Terror*, New York: Random House, 2003.

2.6. Imperinė dinamika

Vertinant tarptautinę sistemą iš prigimties esant hierarchinę, tarptautinių santykių istorija matoma kaip imperijų susikūrimo ir žlugimo ciklai, o imperijos kūrimo strategija naujų imperialistų laikoma nacionalinio ir tarptautinio saugumo strategija. „Tuo tarpu kai Vestfališka valstybių sistema visada turėjo ilgalaikiškumo pretenzijų, imperijos visada buvo ribotos laiko, išskylančios ir išyrančios“⁵³. Pasak A. J. Motylo, „degeneracija yra būdingas pačiai imperinio valdymo sistemai“, todėl jos gali būti laikomos „save griaujančiomis“,⁵⁴ sistemomis. Imperijos žlugimo prielaidos:

- *Suirimas iš vidaus*, kai esant nuolatinei priešstatai tarp centro ir periferijos konfliktas ilgainiui tampa nebeišvengiamas ir periferijos jėgų sujungimas prieš centrą gali būti imperijos suirimo priežastis.

- *Imperinis persitempimas*, kurį lemia, pirma, imperijos hipercentralizacija – mažiau efektyvus informacijos surinkimas ir resursų panaudojimas, o tai skatina sociopolitinę imperijos fragmentaciją; antra, per didelę imperijos kontrolės išipareigojimų našta: per dideli imperinio režimo išlaikymo ekonominiai kaštai padidina nacionalizmo patrauklumą regioniniams elitams ir apsunkina imperijos pajėgumą konkuruoti tarptautinėje arenoje su mažiau fragmentuotomis valstybėmis⁵⁵.

- *Priešiškų jėgų sustiprėjimas*: imperijos kūrimas visada skatina kontraljansų formavimąsi – priešiškų valstybių blokų atsiradimas arba sustabdo imperijos plėtra ir padidina jos išlaikymo kaštus (o tai veda ilgainiui link jos irimo, žr. 2 prielaidą), arba sunaikina imperijos galią apskritai.

Taigi hierarchinė tarptautinė sistema, galios koncentracija „centre“ subordinuojant „periferiją“ ir imperinė ideologija sukuria prielaidas imperinei valstybei iškilti. Imperinis valdymas pasireiškia kitų tarptautinės sistemos vienetų kontrole. Imperijos žlugimo prielaidas lemia pats imperinis valdymas bei tarptautinės sistemos vienetų pajėgumas sudaryti atsvarą imperinei galiai, todėl naujos imperijų eros pradžia neatsiejama nuo naujos antiimperinių sukilimų eros.

⁵³ Coward M., (note 25).

⁵⁴ Motyl A. J., „From Imperial Decay to imperial Collapse: the Fall of the Soviet Empire in Comparative Perspective“ in Rudolph R. L., Good D. F., eds., *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and The Soviet Union*, St.Martin's Press, p. 40.

⁵⁵ Ten pat, p. 27–28.

3. Imperiografija (Imperijų atpažinimas)

Kaip jau buvo minėta analizuojant teorinius debatus dėl imperijų formavimosi, juos iš esmės skatina vykstantys JAV vidaus ir užsienio politikos pokyčiai didėjančio vienapoliškumo sąlygomis. Todėl natūraliai kyla noras pradėti imperijų identifikaciją ištiriant svarbiausią imperijos bruožą – imperinės ideologijos egzistavimą JAV (tiriant taip pat ir kitus du bruožus). Šio ir kitų imperijos charakteristikų analizė ES, Rusijos ir Kinijos atvejais taip pat demonstruoja imperijų kūrimosi procesus šiose šalyse.

3.1. Imperinė ideologija

3.1.1. Amerikietiškas „laisvės“ mesianizmas

Į kiekvienos valstybės užsienio politiką galima žiūrėti kaip į tam tikrą realistinių–pragmatinių (egoistinių) ir idealistinių–utopinių veiksnių kombinaciją. Žinoma, šių veiksnių santykis nėra vienodas. Kartais dominuoja realistiniai–pragmatiniai, o kartais idealistiniai–utopiniai veiksniai. Kartais vadovaujama daugiau realizmu, kartais – ideologija (ar tikėjimu) paremtu altruizmu. Sunku įsivaizduoti valstybę, kurios užsienio politika būtų grindžiama vien tik realistiniais–pragmatiniais išskaičiavimais ar idealistinėmis–utopinėmis nuostatomis. Istorija liudija, kad tokia „kraštutinė“, politika gana greitai žlunga. Makiaveliška valstybės užsienio politika, t. y. aidealistinė (amoralinė) užsienio politika, būtų neįmanoma be tam tikros, ją palaikančios ir pateisinančios, idealistinės–utopinės vizijos. Lygiai taip pat neįgyvendinama būtų ir ta užsienio politika, kuri remtųsi idealistine–utopine vizija, visiškai nepaisydama galios veiksnių.

Kiekviena imperija ar į imperijos statusą pretenduojanti valstybė savo politiką grindžia tam tikra idealistine–utopine vizija. Tokia vizija – imperinė vizija – valdančiajam šalies elitui leidžia mobilizuoti valstybės disponuojamus resursus ir nukreipti juos atitinkama linkme, t. y. kitų socialinių darinių politinei kontrolei įtvirtinti. Siekdamas tam tikros pasaulio vizijos realizavimo, šalies valdantysis elitas gali pateisinti labai kontraversiškus politinius sprendimus. Verta pastebėti, kad vizijos, leidžiančios pateisinti imperialistinę politiką, buvimas yra būtinas ne tik nedemokratinėms, bet ir demokratinėms valstybėms, pretenduojančioms į imperinę valdžią. Demokratinėms valstybėms dėl jų vidinės politinės struktūros tokios vizijos egzistavimas netgi yra svarbesnis nei nedemokratinėms, kuriose piliečių nuomonė valdančiajam elitui nėra itin svarbi.

Šiandien JAV, kaip vienintelis pasaulio hegemonas, turi daugiausia galimybių tapti tikrai globalia imperija, savo politinei ir kitokiai kontrolei pajungusia visą pasaulį. Kaip minėta, tam būtina tam tikra vizija. Atrodo, JAV tokią viziją turi. Tai – mesianistinė universalistinė pasaulio vizija, kurioje amerikiečių tauta (kaip pilietinė tauta) atlieka apvaizdos jai skirtą „misiją“, susijusią su „laisvės“ ir „demokratijos“ skleidimu pasaulyje. Demokratinų liberalių vertybių universalizavimas sudaro prielaidas JAV kokybiškai transformuoti savo globalią hegemoniją.

Mesianizmas būdingas JAV tėvams–kūrėjams įtvirtinant kolonijų nepriklausomybę nuo Didžiosios Britanijos imperijos XVIII a. antroje pusėje. Mesianistinių motyvų galima aptikti ne vieno JAV prezidento pasaulėžiūroje. T. Jeffersonas kalbėjo apie „laisvės imperiją“, T. Roosveltas puoselėjo Amerikos „civilizacinę misiją“, W. Wilsonas propagavo „saugios demokratijos pasaulį“, J. F. Kennedį ragino „pasipriešinti visiems laisvės priešams“⁵⁶.

Iš esmės nuo 1898 m. Ispanijos – Amerikos karo JAV intervencinė (militaristinė) politika buvo grįsta tikėjimu, jog amerikiečių moralinė pareiga yra skleisti savo vertybes. Pavyzdžiui, vienas iš JAV užsienio politikos tyrinėtojų J. B. Judisas intervencinę JAV užsienio politiką, siejamą su laisvės ir demokratijos „eksportu“, vadina „dieviškuoju intervencionizmu“⁵⁷. Kiti ją apibūdina kaip „moralinį kryžiaus žygį“⁵⁸. Vis tik mesianizmas JAV užsienio politikoje dažniausiai siejamas su W. Wilsono prezidentavimu. W. Wilsonas tikėjo, jog Amerikos visuomenei būdingas altruizmas yra dieviškojo palankumo amerikiečių tautai įrodymas. H. Kissingerio teigimu, W. Wilsono prezidentavimo metais „savo vertybes, iki tol laikytas grynai amerikietiškomis, ji [Amerika – R.L., N.S.] ėmėsi transformuoti į universalius, visiems taikytinus principus“⁵⁹. JAV saugumas ir taika pasaulyje buvo tiesiogiai susietos su laisvės ir demokratijos skleidimu pasaulyje. W. Wilsono nuopelnu galima laikyti tai, kad JAV ir šiandien amerikietiškoje pasaulio vizijoje yra laikomos švyturiu visai žmonijai – „švytinčiu miestu ant kalvos“.

Pavyzdžiui savo atsisveikinimo kalboje JAV Prezidentas R. Reaganas priylgino Ameriką dievo palaimintam „ant uolų pastatytam miestui“, kuriam nebaisios audros ir vėjai, kuriame pilna visų tautų žmonių, gyvenančių harmoningai ir taikiai, kurio uostai laisvi, o vartai atviri visiems harmonijos ir taikos išsiilgusiems žmonėms⁶⁰. Galima teigti, jog šio, amerikiečiams didelę simbolinę reikšmę turinčio, „miesto“ pavertimas realiu pasauliniu miestu kaip tik ir yra vizija, atverianti kelią JAV imperijos sukūrimui arba kitų etniškai, kultūriškai ir teisiškai atskirų valstybinių darinių tiesioginis ar netiesioginis JAV kontroliavimas.

Kalbant apie amerikiečių mesianistinę viziją ir imperialistines apraiškas JAV užsienio politikoje, pravartu atkreipti dėmesį į tai, jog amerikiečiams būdinga bjaurėtis tradiciškai suprantamu, jėgos politika grindžiamu ir su Senuoju pasauliu siejamu imperializmu bei pateisinti JAV teritorinį ekspansionizmą naudojant jėgą, remiantis tikėjimu, jog tai dievo amerikiečiams skirta misija, t. y. „akivaizdžia lemtimi“⁶¹.

56 Halper S., Clarke J., *America Alone: The Neo-conservatives and the Global Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 159.

57 Judis J. B., „Imperial Amnesia“, *Foreign Policy*, July/August 2004, p. 53.

58 Dolan Ch. J., „The Bush Doctrine and U.S. Intervention“, *American Diplomacy* 9(2), 2004, http://www.ciaonet.org/olj/ad/ad_v9_2/doc01.html, 2004 08 30.

59 Kissinger H., *Diplomatija*, Vilnius: Pradai, 2003, p. 41.

60 Reagan R., „President Reagan’s Farewell Address“, http://www.townhall.com/hall_of_fame/reagan/speech/farewell.html, 2005 03 22.

61 O’Sullivan J. L., „The Great Nation of Futurity“, *The United States Magazine and Democratic Review* 6, 23, 1839, p. 426–430, <http://cdl.library.cornell.edu/cgi-bin/moa/moa-cgi?noti-sid=AGD1642-0006-46>, 2005 03 22; O’Sullivan J. L., „Annexation“, *United States Magazine and Democratic Review* 17, 1, 1845, p. 5–10, <http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html>, 2005 03 22.

Toks „dvilypumas“ – bjaurėjimasis jėgos politika ir kartu jos pateisinimas – kelia nemenką sumaištį diskusijose apie JAV imperiją ir amerikietiškąjį imperializmą. Iš dalies tai paaiškina JAV politinių lyderių nenorą vartoti žodį „imperija“ ir kartu dažną sąvokų, sietinų su mesianizmu, naudojimą politinėje retorikoje.

Apibendrinant šią dalį, galima teigti, jog JAV savo užsienio politiką beveik nuo pirmųjų respublikos dienų sieja su amerikietiškujų vertybių skleidimu pasaulyje. Amerikiečių mesianistinę viziją nuo W. Wilsono prezidentavimo metų aktyviai mėginama realizuoti per JAV užsienio politiką. Verta pastebėti, jog po Šaltojo karo, o ypač po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinių išpuolių, aktyviausiais mesianistinės JAV vizijos propaguotojais ir „imperijos kūrėjais“ laikomi vadinamieji „neokonservatoriai“.

Neokonservatoriai JAV užsienio politiką, remdamiesi mesianistine vizija, mėgina formuoti nuo G. W. Busho atėjimo į valdžią 2001 m. Neokonservatoriais laikomi tokie JAV įtakingi, svarbūs politinius ir visuomeninius postus užimantys asmenys kaip P. Wolfowitzas, L. Libby, D. J. Feithas, E. Abramsas, R. Perle'as. Be šių, dažniausiai neokonservatoriais įvardijamų asmenų, neokonservatorių judėjimui priskiriami W. Kristolas, F. Fukuyama, J. Kirkpatrickas, R. Kaganas, E. A. Cohenas, M. Bootas. Ištikimais neokonservatorių pasaulio vizijos šalininkais laikomi D. Cheney, D. H. Rumsfeldas, J. R. Boltonas, C. Rice, S. J. Hadley, J. Bushas, S. P. Huntingtonas, kurie, neokonservatorių judėjimą traktuojant labai plačiai, įvardijami tikraisiais neokonservatorių judėjimo nariais. Naujojo Amerikos amžiaus projektas (angl. *Project for the New American Century* – PNAC) 1997 m. įkurtos JAV neokonservatorių organizacijos tikslas – globalios JAV lyderystės įtvirtinimas ir išsaugojimas XXI a.⁶²

Vadovaujantis šiais neokonservatorių „receptais“, XXI a. JAV turėtų dar labiau padidinti savo karinį pranašumą prieš potencialius varžovus, skleisti pasaulyje amerikietiškas vertybes, kurios suprantamos kaip visos žmonijos troškiamas gėris. Pagal šią viziją galiausiai turėtų būti sukurtas harmoningas ir taikus pasaulis, atitinkantis amerikiečių lūkesčius.

Neokonservatoriai dažnai akcentuoja moralinių vertybių, susijusių su judėjiškąja–krikščioniškąja tradicija, svarbą politiniame gyvenime. Savo pasirodymą JAV politinėje arenoje ir įtakos išaugimą neokonservatoriai sieja su savo tvirtomis vertybinėmis nuostatomis ir pastarųjų dešimtmečių Amerikos kultūriniu bei moraliniu nuosmikiu. Neokonservatoriai pasisako už universalių vertybių, laisvės ir demokratijos, „eksportą“. Šie jie laiko „vilsoniškojo idealizmo“ šalininkais. Jų įsitikinimu, tik laisvės ir demokratijos (demokratinė institucijų ir kapitalizmo) sklaida gali užtikrinti JAV saugumą. Anot P. P. Wolfowitzo, amerikiečiai yra laisvės, teisingumo ir tiesos gynėjai⁶³. Laisvės ir demokratijos sklaida pasaulyje yra suprantama kaip JAV pareiga ir esminė sąlyga geres-

⁶² Project for the New American Century, <http://www.newamericancentury.org/>, 2005 04 23.

⁶³ Wolfowitz P., „Wolfowitz Interview with Vanity Fair's Tannenhaus“, U.S. Department of Defence, 2003, <http://www.dod.mil/transcripts/2003/tr20030509-depsecdef0223.html>, 2004 02 13.

niam, taikiam pasauliui sukurti. Pastarųjų metų savo publikacijose neokonservatoriai pabrėžia bekompromisės kovos prieš blogį – tironiją ir terorizmą – būtinybę.

Neokonservatoriai mano, jog laisvės ir demokratijos sklaida turi būti paremta JAV galia. Savo vizijai – taikiam demokratiniam pasauliui – realizuoti neokonservatoriai, reikalui esant, siūlo naudoti ir karinę jėgą. 2001 m. rudenį JAV inicijuota antiteroristinė kampanija, arba „karas prieš terorizmą“, gali būti vertinama kaip amerikiečių mesianistinės vizijos ir atitinkamai neokonservatorių išsikeltų uždavinių realizavimo pradžia. Apie neokonservatorių pragmatizmą ir mėginimą militarizuoti JAV užsienio politiką geriausiai liudija tokie esminės jų idėjas atspindintys dokumentai, kaip *The National Security Strategy of the United States of America* (2002 m.), *National Strategy for Combating Terrorism* (2003 m.), *Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources for a New Century* (2000 m.).

JAV neokonservatoriai yra vadinami „imperijos kūrėjais“ dėl minėtų skelbiamų tikslų, uždavinių ir nuostatų. Suprantama, aukštus politinius postus užimantys neokonservatoriai apie JAV, kaip apie naują imperiją, vengia kalbėti. Vis tik didelės politinės atsakomybės neslegiami neokonservatoriai vartoti žodžio „imperija“ nesibaimina. Vienas garsiausių neokonservatorių, pasisakančių už JAV imperijos statuso įteisinimą, yra M. Bootas. Anot jo, JAV yra „imperija vėliausiai nuo 1803 m., kuomet Thomas Jeffersonas įsigijo Luizianos teritoriją“⁶⁴. M. Booto manymu, JAV turėtų nebijoti jai kljuojamos imperijos etiketės. Aišku, JAV atveju, M. Booto nuomone, imperializmas neturėtų būti siejamas su kitų visuomenių išnaudojimu ir nederamu elgesiu. Jo įsitikinimu, JAV yra gėrio arba gerus darbus daranti liberali imperija. JAV imperializmas, nepaisant kai kurių gėdingų epizodų, yra „didžiausia gėrio jėga per visą praėjusį amžių“⁶⁵.

3.1.2. Europeizacijos idėja

Dabartinė ES turi ir neoklasikinės, ir postmodernios imperijos bruožų. Pirma, ES funkcionuoja kaip valdymo režimas, kuriam būdinga bendrų taisyklių visuma. Antra, egzistuoja galios santykis, kuriame periferijos laikosi ir sutinka su „centro“ sprendimais. Trečia, ES plėtra lemia aiškių sienų nebuvimą ir valdymo režimo mobilumą erdvėje, taip pat silpnai hierarchizuotą struktūrą. Tačiau ES imperijos „centro“ problematika padaro ES, kaip besiformuojančios imperijos, unikalumą.

Europos Sąjungos analogas JAV „liberaliosios globalizacijos“ ideologijai – *europaizacijos* idėja. Akademinėse studijose egzistuoja net kelios europaizacijos sampratos: 1) ES plėtra, 2) ES viršvalstybinių institucinio valdymo stiprėjimas (integracijos gilinimas), 3) nacionalinių ir subnacionalinių sociopolitinių sistemų adaptacija prie paneuropinių normų ir praktikų ES, 4) politinės ir ūkinės

⁶⁴ Boot M., „American imperialism? No need to run away from label“, *USA Today*, 05 05 2003, http://www.usatoday.com/news/opinion/editorials/2003-05-05-boot_x.htm, 2005 03 25.

⁶⁵ Ten pat.

organizacijos, teisės normų eksportas už Europos ribų, 5) politinis projektas, skirtas sukurti ES, kaip vieningą ir stiprų tarptautinių santykių subjektą⁶⁶.

Straipsnio autorių nuomone, prankiausia europeizaciją apibrėžti kaip Europos integracijos gilinimą ir šio proceso poveikį valstybėms už ES ribų bei šių valstybių prisitaikymą prie ES. Europeizacija iš esmės yra valstybių narių, valstybių kandidačių ir kaimyninių valstybių vidaus ir užsienio politikų sinchronizacijos bei harmonizacijos procesas. Europeizacija vyksta adaptuojant verslo sąlygas prie ES galiojančių normų ir demokratizuojant vidaus politinę sistemą, įgyvendinant išipareigojimus žmogaus teisių ir laisvių srityje, diegiant europines vertybes, išitikinimus, tapatybę. Todėl, autorių išitikinimu, europeizacija – kompleksiškas istorinis fenomenas, charakterizuojantis Europos potencialų imperializmą, kultūros vertybių, normų, tradicijų bei politinės ir ūkinės praktikos sklaidą,⁶⁷ o europeizacijos skatinimas ir propogavimas – Paneuropos (Didžiosios Europos) ideologija⁶⁸.

3.1.3. Rusijos „vadavimo“ mesianizmas

Rusija yra ne tik valstybė ar atskira visuomenė – ji yra atskira ir savita civilizacija. Rusijos civilizacijos esminis bruožas – nuolatine baimė dėl savo išlikimo. Šios baimės suponuotas savitaigos bei raiškos padarinys yra jos mesianizmas bei jo sukurta bei nuolat atkuriamą „misionieriška“ imperialistinė valstybė. Amžių bėgyje keitėsi tik „misijų“ pavadinimai ir ideologinis pagrindimas.

Rusiškasis imperializmas formavosi tiek europietiškos, tiek azijinės kultūros įtaka. Ši dichotomija ryški ir Rusijos imperinės ideologijos raidoje. VI–VIII a. slavų gentys patyrė didelę Bizantijos ir chazarų bei tiurkų kaganatų įtaką. IX–XII a. spaudžiamos stiprių kaimynų slavų gentys konsolidavosi ir pradėjo kurti valstybinius darinius. Iš Bizantijos buvo perimta stačiatikybė ir svarbūs politinės kultūros elementai – patvaldystė, valdžios sakralizacija, centralizacija⁶⁹. 1453 m. Bizantijos imperijos žlugimas suteikė Rusijos valstybei impulsą perimti mesianistinę idėją. Maskvos kunigaikštystė pasiskelbė Bizantijos įpėdine, trečiąją Roma⁷⁰, pravoslaviško pasaulio gynėja ir centru. Rusijos imperijos ideologija tapo „vadavimo“ mesianizmas, skleidžiantis Sibiro, Azijos ir Europos tautoms „tikrąją“ civilizaciją ir kultūrą⁷¹.

⁶⁶ Olsen J. P., *The Many Faces of Europeanization*, ARENA Working Papers WP 1/2, http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm, 2005 06 17.

⁶⁷ Diamandouros N., *Cultural dualism and political change in postauthoritarian Greece*, Madrid: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, 1994, cituota iš Featherstone K., „Introduction: In the Name of ‘Europe’“ in Featherstone K., Radaelli C., eds., *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, 2003, p. 3–27.

⁶⁸ Motieka E., Statkus N., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004 1*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005. (Atiduota spaudai.)

⁶⁹ Лурье С., *Translatio Imperii*, <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/history/02/>

⁷⁰ „[...]dvi Romos žlugo, trečioji stovi, o ketvirtosios jau nebus [...]“. Филофей. Послание к Великому Князю Василию, http://inozemtcev.by.ru/library_filofey.htm

⁷¹ Geoffrey H., *Russia: People and Empire 1552–1917*, Harper Collins, 1997.

Maskvos kunigaikštystė *vadavosi ir vadavo* kitas rusų kunigaikštystes iš mongolų totorių. Po to Maskovija *vadavo* katalikų ir musulmonų užimtos Kijevo Rusios pravoslavų žemės, dar vėliau Rusijos imperija *vadavo* „brolius slavus“ bei kitas tautas iš Osmanų bei germanų jungo. Galiausiai Sovietų Sąjunga *vadavo* „viso pasaulio proletariatą“.

Vadavimas praktiškai dažniausia reiškė prijungimą prie Rusijos bei rusiškos civilizacijos primetimą, dėl ko turėjęs padidėti saugumas – tiek prijungiamojo, tiek Rusijos. **Tokia** *vadavimo* misija liudijo apie rusiškos identifikacijos neapibrėžtumą. Kita vertus, už tos *vadavimo* misijos glūdėjo persipynę saugumo ir imperia- lizmo siekiai, makiaveliškas realizmas ir kampaneliškas idealizmas⁷².

Po Sovietų Sąjungos žlugimo, netekusi didelių teritorijų ir palikusi apie 25 mln. rusų kaimyninėse valstybėse, Rusija prarado ir visuomenę vienijusią ideologiją. Rusijos Federacija (RF) dėl teritorijos dydžio ir kultūrinių, demogra- finių, ekonominių bei daugybės kitų skirtumų šiuo metu nepajėgi suformuoti vienijančios idėjos. RF negali savęs visiškai tapatinti nei su carine imperija, nei su SSSR⁷³. Pravoslavybė ar komunizmas nėra Rusijos visuomenę vienijantys absoliutūs principai. Kitos valstybės raidos perspektyvos, siūlomos eurazistų, zapadnikų ar nacionalistų, lieka tik teoriniais modeliais. Žlugus komunistinei ideologijai, sovietinės propagandos aparatas iš JAV importavo viešųjų ryšių technologijas, bandydama spręsti Rusijos identiteto krizę. Rusijos sąlygomis viešųjų ryšių technologijos suklestėjo, politinė valdžia ideologiją pakeitė rekla- ma. Rusijos valdantysis elitas prisitaikė naudoti tik viešųjų ryšių strategijas, tačiau visavertės geopolitinės strategijos lieka tik teorinių modelių lygmenyje.

Dabartiniu metu Rusija nebeturi konkrečios *vadavimo misijos*, tačiau ben- droji *gėrio* skleidėjos nuostata joje tebeegzistuoja. Tą nuostatą galima išvelgti Rusijos kasdieninėje ideologinėje propagandoje, susijusioje, pavyzdžiui, su ša- limis, priklausiusiomis Maskvos įtakos sferai – ypač buvusioms SSSR erdvėje. Propagandoje matyti tendencija pabrėžti vienos ar kitos valstybės žmonių, t. y. „liaudies“, palankumą Rusijai ir norą su ja integruotis, tik tos šalies valdantieji sluoksniai esą orientuoja tą valstybę šalin nuo Rusijos. Tai tipiškas latentinio imperializmo simptomas⁷⁴. Šiuo metu Rusijos Federacijos valdantysis elitas pro- paguoja idiosinkretišką simbolių ir vertybių kompleksą: atskirus sovietinės ide- ologijos komponentus, stačiatikybę, zapadnikų idėjas bei eurazistinės perspek- tyvos elementus. Tiesa, reikia pastebėti, kad ideologinė šizofrenija yra būdinga Rusijai pereinant nuo vienos politinės ir socialinės santvarkos prie kitos.

3.1.4. „Taikus Kinijos iškilimas“

Kinijos imperiškos tradicijos siekia porą tūkstančių metų prieš Kristų. Iš esmės kinų strateginė ir politinė kultūra yra imperinės. Jos turi įtakos kiekvie- nam Kinijos gyvenimo aspektui⁷⁵.

⁷² Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Lietuvos Istorijos instituto leidykla, 2005, p. 313–314.

⁷³ Sakwa R., *Russian Politics and Society*, New York: Routledge, 2002, p. 360–362.

⁷⁴ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., (note 73) p. 313–314.

⁷⁵ Jiyi Tao, „Chinese Tradition on Foreign Policy“, *Chinese American forum* vol. XIX, No.4, 2004.

Tradicinė konfucianistinė kinų politinė ir strateginė kultūra didžiausia vertybe laiko universalią ir visavertę harmoniją. Tačiau šis terminas politinėje sferoje senovės kinams reiškė „teisingai, sutvarkytą hierarchinę visuomenę. „Teisingos visuomenės, pagrindas yra hierarchija – valstybė ir visuomenė yra tapatūs reiškiniai. Kiekvienam žmogui yra skirta savo misija ir atitinkama padėtis. Hierarchijos viršūnėje yra imperatorius, žemesniame lygyje – administracinis elitas, o hierarchinės piramidės pagrindą sudaro valstietija. Visuomenės narių santykius reguliuoja moralės principai⁷⁶.

Tokia tradicinė kinų „teisingos visuomenės ir valstybės, samprata iš esmės turėjo universalios ideologijos potencialą⁷⁷. Senovės kinams visas jiems žinomas pasaulis buvo „Padange“, susidedantis iš „kinų civilizacijos“, kur viešpatavo „centrinė valstybė“ – „dangiškoji“ imperija – Kinija (Kinijos pavadinimas *Zhanguo* kaip tik ir reiškia „centrinė valstybė“, arba „vidurinė karalystė“) ir aplinkinių „barbarų“. Ši „centrinė valstybė“ kinams buvo natūralus žinomo pasaulio centras. Toks tradicinis etnocentriškas savo vietos pasaulyje suvokimas (sinocentrizmas) darė didelę įtaką Kinijos geoistoriniams santykiams su kaimyninėmis tautomis (turi poveikį dabartiniam modernios Kinijos geopolitiniam kodui). Kinijos teritorijoms istoriškai plečiantis (karinių kampanijų arba kultūrinės plėtros metu), visada „svetimi“ žmonės arba barbarai buvo arba išstumiami iš Kinijos jurisdikcijos ribų, arba įtraukiami į kinų civilizaciją. Kinija buvo ir išlieka kinams civilizacijos centru, o Kinijos civilizacijos forma, daugumos kinų įsitikinimu, yra pranašesnė už kitas civilizacijas. Kinijos imperijos klestėjimo amžiais kaimyninės šalys – Korėja, Vietnamas, Birma – buvo patekusios ne tik į politinę, bet ir kultūrinę–civilizacinę Kinijos įtaką⁷⁸.

Šiuolaikinei Kinijos valstybinei bei geopolitinei tapatybei ir užsienio politikai tradicinė kinų strateginė ir politinė kultūra daro įtaką, skatindama sinocentrizmą ir Kinijos imperializmą Rytų Azijoje. Kinų visuomenė labai didžiuojasi savo istoriniais ir civilizaciniais pasiekimais, todėl, daugelio kinų įsitikinimu, šalies iškilimas yra natūralus ir neišvengiamas istoriškai determinuotas procesas. Viena vertus, Kinijos imperijos istorija skatina kinų pasididžiavimą savo šalimi, antra vertus, jų nusivylimą dabartine padėtimi. Kinijos „iškilimas“ yra vertinamas kaip prarasto tarptautinio statuso susigrąžinimas, bet ne naujo statuso įgijimas. Toks giliai psichologiškai išgyventas „istorinės skriaudos“ jausmas lemia nuolatinį kinų visuomenės nepasitenkinimą vien tik ekonominiais pasiekimais tol, kol Kinija neatgaus savo prarasto regioninės galios statuso. Taip pat kinai vertina ir iškilimą – kaip teisingumo principo išsipildymą. Šiame kontekste kinai etnocentriškai vertina savo valstybės iškilimą kaip savaime suprantamą dalyką. Kinų geopolitinės tapatybės apraiškose rasime nemažai frustracijos motyvų dėl to, kad Kinija nėra pirmoji pasaulio valstybė⁷⁹.

⁷⁶ Wright A., *Confucianism and Chinese Civilization*, New York: Atheneum, 1964. p.4.

⁷⁷ Zhaojie L., „Traditional Chinese World order“, *Chinese Journal of International Relations*, 2002, p. 20.

⁷⁸ Korsun V.A., „Kitaiskij miravoj poriadok’: alternativnaja interpretacija istoričeskoj transformacij vnešnepolitičeskoj paradigmy“ žr.: Torkunov A. V., red., *Kitaj v miravoj politike*, Moksva: Rosspen, 2001. p. 172–199.

⁷⁹ Xuetong Y., „The rise of China in Chinese Eyes“, *Journal of Contemporary China* 10(26), 2001, p. 33–34.

Moderni Kinijos imperialistinė ideologija sukoncentruota „taikaus iškilimo“, užsienio politikos koncepcijoje. Vadinamoji ketvirtoji Kinijos lyderių karta (Hu Jintao, Wen Jiabao) pakeitė daugiapolio pasaulio sukūrimo Kinijos užsienio politikos strategijos nuostatą „taikaus iškilimo“, siekiu. „Taikaus iškilimas“ pirmiausia yra grindžiamas tariamu abipusiškai naudingumu bendradarbiavimu ekonominėje, socialinėje ir karinėje srityse su kaimyninėmis valstybėmis. Geros kaimynystės politikos nuostata turėtų išspręsti nesutarimus su kaimyninėmis valstybėmis bei sustiprinti ekonominius ryšius su kitomis Rytų Azijos valstybėmis ir taip taikiai plėsti Kinijos įtaką Rytų Azijos regione bei sėkmingai padėti Kinijai integruotis į globalią ekonomiką⁸⁰.

Anot Kinijos ideologų, regioninio saugumo pagrindas – sutampantys (bendri) interesai, tarpusavio pasitikėjimas ir ekonomikos vystymas. Jei tarp regiono šalių egzistuoja pakankamas tarpusavio pasitikėjimas, nebėra būtinybės gynybai naudoti karinę jėgą, ginklavimosi varžybos nebėra reikalingos ir sumažėja karinio konflikto pavojus. Itin svarbi saugumo užtikrinimo sąlyga yra ir regiono šalių ekonominė tarpusavio priklausomybė. Karinių priemonių panaudojimo tikimybė nesutarimams spręsti turėtų mažėti intensyvėjant šalių ūkiams ryšiams, nes tada karinių konfliktų kaštai taptų didesni. Svarbiausias „taikaus iškilimo“ principas yra tas, jog kaimyninių valstybių ir Kinijos bendradarbiavimas nebūtų nukreiptas prieš trečiąsias šalis. Antrasis principas – nesikišimas į partnerių vidaus politiką, trečiasis – taikių metodų naudojimas sprendžiant tarpvalstybinius konfliktus, ketvirtasis – lygiateisiškumu grįstos konsultacijos⁸¹.

Tačiau Kinijos strategai kalba apie būtinybę Kinijai susikurti apie save „išgyvenimo erdvę“ (t. y. iš esmės paversti kaimynines valstybes buferiais bei kontroliuoti Pietų ir Rytų Kinijos jūras). Tad iš esmės „taikaus iškilimo“ koncepcija vidutiniu laikotarpiu yra skirta padėti Kinijai sukurti jos vadovaujamą regioninę saugumo ir ekonominio bendradarbiavimo sistemą Rytų ir Pietryčių Azijoje, kurioje nedalyvautų JAV⁸². Kinijos siekis tapti Rytų ir Pietryčių Azijos lydere remiasi gilia istorine sinocentriška tradicija⁸³. Be to, Kinijos pasaulinė ir regioninė pozicija lėmė, kad kontinentinė Kinija pradėjo suvokti save jau ne kaip vienintelę teisėtą kinų valstybę (Kinijos ir Taivano ginče), bet kaip visos kinų civilizacijos gynėją bei puoselėtoją – visų pasaulio kinų valstybę.

⁸⁰ Medeiros E. S., Fravel M. T., „China's New Diplomacy“, *Foreign Affairs* 82(6), 2003, p. 22–35.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Statkus N., Motieka E., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005. (Atiduota spaudai).

⁸³ Ness P. „China's Response to the Bush Doctrine“, *World Policy Journal* XXI (4), 2005, p. 38–47.

3.2. Galios koncentracija

3.2.1. JAV hegemonijos parametrai

Ivykius tarptautinėje arenoje analizuojantys akademikai iš principo sutaria, kad pasibaigus Šaltajam karui JAV yra vienintelis pasaulio hegemonas. Po Sovietų Sąjungos žlugimo nebėra valstybės, kuri savo galia prilygtų JAV. Žinoma, jau vidutiniuju laikotarpiu, t. y. per artimiausius 10 – 15 m., tokia valstybė ar aljansas, pajėgūs mesti iššūkį JAV, gali atsirasti. Vis tik kol kas Amerika visus artimiausius konkurentus, pretenduojančius į pasaulio hegemono statusą, gerokai lenkia tiek pagal karines galimybes, tiek pagal ekonominę pajėgumą, tiek pagal technologinio išsivystymo lygį, tiek pagal kultūros paplitimo pasaulyje mastą.

Dažnai dabartinis JAV dominavimas pasaulyje siejamas su sėkmingu karinio dominavimo jūrose strategijos įgyvendinimu. Apskritai JAV karinė jėga yra vienas pagrindinių veiksnių, užtikrinančių joms hegemoninės valstybės statusą. Pasibaigus Šaltajam karui JAV ne kartą (pvz., 1991 m. Persijos įlankos karo metu, 1999 m. Kosovo krizės metu, 2001 m. karinės kampanijos prieš „al-Qaida“ ir talibus metu, 2003 m. karinės kampanijos prieš S. Husseino Iraką metu) pasauliui pademonstravo savo karines galimybes. JAV turi pakankamai resursų tam, kad savo karius per santykiškai trumpą laiką galėtų nugabenti į bet kurią planetos vietą. Amerikiečių „ekspedicinėms pajėgoms“ dislokuoti „karštuosiuose taškuose“ gerai pritaikyta JAV karinių bazių sistema. Remiantis Ch. Johnsonu, 2003 m. JAV Gynybos departamentas 130 valstybių turėjo 702 karines bazes⁸⁴. Vien tik JAV egzistuoja maždaug 6 000 karinių bazių. Daug apie amerikiečių karines galimybes pasako tas faktas, jog JAV karinės išlaidos šiuo metu yra didžiausios pasaulyje. 2004 m., SIPRI instituto apskaičiavimais, pasaulio išlaidų gynybai buvo 956 mlrd. USD. Faktinės JAV išlaidos 2004 m. – 455 mlrd.USD, tai sudarė 47 % pasaulio išlaidų gynybai⁸⁵. 2005 m. numatytas JAV karinis biudžetas – 420,7 mlrd. JAV USD, o 2006 m. – 441,6 mlrd. USD⁸⁶. JAV karinis biudžetas maždaug 8 kartus didesnis nei Kinijos, antrą didžiausią karinių biudžetą pasaulyje turinčios valstybės. Taigi XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje prisiimamos „pasaulio policininko„ funkcijas, JAV remiasi galingiausiu pasaulyje kariniu mechanizmu, neturinčiu istorinių analogų.

JAV ekonominis pajėgumas, nepaisant kitų tarptautinės arenos veikėjų santykiško ekonominio pakilimo per pastaruosius dešimtmečius, tebėra išpūdingas. JAV išlieka pagrindine pasaulinės ekonomikos varomąja jėga. Amerikiečių ekonomika – didžiausia ekonomika pasaulyje. Amerikos BVP sudaro

⁸⁴ Johnson Ch., „America's Empire of Bases“, *Global Policy Forum*, 2004, <http://www.global-policy.org/empire/intervention/2004/01bases.htm>, 2004 06 25.

⁸⁵ Starck P., „World military spending topped \$1 trillion in 2004“, *Reuters*, <http://www.informationclearinghouse.info/article9073.htm>, 2005-06-09.

⁸⁶ Center for Arms Control and Non-Proliferation, „U.S. Military Budget is the World's Largest, and Still Growing“, Washington, 2005, <http://64.177.207.201/static/budget/annual/fy05/world.htm>, 2005 03 19.

maždaug $\frac{1}{4}$ pasaulio BVP⁸⁷. 2003 m. Amerikos BVP siekė 10,9 trilijonų JAV USD⁸⁸. JAV doleris, nors ir priverstas konkuruoti su euru, tebėra tarptautinė valiuta Nr. 1. Kartu JAV paskutinių dešimtmetį turi nuolat augantį prekybos deficitą. Amerikos pramonės dalis pasauliniame BVP taip pat nuolat mažėja. JAV iš „pasaulio dirbtuvių“ virto, kalbant ekologiniais terminais, globaliu ekonominiu konsumentu („plėšrūnu“). E. Toddas net prilygina Amerikos užsienio prekybos santykių asimetriją „imperinei duoklei“, kurią moka likęs pasaulis⁸⁹.

JAV pirmąją pasaulyje technologiniu požiūriu. Amerikiečiams tenka maždaug 44 % viso pasaulio investicijų taikomiesiems tyrimams. JAV pirmąją pasaulyje pagal mokslinių publikacijų skaičių, Amerikos laboratorijos ir universitetai pritraukia daugiausiai gabiausių pasaulio mokslininkų⁹⁰. Žinoma, lyginant su ES ir Japonija, JAV pranašumas santykiškai nedidelis. Bet jis efektyviai išnaudojamas. Mokslines ir technologines naujoves amerikiečiai greitai pritaiko JAV kariniams ir ekonominiams tikslams.

Kultūriniu požiūriu akivaizdus amerikietiškosios kultūros vyravimas pasaulyje. Komunikacinių technologijų pažanga XX a. antroje pusėje sąlygojo amerikietiškosios masinės (populiariosios) kultūros išplitimą visame pasaulyje. Anot J. Petras, šiandien Holivudas, CNN ir Disneilendas yra įtakingesni nei Vatikanas, Biblija ar atskirų politinių lyderių retorika, susijusi su viešaisiais ryšiais⁹¹. Daugelyje pasaulio valstybių galima stebėti amerikietiškus filmus ir amerikiečių televizijos programas, rengtis amerikietiškais drabužiais ir valgyti amerikietišką maistą. Anot A. Ridingo, 85 % viso pasaulio kino mėgėjų stebi amerikiečių produkciją⁹². Interneto kalba – anglų kalba. JAV universitetuose išsilavinimą įgijusių žmonių yra daugumoje pasaulio valstybių vyriausybių. 2002 m. JAV koledžuose ir universitetuose studijavo beveik 600 000 studentų iš užsienio šalių⁹³.

Taigi karinis, ekonominis, technologinis ir kultūrinis amerikiečių dominavimas JAV pagrįstai leidžia vadinti vieninteliu pasaulio hegemonu arba hegemono statusą turinčia valstybe. JAV dėl savo išskirtinės galios šiandien tiesiogiai ar netiesiogiai daro įtaką politiniams procesams daugelyje pasaulio valstybių. Amerikos dominavimas pasaulyje kai kurioms valstybėms yra tapęs jų saugumo garantu. Kartais pabrėžiama, kad apskritai visas tarptautinės siste-

⁸⁷ Schifferes St., „Rocky road to US recovery“, *BBC*, 2003, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/3327025.stm>, 2005 03 20.

⁸⁸ The World Bank Group, „United States Data Profile“, 2004, <http://devdata.worldbank.org/external/CPPProfile.asp?SelectedCountry=USA&CCODE=USA&CNAME=US&PTYPE=CP>, 2005 03 19.

⁸⁹ Todd E., *After the Empire: The Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press, 2003, p. 71.

⁹⁰ Mehlman B. P., „The Changing Wealth of Nations: Intellectual Property in the Age of Innovation.“ USA: Technology Administration, 2002, http://www.technology.gov/Speeches/p_BPM_020503_Wealth.htm, 2005 03 19.

⁹¹ Petras J., „Cultural Imperialism in the Late 20th Century“, *Global Policy Forum*, 2000, <http://www.globalpolicy.org/empire/analysis/2000/02cultimp.htm>, 2005 03 22.

⁹² Riding A., „Filmmakers Seek Protection From US Dominance“, *Global Policy Forum*, 2003, <http://www.globalpolicy.org/globaliz/cultural/2003/0205film.htm>, 2005 05 03.

mos funkcionavimas, pasibaigus Šaltajam karui, priklauso nuo JAV. Anot Z. Brzezinski, po Šaltojo karo tik JAV pajėgios apsaugoti pasaulį nuo tarptautinės anarchijos⁹⁴.

Verta pastebėti, jog karinis, ekonominis, technologinis ir kultūrinis dominavimas buvo būdingas didžiajai daugumai iki šiol egzistavusių imperijų. Tačiau karinio, ekonominio, technologinio ir kultūrinio dominavimo nepakanka tam, kad valstybė galėtų vadintis imperija. Svarbiausias imperijos bruožas – politinis dominavimas. Politinis dominavimas reiškia, jog „periferija vykdo tai, ką jai įsako centras“⁹⁵. Visos iki šiol egzistavusios imperijos (pvz., Romos, Kinijos, Didžiosios Britanijos) turėjo aiškia valdžios hierarchiją. Valstybės–vasalai (priklausomos valstybės, protektoratai, kolonijos, pusiau–kolonijos ir pan.) būdavo priverstos veikti pagal imperijos „centre„ priimamų sprendimų bendrąsias gaires. Imperijos aukščiausios valdžios priimami sprendimai periferijoje buvo įgyvendinami efektyvios tiesioginės ar netiesioginės politinės kontrolės dėka. Aišku, šiandien JAV politinis dominavimas, pasireiškiantis kaip politinė įtaka, kai kuriose valstybėse (pvz., Irake) primena buvusių imperijų politinę periferinių zonų kontrolę, tačiau kol kas tai nesuteikia pagrindo kalbėti apie visavertę globalaus masto amerikiečių imperiją. Vis dėlto problemos, su kuriomis susiduria JAV, vykdydamos užsienio politiką, primena tas, kurios vargindavo praeities imperijas⁹⁶. Šių problemų sprendimo nenumaldoma logika gali priversti JAV nori nenori tapti visaverte globalaus masto imperija, Amerikai užsitikrinant atitinkamo skaičiaus valstybių ir visuomenių kontrolę bei atitinkamai transformuojantis jos vidaus politinei–administracinei struktūrai.

Greta beprecedenčio JAV galios dominavimo įvairiose srityse kai kuriuos imperinius galios koncentravimo „centre“ epizodus jau ir dabar galima pastebėti. Po rugsėjo 11 d. Prezidento G. W. Busho administracijos aktyvistų iniciatyva įkurta keletas naujų tik Prezidentui arba jam artimiems darbuotojams pavaldžių žvalgybos ir saugumo, strateginio planavimo institucijų: nauja specialioji tarnyba – Tėvynės saugumo departamentas (*Homeland Security Department*), naujas analizės ir planavimo padalinys – Specialiųjų planų biuras (*Office of Special Plans*) Gynybos departamente⁹⁷, Rekonstrukcijos ir stabilizacijos koordinatoriaus biuras (*Office of the Coordinator for Reconstruction and Stabilization*) Valstybės departamente, kuris atsakingas už Pentagono Valstybės departamento, CŽV ir kitų JAV institucijų veiklos koordinavimą stabilizuojant Iraką ir kitas žlugusias valstybes bei konfliktinius regionus. Taip pat Senate jau yra užregistruotas įstatymo projektas dėl Tarptautinės rekonstrukcijos ir stabilizacijos biuro įsteigimo, kuris tarptautiniu mastu vykdytų minėtas atstatymo ir stabilizavimo ko-

⁹³ The Institute of International Education, „Open Doors 2002“, 2002, http://www.iie.org/Template.cfm?Section=News_Announcements&template=/ContentManagement/ContentDisplay.cfm&ContentID=5470, 2005 05 03.

⁹⁴ Бжезинский Зб., *Великая шахматная доска*, Москва: Международные отношения, 2002, p. 231.

⁹⁵ Schell J., „America’s Vulnerable Imperialism“, New Haven: YaleGlobal Online, 2003, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=2873>, 2005 03 19.

⁹⁶ Cohen E. A., „History and Hyperpower“, *Foreign Affairs* 83, 4, 2004, p. 49–63.

⁹⁷ Pieterse J. N., *Neoliberal Empire, Theory, Culture & Society* 21, 3, 2004, p. 119–140.

ordinatoriaus funkcijas. Iš esmės šie projektai atliepia N. Fergussono siūlymui JAV prezidento administracijai Britanijos imperijos pavyzdžiu įkurti kolonijų valdymo institucijos Kolonijų biuro analogą⁹⁸.

3.2.2. Europos Sąjungos „valdymo režimas“

Nors ES raida yra *in fluxus* stadijoje ir iki šiol vadinama „neidentifikuojamu skraidančiu objektu“,⁹⁹ ES galima būtų pabandyti konceptualizuoti kaip postmodernią imperiją. ES jau tapo tokia valdymo sistema, kurioje centras – ES supranacionalinės institucijos kuria privalomas taisykles periferijoms – valstybėms narėms.

ES valdymo sistema ir jos lyginimas su nacionalinės valstybės sistema jau kurį laiką yra vienas pagrindinių ES analitikų galvosūkių. Vyraujantys požiūriai konceptualizuoja ES kaip daugiapakopio valdymo (angl. *multi-level governance*) sistemą¹⁰⁰, kritiškesni mato ES kaip tinklo valdymą (angl. *network governance*), dar kiti specializuojasi siaurai analizuodami sprendimų priėmimo procesus. Tačiau visus požiūrius vienija nuostata, kad ES jau tapo tokia valdymo sistema, kurioje pagrindinių veikėjų, t. y. nacionalinių vyriausybių ir supranacionalinių ES institucijų, lemiančių sprendimų priėmimą, kompetencijos yra susipynusios. Jas pagal sritis bando apibrėžti ES sutartys ir būsimoji konstitucija. Išskiriamos sritys, kuriose supranacionalinės ES institucijos („Sąjunga“) turi (a) išskirtinę kompetenciją, (b) dalijasi bendra kompetencija su valstybėmis narėmis bei (c) neturi kompetencijos. Dėl neapibrėžtumo ES sutartyse Sąjungos ir valstybių narių bendros kompetencijos įtakos laipsnis gali varijuoti. Dėl šios priežasties Europos Teisingumo teismas, spręsdamas konkrečias bylas, savo sprendimais ženkliai formavo kompetencijų santykį ES. Kelių dešimtmečių praktika parodė, kad Teismas smarkiai išplėtė supranacionalinių institucijų kompetencijų lauką, o kai kur jam teko netgi stabdyti Sąjungos kompetencijų plėtrą.¹⁰¹

ES konstitucija numato bendrą kompetenciją vidaus rinkos, laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės, žemės ūkio bei žvejybos, transporto ir europinio tinklo, energetikos, kai kuriais aspektais socialinės politikos, aplinkos, vartotojų apsaugos ir bendrosios visuomenės sveikatos apsaugos srityse. Pagal ES konstituciją Sąjungos išskirtinė kompetencija – tik ES institucijos gali nustatyti ar priimti teisiškai įpareigojančius aktus – taikoma vidaus rinkai (konkurencijos taisyklių nustatymas), eurą įsivedusių valstybių narių pinigų politikai, bendrajai prekybos politikai, muitų Sąjungai, aplinkosaugos politikai bei tarptauti-

⁹⁸ Ignatius D., „A Quiet Transformation“, *Washington Post*, May 18, 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/05/17/AR2005051701327.html>, 2005 05 18.

⁹⁹ Buvusio Europos Komisijos Prezidento J. Deloro metafora.

¹⁰⁰ Marks G. M., Scharpf F. W., Schmitter Ph. C., Streeck W., *Governance in the European Union*, London: Sage Publications, 1996; Christiansen Th., „Reconstructing European Space: From Territorial Politics to Multilevel Governance“ in Jørgensen, K. E., ed., *Reflective Approaches to European Governance*, Basingstoke: Macmillan, 1997.

¹⁰¹ Craig P., de Burca G., *EU Law: Texts, Cases and Materials*, Oxford University Press, 2003.

nėms sutartims sudaryti, kai tai būtina kompetencijai realizuoti vidaus lygmenyje. Toks pastebimai didelis ES institucijų vaidmuo nustatant taisykles ir palyginti menkos perskirstymo ir makroekonominės stabilizacijos funkcijos lėmė tai, kad sutartinai ES conceptualizuojama kaip reguliacinė valstybė¹⁰².

Valstybių narių reguliacinių funkcijų delegavimas ES institucijoms aiškkinamas tiek išoriniais veiksniais (kaip atsaku į globalizacijos procesą), tiek vidiniais – kaip duodančiu naudą pačioms valstybėms narėms. Argumentas čia tas, kad globalizacijos procesai riboja valstybių narių galimybes kontroliuoti kapitalo ir kitų gamybos veiksnių judėjimą, todėl reguliavimas ES lygmeniu yra efektyvesnis bei nesukuria daug papildomų išlaidų (orientuojamas į taisyklių kūrimą, o ne jų administravimą). Laikui bėgant, reguliavimas ES ženkliai augo: 1970 m. priimtos 25 direktyvos ir 600 nutarimų, o 1991 m. priimta 1 564 direktyvų ir nutarimų. Reguliavimas augo ne tik kiekybiškai, tačiau ir kokybiškai – kai kurios srityse, pavyzdžiui, aplinkosaugos, ES direktyvos buvo inovacinės nacionalinių valstybių politikos atžvilgiu.

Išskirtinės ES institucijų kompetencijos reguliuojant (tiek dereguliuojant – šalinant kliūtis, tiek rereguliuojant – sukuriant naujas taisykles) tam tikras ekonomines, monetarines ir socialines sritis lemia tai, kad ES tapo valdymo režimu, kuriam būdinga bendra taisyklių sistema. Valstybių narių kompetencijų delegavimas ir taisyklių laikymasis užtikrina biurokratinę ES imperijos režimą. Tokio imperijos „centro“ ypatybė ta, kad periferijos–valstybės narės, deleguodamos galią centrui ir tapdamos kontrolės objektu, neįsivaikšto savo suverenitetui. Konstruktivistiniu požiūriu, ES yra konstruojama kaip centras, kur projektuojama valstybių narių politinė valia turėti centrą, nekeliantį pavojaus jų suverenitetui¹⁰³. Kita tokio imperinio „centro“ ypatybė, kylanti iš praktinių integracijos sumetimų, yra ta, kad periferijai nutraukti santykį su centru yra nenaudinga. Nors būsimoji ES konstitucija numato galimybę valstybei narei pasitraukti iš ES, tačiau pasitraukimas iš tokių integruotų sričių, kaip bendra rinka, praktiškai reikštų didelio taisyklių paketo keitimą, diskriminuojamą ekonominę poziciją ES atžvilgiu ir milžiniškus kaštus. Didele dalimi periferijų pozicija centro atžvilgiu yra nulemta glaudžios integracijos ir „savanoriškumą“ keičia priklausomybė.

Savanorišką „imperizaciją“ ir „aukštosios“ politikos srityse – „paskutiniame valstybių prieglobstyje“ – sutinka vykdyti dalis valstybių narių, tačiau kita dalis valstybių turi kitokias ES vizijas. Vizijų skirtumai, integracijos į ES struktūras variacijos bei skirtingos valstybių narių koalicijos lemia tai, kad ES juda postmodernios imperijos link.

¹⁰² Reguliacinė „valstybė“ funkcinė prasme, žr.: Majone G., *Regulating Europe*, London: Routledge, 1996; Carporaso J. A., *The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?*, *Journal of Common Market Studies* 34, 1, 1996, p. 29–52.

¹⁰³ Weaver O., „European Security Identities“, *Journal of Common Market Studies* 34, 1, 1996, p. 235.

3.2.3. Rusijos (re)centralizacija

V. Putino prezidentavimo periodu buvusios SSSR respublikų glaudesnė politinė ir ekonominė integracija su Rusija ir pačios Rusijos Federacijos administravimo centralizavimas tapo prezidento administracijos prioritetu¹⁰⁴. Taip V. Putinas tarsi grąžino valstybę prie tradiciškai būdingo Rusijai vidaus ir užsienio politikos kurso.

Rusijos valstybė nuo pat susikūrimo pradžios pasižymėjo didele galios koncentracija viename instituciniame „centre“ – didžiojo kunigaikščio, caro, imperatoriaus, generalinio sekretoriaus institucijoje bei atotrūkiu tarp elito ir masių. Rusijos imperijoje galios centras, t. y. elitas, turintis politinio sprendimo galią ir resursus šiems sprendimams įgyvendinti, gana stipriai skyrėsi ir etniškai, ir kultūriškai nuo likusios visuomenės dalies. Šis skirtumas dar daugiau sustiprėdavo Rusijos imperiniais etapais ir pasireiškė ne tik tarp elito–masių, bet ir centro–periferijų.

Naujų teritorijų įjungimas į carinę imperiją ir jų valdymas po užkariavimo vykdavo iš esmės inkorporuojant dalį vietinio elito į imperijos valdymo struktūras. Vietiniam elitui už lojalumą būdavo suteikiamos privilegijos ir paliekama valdžia gimtajame krašte ar kompensuojama pozicijomis kituose regionuose. Taip buvo inkorporuotos Lietuvos–Lenkijos valstybė, Livonijos, Kaukazo kunigaikštysčių elitas.

XIX a. galima vadinti rusiškojo imperializmo aukso amžiumi, kai visoje teritorijoje palyginti efektyviai įgyvendinama valdžia ir imperinė galia pasiekė apogėjų. Po bolševikų perversmo Komunistų partija tapo svarbiu veiksmu, vienijančiu SSSR subjektu, o vėliau ir satelitinių socialistinių respublikų, valdymo struktūras. Antrasis Pasaulinis Karas iš esmės buvo rusiškojo imperializmo įtvirtinimo ir sklaidos etapas. SSSR Europoje sukūrė satelitinių valstybių grupę ir pradėjo kovą už pasaulinį dominavimą. Šios Vidurio–Rytų Europos valstybės buvo kontroliuojamos Sovietinės Rusijos per nacionalines komunistų partijas ir integruotas ekonomikas. Dauguma satelitinių socialistinių valstybių buvo aukštesnio ekonominio ir kultūrinio išsivystymo nei centras, tačiau karinė grėsmė ir tarptautinė sistema neleido SSSR periferijai rinktis savo plėtros kelio. XX a. 7–8 dešimtmetyje SSSR interesams buvo atstovaujama visuose kontinentuose: remiant komunistinius Afrikos, Lotynų Amerikos, Azijos valstybių režimus, dalyvaujant Vietnamo, Izraelio ir arabų bei Afganistano konfliktuose. Egzistuojant dvipolei tarptautinei sistemai SSSR periferija buvo išsiplėtusi daugiausiai per visą istoriją. Konkurencija visuose konfliktiniuose regionuose ir ginklavimosi varžybos reikalavo milžiniškų resursų, tuo tarpu užsitęsusi technologinė ir ekonominė stagnacija mažino Sovietų Sąjungos konkurencingumą. Režimo bandymai liberalizuotis paskatino socialines permainas ir nacionalinius judėjimus okupuotose teritorijose¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Bugajski J., *Cold Peace. Russia's New Imperialism*, Westport: Praeger, 2004, p. 29.

¹⁰⁵ Kotz D. M., Weir F., *Revolution from Above: the Demise of the Soviet System*, Routledge, 1997.

¹⁰⁶ Bugajski J., (note 99) p. 32–49.

1989 m. Sovietų Sąjunga prarado satelitinių valstybių kontrolę, Vidurio Europoje prasidėjo demokratizacijos procesai. M. Gorbačiovo reformos paskatino politinę ir ekonominę liberalizaciją. Sustiprėję nacionaliniai judėjimai ir palanki tarptautinė situacija sudarė sąlygas 1990 m. Baltijos valstybėms paskelbti nepriklausomybę, o 1991 m. Belovežo girioje buvo oficialiai konstatuotas SSSR žlugimas. Po Sovietų Sąjungos žlugimo sumažėjo Rusijos tarptautinis vaidmuo ir galia, iš supervalstybės ji transformavosi į didžiąją regioninę valstybę. Tačiau Rusijos Federacija sugebėjo išlaikyti kai kurių valstybių ir autonominių darinių kontrolę – Tadžikistaną, Abchaziją, Pietų Osetiją, Padniestrę.

Rusijos Federacija išlaikė didelę įtaką posovietinėje erdvėje dėl kelių priežasčių: objektyvių geopolitinių sąlygų ir politiką formuojančių grupių interesų sutapimo šiose valstybėse. Žlugus SSSR, Rusijos Federacijos kaimyninėse valstybėse liko plataus ir integralaus, viso bloko poreikius patenkinti skirto energetinio ir transporto tinklo dalys. Naftotiekiai, dujotiekiai, geležinkeliai, automobilių keliai, uostai, Rusijai išliekant iš esmės žaliavas eksportuojančia valstybe, tapo politinių ir verslo struktūrų interesų objektu. Rusijos valdžia išnaudoja šiuos faktorius siekdama tiek ekonominio pelno, tiek atgauti politinių procesų posovietinėje erdvėje kontrolę.

Siekdama postsovietinės erdvės (įskaitant ir Baltijos valstybes) kontrolės Rusija naudoja diplomatinio spaudimo, ekonominės ir energetinės priklausomybės, informacinės įtakos instrumentus. Rusijos užsienio politikos formuotojai taip pat naudojami etninėmis įtampomis ir konfliktais buvusiose SSSR respublikose, nusikaltėlių organizacijų bei SSSR specialiųjų tarnybų ryšiais¹⁰⁶.

Vidaus politikoje V. Putinas sustiprino ir išplėtė prezidento administracijos galias bei aparatą sukurdamas vadinamąją „valdžios vertikale“. Prezidento administracija dubliuoja Vyriausybės ir kitų valstybės institucijų darbą. Administracija ir prezidento atstovai federalinėse apygardose praktiškai atlieka buvusios Komunistų partijos aparato funkcijas.

Rusijos federalinės sistemos reforma buvo pradėta 2000 m., jos tikslas – centralizuoti valstybę. Sukurtos septynios naujos federalinės apygardos, kurioms vadovauti paskirti prezidento įgaliotiniai. Kiekviena iš šių naujų federalinių apygardų („supergubernijų“) suvienijo apytikriai dešimtį Rusijoje egzistavusių teritorinių administracinių vienetų. Prezidento įgaliotinių („supergubernatorių“) uždaviniai buvo garantuoti, kad žemesnėje hierarchijos pakopoje esantys regioniniai lyderiai vykdytų federalinius įstatymus, biudžeto politiką, plėtotų naujas socialines ir ekonomines programas.

Kitu žingsniu prezidento galių koncentracijos ir Rusijos centralizacijos procese tapo 2004 m. gruodžio mėnesį Dūmos priimti regionų gubernatorių rinkimų tvarkos pakeitimai. Pagal šiuos pakeitimus prezidentas iš esmės užsitikrino galimybę paskirti jam lojalius kandidatus (gubernatorių rinkimai visuose Rusijos regionuose dabar bus pakeičiami Maskvos tiesiogiai paskiriamais gubernatoriais (kuriuos vietos parlamentai turės tik patvirtinti)¹⁰⁷. Tiesa, 2005

¹⁰⁶Hill F., „Rusijos valdymas: Putino federalinės dilemos“, *New Europe Review* 2, 1, 2005, <http://www.neweuropereview.com/Lithuanian/Rusijos-valdymas.cfm>

m. liepos 2 d. dekretu Rusijos Prezidentas atgal gubernatoriams grąžino nemažai „federalinio centro“ galių ekonomikos ir socialinėse srityse¹⁰⁸. Taip prezidentas užsitikrino ir kontrolės galimybes, ir decentralizacijos privalumus.

Centrinės valdžios politinės galios monopoliją V. Putino administracija papildė valstybės monopolizmu ekonomikoje. Šiuo metu planuojama suformuoti daugiaprofilinį žaliavų megakoncerną „Gazpromo“ pagrindu. Valstybinės centro kontrolės logika neišvengiamai turėtų būti pritaikyta ir kitose strategiškai svarbiose ekonomikos sferose. Kitaip tariant, B. Jelcino laikų oligarchų monopolijas keičia valstybės „aparačiukų“ (kurių nemažą dalį sudaro buvę ir esami specialiuųjų tarnybų darbuotojai) monopolizmas¹⁰⁹.

3.2.4. Kinijos keturypė modernizacijos strategija

Kinijos galios stiprėjimas yra ilgalaikis istorinis procesas. Per pastaruosius 2000 m. Kinija buvo net kelis kartus pasiekusi regioninės galios statusą*. Kinijos įtakos atgavimo idėja buvo naudojama ir Mao Zedungo, ir Deng Xiaoping, ir Jiang Zeminio retorikoje. Sąvoka „jėgų atgavimas“, reiškia psichologinį galios suvokimą, kuris slypi Kinijos grįžimo prie buvusio pasaulinio šalies statuso siekyje ir „taikaus iškilimo“ koncepcijoje. 1978 m. šalies komunistinė vadovybė priėmė sprendimą vykdyti keturias esmines šalies modernizacijas: pramonės, žemės ūkio, mokslo ir technikos bei ginkluotųjų pajėgų srityse. *Keturių modernizacijų* programa siekiama integruoti Kiniją į pasaulio ekonomiką, sukurti šiuolaikišką gyvybingą, socialiai orientuotą rinkos ekonomiką ir supervalstybės statusą atitinkančią gynybos sistemą¹¹⁰.

Kinijos privalumu, leidusiu surasti nepriklausomą modernizacijos finansavimo šaltinį ir padėjusiu išvengt finansinės priklausomybės, tapo kelių santykiškai nedidelių rinkos ekonomikos nekomunistinių kiniškų valstybių su efektyvia ekonomika, taip pat diasporų, prasmelkusių į ūkines kitų valstybių struktūras, egzistavimas. Kinijos vyriausybė pasitelkė diasporų investicijas, kurios atstovai *huaqiao** tapo pirminio Kinijos modernizacijos etapo finansuotojais. Išlaikant valstybinę finansų sistemos, transporto infrastruktūros ir stambių pramonės kompleksų kontrolę, buvo stimuliuojamas bendro ir tik užsienio kapitalo įmonių stei-

¹⁰⁸Ratiani N., „Putin Overturns Vertical Axis of Power. President Divides Political Responsibility for Reform Between Center and Regions“, *Izvestia*, 2005 05 04, žr.: Johnson's Russia List, „Putin Has 'Killed Two Birds With One Stone' with Decentralization Moves“, 9192, 2005 07 05.

¹⁰⁹Ševcova L., „Rusija 2005–siais: slydimo atgal logika“, *New Europe Review* 2, 3, 2005, <http://www.neweuropereview.com/Lithuanian/Shevtsova-Lithuanian.cfm>

* *Chan* (206 m. prieš Kristų — 220 m. po Kristaus), *Tang* (618–907 m.) bei ankstyvuojū *Ming* (1368–1643 m.) dinastijų valdymo laikotarpiais. Istorinės politinės ekonomijos specialistų skaičiavimais, 1820 m. (likus 29 m. iki Opijaus karų) Kinijos BVP sudarė apie trečdalią pasaulio BVP. Opijaus karų pralaimėjimas stipriai susilpnino Kinijos Cin dinastijos valdomą imperiją ir sudarė prielaidas jos žlugimui 1911 m.

¹¹⁰Barnett A. D., Political Overview, in Shao-chuan Leng ed., *Reform and Development in Deng's China*, Virginia: University Press of America, 1994, p. 1.

* „Užjūrio kinai“, – visi kinų kilmės asmenys, gyvenantys ne kontinentinėje Kinijoje.

gimas. 1989 – 1993 m. Kinijoje sukurta 24 000 užsienio kapitalo įmonių, kuriose dirbo 23 mln. darbuotojų. Investicijos į šias įmones sudarė 40 mlrd. JAV dolerių, iš kurių trys ketvirčiai atėjo iš „išorinių kiniškų ekonomikų“ – Taivano, Singapūro, Honkongo ir Makao. Kiniškų investicijų dalis buvo dar didesnė, nes dalis likusio investicijų ketvirtadalis teko etniniams *huaqiao* iš kitų valstybių. Ir šiuo metu, pagal specialistų duomenis, apie tris ketvirtadalius užsienio investicijų į Kiniją daro kinų diaspora, daugiausia Taivano ir Singapūro bei Honkongo ir Makao, po prijungimo prie Kinijos išlaikiusių tam tikrą ekonominį autonomiškumą, verslininkai. Aukštas technologinis ir informacinis šių ekonomikų lygis sąlygoja tai, kad industrinė gamyba yra perkeliama į kontinentą, kur pigesnė darbo jėga ir resursai. Pažymėtina, kad nuo XX a. paskutinio dešimtmečio ne kiniškos kilmės kapitalo svarba finansuojant Kinijos ekonomiką mažėja¹¹¹.

Lig šiol Kinijos liaudies respublika demonstravo fenomenaliai aukštus ekonomikos augimo tempus — 2003 m. Kinijos BVP išaugo 9,1% ir sudarė 6,4 trilijonų JAV dolerių.¹¹² Pagal šį pagrindinį ekonominį rodiklį Kinija užėmė antrą vietą po JAV, kurios BVP buvo 10,9 trilijonų JAV dolerių. Kai kurių ekspertų vertinimais, per pusę amžiaus Kinijos BVP išaugo 12 kartų. 2002 m. XVI Kinijos komunistų partijos suvažiavime priimtas sprendimas padidinti Kinijos BVP 3 kartus iki 2020 m., tam reikalingas 6,6 % metinis augimas, o tai yra mažiau nei paskutiniojo dešimtmečio augimas¹¹³. Kai kurie JAV analitikai, nors ir teigdami, kad 2015 m. Kinijos BVP esant geriausioms sąlygoms sudarys trečdalį amerikietiškojo¹¹⁴, laiko ją ne tik regioniniu, bet ir globaliu konkurentu.

Kinijai pavyko įveikti XX a. dešimto dešimtmečio pabaigos defliacines tendencijas, išaugo vartotojų kainų indeksas, vidaus vartojimas, kuris iki pastarojo meto nebuvo labai aktyvus, nuo 2004 m. vasaros irgi pradėjo sparčiai augti. Kinija toliau tęsia nacionalinės valiutos (juanio) pririšimo prie JAV dolerio politiką, tai leidžia jam didinti pardavimų apimtį į ES bei Japoniją. Siekiant padidinti bankų sistemos efektyvumą, sparčiai pradėta tvarkyti keturių stambiausių valstybinių bankų negražinamų kreditų sistema, tam 2003–2004 m. iš valstybės biudžeto buvo skirti 45 milijardai JAV dolerių.

šalies viduje taikoma „socialinių nišų“ strategija: ji užtikrina žemą socialinės ir psichologinės įtampos lygį visuomenei pereinant į rinkos ekonomiką. Šios strategijos esmė tokia: aukštas gyventojų teritorinio mobilumo lygis leidžia įvairiuose šalies regionuose formuoti skirtingus socialinio klimato tipus, atitinkančius socioekonominės sąlygas ir socialinį gyventojų temperamentą.

Stebėtiną Kinijos vidaus ir užsienio politikos tęstinumą garantavo Kinijos Komunistų partijos valdymo stabilumas. Partija iš esmės atlieka tradicinės monarchijos dinastijos vaidmenį. Partijos struktūra pasižymi griežtu hierar-

¹¹¹Harner S. M., Yabuki S., *China's New Political Economy: The Giant Awakes*, Westview Press, 1995.

¹¹² Волович А. А., „Китай на энергетическом рынке Ближнего Востока“, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/22-09-04.htm>, 2004 12 23.

¹¹³ Делягин М., *Мировой кризис: Общая Теория Глобализации*, Москва, 2003.

¹¹⁴Делягин М., (note 104).

chiškumu, funkcijų pasiskirstymu bei valdžios centralizacija. Partijos pirmininkas, galima sakyti, atlieka analogiškas tradicinės Kinijos „imperatoriaus“ funkcijas.

Nepaisant to, jog pastaruoju metu Kinija labiau akcentavo augimo ekonominę galią, kaip bendros nacionalinės galios pagrindą, Kinija siekia stiprinti ir savo karinę bei strateginę padėtį.

Karinių pajėgų modernizacija turėtų vykti trimis etapais:

- Iki 2010 m. Kinijos karinė vadovybė sieks gerinti karinių pajėgų organizacines ir komandines struktūras, mažinti personalo skaičių bei didinti atgrasinimo ginkluotės bei technikos kiekį.

- Iki 2020 m. Kinija planuoja aprūpinti sausumos ir jūrų pajėgas naujausios technologijos ginklais. Kinija turėtų tapti pirmaujančia galia regione ir turėti galimybę prievarta siekti savo tikslų regione.

- Iki 2050 m. turi būti baigta Kinijos liaudies išlaisvinimo armijos modernizacija, planuojama transformuoti Kiniją į pirmaujančią pasaulio valstybę su atitinkamu supervalstybei reikalingu kariniu potencialu¹¹⁵.

Dabartinėje Kinijos nacionalinių karinių pajėgų modernizacijos programoje yra suformuotas Kinijos politinės ir karinės vadovybės siekis stiprinti savo įtaką jūrinėje zonoje bei požiūris į rytus ir pietus kaip pagrindinę grėsmę Kinijai. Įgyvendinant pirmą karinės modernizacijos programą, Kinijos jūrinės pajėgos aktyviai siekia įgauti galimybę demonstruoti jėgą Geltonosios, Rytų Kinijos ir Pietų Kinijos jūrose, srityje aplink Filipinų salas ir Japonijos *Ryukyu* salas (vadinamosios pirmosios linijos salas), Taivano sąsiaurio vandenyse. Taip siekiama išspręsti ginčijamų salų (kurios yra turtingos naftos ir dujų išteklių) kontrolės problemą ir kontroliuoti šios srities jūrinius kelius.

Vertinant tolimesnius Kinijos karinės vadovybės planus bei Kinijos jūrinės strategijos greitą įgyvendinimą, ypatingą svarbą turi informacija apie pirkimus iš Rusijos S-300F priešlėktuvinių raketinių sistemų. Iš esmės tai reiškia kokybiškai naujo Kinijos jūrinių pajėgų etapo pradžią, kuris pagal pirminę programą turėtų tęstis iki 2020 m.

Adekvaciai vertinant augančią aviacijos svarbą, Liaudies išlaisvinimo armijos aukščiausioji vadovybė taip pat siekia didinti aviacijos pajėgumus. Planuojama padidinti gynybinių oro pajėgų mobilumą ir efektyvumą. 2010 m. Liaudies išlaisvinimo armijos arsenalą gali sudaryti 3 000 karinių lėktuvų, ketvirtos kartos aviacija, prognozuojama, jog puolamoji aviacija sudarys apie 30 %. Taip pat planuojamas nepriklausomas kosmoso karinių pajėgų formavimas. Bus sukurta kosmoso navigacinė sistema, kurios tikslas – užtikrinti ginkluotųjų pajėgų moderniuųjų operacijų sėkmę¹¹⁶.

¹¹⁵ Klimenko A., On the Evolution of China's Military Policy and Military Strategy, *Far Eastern Affairs* 32(2), 2004.

¹¹⁶ Ten pat.

Akivaizdu, jog Kinijos vadovybė glaudžiai sieja Kinijos vaidmens augimą Pietryčių Azijos regione ir pasaulyje apskritai su Kinijos branduoliniu potencialu. Karinių ekspertų vertinimais, 2010–2015 m. Kinija turės apie 700–1000 vienetų branduolinių raketų kovinių galvučių ir prilygs Rusijos branduolinių galvučių skaičiui¹¹⁷.

Taip konstruodama regioninę integraciją Pietryčių Azijoje, Kinija, nepaisant technologinio atsilikimo, projektuoja savo vaidmenį ne tik kaip regioninės, bet ir kaip pasaulinės lyderės. Tiek Kinijos, tiek JAV specialistai sutaria, kad globalaus dominavimo laipsnį geriausiai išreiškia ne Kinijos ekonominiai pasiekimai, bet politinė ir ūkinė įtaka, kuri dabar yra maža. Tačiau Kinija sėkmingai sprendžia vidines ir regionines problemas, integravo Honkongą, suformavo savo „kinų pasaulio“, įtakos zoną Pietryčių Azijoje. Ir Kinijos įtaka Amerikai laipsniškai stiprėja: pastarąjį dešimtmetį nuosekliai ir atkakliai įvairiais kanalais vykdomas spaudimas gali lemti efektyvaus politinio kinų *lobby* susiformavimą JAV.

3.3. Centro ir periferijos ryšiai

3.3.1. Amerikos klientelistinių valstybių tinklas

Pasaulinio masto galybės tarptautinėje arenoje veikia per didesnę ar mažesnę priklausomų valstybių (klientelistinių*, satelitinių valstybių) tinklą. Kiekvienos imperijos ar imperijos vaidmenį pretenduojančios valstybės galios sklaida vyksta didėjant priklausomų valstybių, kartais vadinamų „valstybėmis–vasalais“, skaičiui. Priklausomos valstybės, arba satelitinės valstybės, priklauso nuo „centro“ joms teikiamos karinės ir (ar) ekonominės paramos. Skirtingų valstybių priklausomybės nuo „centro“ lygis skirtingas. Kuo galingesnė valstybė, tuo ji savarankiškesnė. Silpnos valstybės yra tik formaliai nepriklausomos. Valstybė–patronas vykdo nuolatinę tokių valstybių užsienio ir vidaus politikos priežiūrą. Klientelistinių valstybių „savarankiškas“ egzistavimas tiesiogiai susijęs su valstybės–patrono teikiamomis saugumo garantijomis¹¹⁸.

Šiandien JAV yra galingiausia pasaulio valstybė ir dėl šios priežasties ji – didžiausia saugumo teikėja. Remiantis S. Majeski ir D. Sylvan, šiuo metu nuo JAV, t. y. valstybės–patrono, priklauso mažiausiai 60 pasaulio valstybių¹¹⁹. Vašingtono satelitinėmis laikomos visos NATO priklausančios valstybės, Lotynų Amerikos šalys, Japonija, Pietų Korėja, Izraelis, Egiptas, Pakistanas, Indonezija, Afganistanas, Irakas ir kt. Visos šios valstybės formaliai nepriklausomos, tačiau praktiškai JAV yra jų saugumo (pirmiausia karinio) garantas. Verta pastebėti, jog

¹¹⁷ Тренин Д., *Китайская проблема России*, Москва: Московский центр Карнеги., 1998, p. 26; „Ядерная мощь Китая“, <http://www.aviaport.ru/news/ForeignNews/5884.html>, 2005 06 23.

* Klientelinės valstybės – valstybės, kurių užsienio ir vidaus politiką (režimą) kontroliuoja valstybės–patronai, laikantys save atsakingais už klientelinių valstybių režimus, žr.: Sylvan D., Majeski St., (note 44).

¹¹⁸ Motyl A. J., (note 9) p. 19–20.

daugelis šių valstybių į JAV kontroliuojamą priklausomų valstybių tinklą pateko Šaltojo karo metais, Vašingtonui kuriant antisovietinį bloką. Kurdamos priklausomų valstybių tinklą, JAV išpareigojo, esant reikalui, karinėmis priemonėmis ginti savo „satelitus“ nuo Sovietų Sąjungos. Šiandien, kai Sovietų Sąjungos nebėra, nuo Vašingtono paramos priklausančių valstybių tinklo egzistavimas grindžiamas tarptautinio terorizmo keliamo grėsme.

Kariniai konfliktai, amerikiečių strategų manymu, gali kilti bet kurioje žemės rutulio vietoje ir JAV turi būti pasirengusios gana greitai pasiūsti ten savo „ekspedicines pajėgas“. Kadangi ateities konfliktų židiniai gali būti sunkiau nuspėjami ir išsidėstę pasaulyje tolygiau nei Šaltojo karo metais, tai Pentagonas planuoja kuo daugiau karių grąžinti namo (juos išlaikyti JAV teritorijoje yra pigiau). Taip pat bus mažinamas karių skaičius Europoje ir Japonijoje. Europoje dalį karių planuojama perkelti iš Vokietijos į Lenkiją ir Balkanus (galbūt ir į Lietuvą).

Kartu planuojama didinti JAV dislokavimo pajėgumus, t. y. stiprinti oro transportą, kurti „pirmines“ bazes strategiškai svarbiose vietose, kurios, reikalui esant, galėtų būti greitai paverstos tikromis bazėmis dideliame karių skaičiui dislokuoti. Pavyzdžiui, tokio pobūdžio bazės yra įkurtos Kirgizijoje ir Uzbekijoje. Tokių „pirminių“ bazių strategiškai svarbiose globalių transporto ir komunikacijos kelių kryžkelėse turėtų būti kuriama ir daugiau. Tai reiškia, kad strategines transporto bei komunikacijų sankryžas kontroliuojančių valstybių reikšmė JAV užsienio politikai išaugs¹²⁰. JAV stengsis užsitikrinti jų palankumą arba įtvirtinti ten statytinių režimus – paversti jas klientelistinėmis valstybėmis.

Amerikiečiai tarptautinių santykių specialistai labai dažnai pabrėžia, jog taika pasaulyje šiandien priklauso tik nuo JAV galimybių teikti saugumą valstybėms–klientėms, arba valstybėms–saugumo vartotojoms. Tvirtinama, jog JAV dėl šios priežasties yra pasauliui būtina valstybė, be kurios tarptautinėje arenoje išsivyratų visiškas chaosas¹²¹.

Amerikiečių politiniai lyderiai siekia, jog visose satelitinėse valstybėse būtų stabilūs ir, jų požiūriu, teisėti politiniai režimai. Reikiamiems režimams, daugiau ar mažiau lojaliems Vašingtonui, palaikyti šiuo metu gerai išnaudojamas JAV ambasadų tinklas ir JAV ginkluotųjų pajėgų regioninės vadovietės. Naujausių komunikacijos priemonių dėka informacija iš satelitinėse valstybėse esančių JAV ambasadų itin greitai pasiekia Vašingtoną. Esant reikalui, JAV ambasadų darbuotojai, naudodamiesi savo įtaka, pataria priklausomų valstybių valdantiesiems elitams dėl vienokių ar kitokių veiksmų. Verta pastebėti, jog didžiausios JAV ambasados šiuo metu veikia Irake ir Japonijoje¹²². Ambasados

¹¹⁹ Majeski S., Sylvan D., „An Agent-Based Model of the Acquisition of U.S. Client States“, Geneva: Graduate Institute of International Studies, 2003, <http://hei.unige.ch/sections/sp/courses/0304/sylvan/docs/hostile/agentbasedmodel.pdf>, 2005 06 21.

¹²⁰ „On imperial overstretch. Can the USA afford to send troops here, there and everywhere?“, *Jane's Foreign Report*, 2748, 7 August, 2003.

¹²¹ Cohen E. A., (note 97) p. 49–63.

¹²² Epstein S. B., „U.S. Embassy in Iraq“, US Diplomatic Mission in Italy, <http://www.usembassy.it/pdf/other/RS21867.pdf>, 2005 06 22.

Irake personalo dydis – maždaug 1400 žmonių, o Japonijoje – 214. JAV diplomatinei misijai Irake per šiuos metus planuojama skirti daugiau nei 1 mlrd. dolerių, amerikiečių ambasados Japonijoje metinis biudžetas – 44 mln. dolerių.

Vis dėlto, kaip pastebi vienas iš žymiausių JAV neokonservatorių ideologų, Gynybos politikos valdybos prie JAV Gynybos Departamento narys Eliotas Cohenas JAV civilinė diplomatija yra nepakankamai efektyvi ir užsienio politiką dažnai tenka vykdyti ir kariškiams. Iš esmės, jo teigimu, JAV regioninių vadaviečių vadai (ypač vadovaujantys kariniams veiksams Balkanuose ar Artimuosiuose Rytuose) atlieka „imperijos prokonsulų“ vaidmenį. Šie vadai turi daugiau įtakos JAV užsienio politikai atitinkamuose regionuose nei JAV ambasadoriai ar Valstybės sekretoriaus padėjėjai. Regioninių vadaviečių vadai yra gerai susipažinę su regionų problematika, turi gerai parengtą, nemažą administracinį, žvalgybinį aparatą, naujausias komunikacijos priemones bei reikiamus finansinius išteklius¹²³. E. Coheno įsitikinimu, JAV būtina sukurti efektyvią civilinę imperinę administracinę sistemą, susidedančią iš „gubernatorių“, „legatų“, „rezidentų“ ir „prokuratorių“¹²⁴. E. Coheno mintys siejasi su minėtu įstatymo projektu dėl Tarptautinės rekonstrukcijos ir stabilizacijos biuro įsteigimo bei N. Fergussono siūlymu įkurti Kolonijų biuro analogą JAV federalinėje administracijoje.

Apibendrinant galima teigti, jog JAV šiuo metu turi didžiausią pasaulyje klientelistinių (satelitinių) valstybių tinklą. JAV klientėmis yra daugelis geostrateginiu požiūriu svarbiausių valstybių. Šių valstybių netiesioginė kontrolė leidžia pagrįstai kalbėti apie galimos amerikietiškomis vertybėmis grįstos globalios valdymo sistemos sukūrimą. Ženklus klientelistinių valstybių vidaus ir užsienio politikos kontrolės, atliekamos iš Vašingtono, sustiprėjimas ir naujų satelitinių valstybių skaičiaus išaugimas galėtų būti laikomas aiškiu JAV imperijos susikūrimo kriterijumi.

3.3.2. ES plėtra ir „kaimynystės politika“ kaip imperijos kūrimosi procesai

ES imperinis galios santykis pasireiškia plėtros politikoje. ES senbuvėms, kaip gravitacijos centrui, traukiant trečiąsias šalis, jos politika šių valstybių atžvilgiu tampa centro dominavimu ir periferijų kontrole. Centras, nustatydamas narystės sąlygas, nustato ir kontroliuoja periferijų reformas bei prisitaikymą. Rezultatas – „išorinės“ periferijos tampa „vidinėmis“. Vidurio ir Rytų Europos šalių derybos dėl narystės iliustruoja šį procesą.

Įvairūs geopolitiniai veiksniai ir ES, kaip demokratijos, turto ir gerovės garanto, reputacija trečiose šalyse padarė ES klubą traukos centru. Per plėtros politiką ES veikia kaip vientisas imperijos centras, tiesiogiai ir netiesiogiai veik-

¹²³ Cohen E. A., (note 97) p. 49–63.

¹²⁴ Ten pat.

damas periferijas – siekiančias prie ES prisijungti valstybes. Dominavimo ir kontrolės mechanizmas – narystės sąlygos, kurias turi įvykdyti kandidatės, norėdamos pasiekti visišką narystę ES. 1993 m. Kopenhagos Europos Tarybos nustatyti narystės kriterijai – demokratinės institucijos, įstatymo viršenybė, žmogaus teisių, įskaitant ir mažumų apsaugą, rinkos ekonomika bei išpareigojimų politinei, ekonominei ir monetarinei sąjungai vykdymas – ir narystės pažadas buvo pagrindiniai veiksniai, lėmę didžiulius pokyčius Vidurio ir Rytų Europos bei Balkanų valstybėse, pastarosioms gravituojant į ES kaip į centrą.¹²⁵ Įgyvendinant struktūrines ir politines reformas kandidatėms teko perimti didžiulį įstatymų ir normų paketą – *aquis communautaire*, apimančių beveik visas valdymo ir viešojo gyvenimo sritis. Iš esmės dėl ES rytų plėtros procesų praėjusiame dešimtmetyje iškilo europeizacijos studijos, analizuojančios narystės ES poveikį nacionalinėms valstybėms.

Europeizacijos analitikai sutaria, kad Vidurio ir Rytų Europos valstybių, kurios išgyveno tranzitinį laikotarpį, ir ES santykiai buvo asimetriški, todėl ES įtaka kandidatėms narėms neretai buvo platesnė, išeinanti už narystės reikalavimų ribų.¹²⁶ Kaip pažymi J. Böröczas, ES rytų plėtroje mažesniu ar didesniu mastu veikia tokie kontrolės mechanizmai: *netolygus apsikeitimas* – ekonominės vertės judėjimo centro link palaikymas, *kolonializmas* – „žemesnio“, „kito“, įtraukimas į imperijos populiaciją, *valdymo eksportas* – valdymo, kontrolės ir standartizacijos mechanizmų perkėlimas bei *geopolitika* – visų trijų mechanizmų įtraukimas į ilgalaikę globalią centro galios projekciją, nukreiptą į išorinę aplinką.¹²⁷

Kai tapo aišku, jog ES–15 2004 m. virs ES–25, ES pradėtos svarstyti tolesnės plėtros perspektyvos. Buvo suvokta, kad tokie plėtros tempai kelia didžiulius iššūkius ES funkcionavimui. Tačiau ES atvirumo principas neleido oficialiai paskelbti apie plėtros stabdymą. Naujoji Europos *Kaimynystės politika* tapo kompromisu, tenkinančiu plėtros pristabdymą ir tolesnę ES galios projekciją į trečiąsias šalis be aiškaus narystės pažado. Per Veiksmų planus, skirtus konkrečiai kiekvienai kaimynystės programoje dalyvaujančiai valstybei, ES daro netiesioginę įtaką – nustato jos progresą, įvertina jos ir ES santykių būklę bei techninę ekspertizę ir finansiškai skatina reformas. Tokiu būdu ES kuria buferines stabilumo zonas Rytuose, Kaukaze ir Viduržemio jūros baseine. Šis naujas Europos Kaimynystės projektas prisideda prie ES judėjimo imperijos modelio link, nes švelnina skiriamąsias ribas tarp ES–vidaus ir trečiųjų šalių–išorės. Ateityje tikėtini įvairaus lygio ES susitarimai su „kaimynystės“ šalimis formuos papildomas persidengiančias struktūras. Kaip ir Europos Kaimynystės politika, iš esmės tas pačias funkcijas atlieka ir Barselonos Procesas, skirtas Viduržemio jūros baseino šalims, taip pat ir Stabilumo Paktas, rėminantis Balkanų šalis.

¹²⁵ Emerson M., Noutcheva G., „From Barcelona Process to Neighborhood Policy“, *Centre for European Policy Studies: CEPS Working Document 220*, March 2005.

¹²⁶ Grabbe H., „Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process“ in Featherstone K., Radaelli C., eds., *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, 2003, p. 303–329.

¹²⁷ Böröcz J., „Empire and Coloniality in the ‘Eastern Enlargement’ of the European Union“ in Böröcz J., Kovacs M., eds., *Empire’s New Clothes: Unveiling EU Enlargement*, Central Europe Review, 2001, p. 18, <http://www.rci.rutgers.edu/~eu/Empire.pdf>

Taigi ES plėtros procesas neleidžia nustatyti aiškių ribų tarp išorės ir vidaus, kas yra būdinga klasikinei valstybei. „Slankiojančios“ sienos yra klasikinis viduramžiškų imperijų bruožas. ES plėtra tampa „vidinio kolonializmo“ forma, kada „kitas“ inkorporuojamas į imperijos populiaciją, tačiau netampa lygiaverčiu „savu“. ES kompleksinei struktūrai nebūdinga hierarchija, jos bruožas – persidengiančios, „graduotos“ struktūros. Eurozona ir Šengeno erdvė yra geriausias pavyzdys, kai formuojasi persidengiantys ratai–koalicijos, sukurdamos „vidaus“ ir „išorės“ efektą – branduolio valstybės ir išorėje liekančios periferijos.

3.3.3. Postsovietinės erdvės kontrolės atgavimo pretenzijos

Rusija savo egzistavimo laikotarpiu išgyveno kelias ryškias galios ir imperiškumo transformacijas. Nuo monarchinės imperijos per supervalstybės stadiją iki didžiosios regioninės valstybės. Paskutinis statuso galios statuso pasikeitimas skaičiuojamas nuo 1991 m. SSSR žlugimo. Tačiau procesai, paskatinę sovietinio bloko žlugimą, prasidėjo dar 1980–aisiais¹²⁸. Socialistiniam lageriui pradėjus byrėti 1989 m. pirmosios atitrūko Vidurio ir Rytų Europos satelitinės valstybės. Santykinis liberalizmas, reformatoriškai nusiteikusių jėgų sustiprėjimas paskatino nacionalinius judėjimus už valstybių nepriklausomybę. Lenkija, Čekoslovakija ir Vengrija dėl palankių vidinių sąlygų ir tarptautinės situacijos – artumo Vakarų valstybėms ir svarbiausia – susivienijusiai Vokietijai – sėkmingai atsiskyrė nuo socialistinio bloko.

1991 m. Belovežo girios susitarimais buvo konstatuotas SSSR žlugimas, – tai vienas skaudžiausių smūgių rusiškajam imperializmui. Baltijos valstybių pademonstruotas ryžtas ir istorinio bei kultūrinio savitumo suvokimas bei palankiai susiklosčiusi didžiųjų valstybių galios konsteliacija lėmė šių šalių atsiskyrimą nuo SSSR. Maskvoje prasidėjusi kova tarp konservatyvaus ir reformistinio komunistų partijos sparno bei bendra struktūrinė Sąjungos krizė sudarė palankias sąlygas kitoms sąjunginėms respublikoms siekti nepriklausomybės. Tačiau šių valstybių politinė ir ekonominė priklausomybė nuo Rusijos buvo labai stipri ir jos praktiškai liko imperinės kontrolės erdvėje. Po SSSR žlugimo Rusijos galios mažėjimas ir toliau buvo juntamas, nepaisant NVS, EvrAzES bei kitų iniciatyvų, Vidurio ir Rytų Europos, Vidurio Azijos, Kaukazo valstybės pradėjo laipsniškai „atsipalaiduoti“ nuo imperinio centro traukos. Rusijos kontroliuojamų ir stipriai veikiamų valstybių skaičius pradėjo mažėti nuo 2003 m. prasidėjusios režimų kaitos posovietinėje erdvėje.

Rusija vis dar turi imperinių ambicijų ir jos santykiai su „artimuoju užsieniu“ turi imperinio „centro“ santykių su „periferija“ bruožų. Tačiau šie saitai silpsta, o ambicijos nėra paremtos efektyviai koordinuotais valstybės ir nevals-

¹²⁸ Kokoshin A., „What is Russia: a Superpower, a Great Power or a Regional Power“, *International Affairs: A Russian Journal*, 6, 2002, http://www.ciaonet.org/olj/iarj/iarj_02_06a.html

tybinių struktūrų veiksmams mobilizuojant reikiamus resursus. Rusijos mėginimai kontroliuoti Vidurio ir Rytų Europos, Kaukazo, Vidurio Azijos valstybes nebuvo sėkmingi. Tad „Naujosios SSSR“ atkūrimo projektas nebent gali būti įgyvendintas Rusijos, Baltarusijos, Rytų Ukrainos ir Šiaurės Kazachstano teritorijų ribose¹²⁹. Iš esmės tai atitinka geostatinę kontinentinę zoną – *heartland* ribas. Ši Rusijos remimperizacija būtų paremta etniniu bei kultūriniu bendrumu, egzistuojančia ekonomikų integracija bei energetine priklausomybe nuo Rusijos. Kitose posovietinės erdvės valstybėse Rusijos įtaka mažėja ir nėra įtikinamų ženklų, kad vidutiniu laikotarpiu Rusija galėtų šių valstybių kontrolę atstatyti.

3.3.4. Kinijos kontroliuojama „padangė“

Įtakos susigrąžinimas kaimyninėms valstybėms yra svarbus Kinijos, kaip atgimstančios imperijos, indikatorius. Kinijos santykiai su Mongolija ir Mjanmaru (Birma) šiuo aspektu yra ypač svarbūs.

Šaltojo karo metu Mongolija atliko buferio tarp SSSR ir Kinijos vaidmenį. Po jo pabaigos, nusilpus Rusijai ir nuo Kinijos–Mongolijos sienos pasitraukus Rusijos kariuomenei, susiklostė puikios sąlygos Kinijai plėsti savo įtaką šioje valstybėje, užpildyti susidariusį galios vakuumą ir atstatyti istorinę padėtį (Mongolija buvo Kinijos dalis nuo 1691 m. iki 1911 m.). Po Šaltojo karo prekybiniai santykiai tarp Kinijos ir Mongolijos plėtojosi itin sparčiai. Šiuo metu Kinija yra didžiausia Mongolijos prekybos partnerė, o 2003 m. 46,6 % Mongolijos eksporto buvo nukreipta į Kiniją*. Kinija yra pagrindinė investuotoja į Mongolijos ekonomiką.

Didžioji dalis Mjanmaro ekonomikos taip pat priklauso nuo prekybos su Kinija, o žmonių ir prekių srautai iš Kinijos į Šiaurės Mjanmarą lėmė Mandalajus ir Aukštutinio Mjanmaro „kinų kolonizavimą“. Be to, tarp Mjanmaro ir Kinijos vyksta daug ekonominio bendradarbiavimo projektų, tarp kurių svarbiausi yra transporto infrastruktūros šalyje statybos bei kinų pagalba tyrinėjant gamtinius išteklius. Be ekonominio bendradarbiavimo, tarp šalių vyksta aktyvio „politinės konsultacijos“. Kinija teikia Mjanmarui ginklų bei talkina apmokant karinį personalą¹³⁰.

Panašias ekonomines ir politines įtakos plėtros strategijas Kinija bando taikyti ir Vidurio Azijos šalyse. Kinijos vartojimo prekėms gausėjant Vidurio Azijos rinkose, Kinijos prekyba su vakarų kaimynais, buvusi nereikšminga iki 1989 m., pastaruoju metu smarkiai padidėjo. 2004 m. rudenį Kinija baigė kelio į Tadžikistaną statybas, o tų pačių metų rugsėjį Kinija ir Kazachstanas pradėjo tiesti beveik tūkstančio kilometrų naftotiekį iš Kazachstano į vakarų Kinijos regioną Xinjiangą. Be to, šalių vyriausybės planuoja geležinkelio statybas iš Šindžiano į Vidurio Azijos valstybes.

¹²⁹ Ten pat.

* Šie oficialūs skaičiai nėra tikslūs, nes manoma, jog šešėlinės prekybos su Kinija apimtis yra netgi didesnė negu oficialiai pateikiama statistika.

¹³⁰ Bert W., „Burma, China and the U.S.A.“ *Pacific Affairs*, 77(2), 2004, 270.

Pietryčių Azijos regione Kinijos įtaka istoriškai buvo labai didelė, daugelį amžių į šį regioną emigravo nemažai kinų. Be to, tai yra ekonomiškai svarbus regionas, palaikantis glaudžius ryšius su Kinijos pakrantės provincijomis bei sudarantis rimtą pačios Kinijos ekonominio augimo pagrindą. Pietryčių Azijoje Kinija siekia sukurti jos dominuojamą regioninę ekonominę bloką, nepriklausomą nuo pasaulinės konjunktūros, ir integruoti Pietryčių ir Vidurio Azijos šalių ekonomikas į šį bloką. Tuo pat metu numatoma skatinti globalią kinų verslo ekspansiją („Didžiosios Kinijos kūrimas“).

Svarbiausi regioninės ekonominės integracijos instrumentas – paversti juani regionine rezervine Pietryčių Azijos valiuta, taip perorientuojant regiono ekonominius ryšius nuo JAV ir Japonijos į Kiniją. Ilgalaikėje perspektyvoje svarstoma ir Pietryčių Azijos valiutų sąjungos, panašios į eurozoną, tik su juaniu galimybė.

Kitas svarbus Kinijos įtakos Pietryčių Azijoje kanalas – didelė ir įtakinga kinų diaspora. Pietryčių Azijos valstybėse kinai yra didžiausią įtaką turinti etninė mažuma, neskaičiuojant istoriškai su Kinija susijusių teritorijų (Taivano, Singapūro, Honkongo ir Makao), Pietryčių Azijos valstybėse gyvena apie 30 milijonų kinų, tai sudaro nuo kelių procentų iki trečdaliai kai kurių valstybių populiacijos. Tačiau itin svarbu, kad kinai užima dominuojančią padėtį gana didelėse ekonomikose ir kontroliuoja 80 % Tailando, 70 % Malaizijos ir Indonezijos, apie 50 % Filipinų gamybos ir prekybos sektoriaus¹³¹. Fundamentali tokios stiprios ir lojalios diasporos egzistavimo pasekmė – Kinijos vaidmens stiprėjimas Pietryčių Azijoje. 1997 m. ekonominė krizė dar labiau įtvirtino ne tik ūkinį, bet ir politinį Kinijos dominavimą regione per kiniečių diasporą. Krizė smogė Pietryčių Azijos ekonomikoms orientuotoms į eksportą, todėl dalis gamintojų buvo priversti persiorientuoti į Kinijos vidaus rinką. Tai sustiprino etninių kinų verslo reikšmę, kuris dėl ryšių su Kinija išlaikė stabilumą.

Taigi Kinijos civilizacinis palikimas lemia Kinijos užsienio politikos įgyvendinimo imperinį pobūdį. Kinija stengiasi vengti atvirų konfliktų, tačiau laipsniškai skverbiasi ekonomiškai ir socialiai į kaimynines valstybes ir į tuos regionus, kur stokojama Vakarų dėmesio.

3.4. Imperinė dinamika

3.4.1. „Naujasis Amerikos“ amžius?

Remiantis atlikta imperijų identifikavimo analize, galima pastebėti, kad šiandien JAV dar negalima vadinti pilnakrauje imperija, tačiau iš visų dabartinių didžiųjų galybių Amerika turi daugiausia galimybių tapti globalaus masto imperija. JAV turi mesianistinę imperinę viziją ir pakankamai galios šiai vizijai

* Pagal kitus projektus bendra valiuta būtų vadinama „azeanu“.

¹³¹ Stubs R., ASEAN Plus Three: Emerging East Asian Regionalism?, *Asian Survey*, 42 (2002).

realizuoti, kurią po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinių išpuolių puoselėja įtakinga politinė jėga – neokonservatoriai. Neokonservatoriai JAV globalų valdymą iš esmės supranta kaip „laisvės imperiją“, kurios pagrindinis tikslas – taikos pasaulyje sukūrimas per laisvės ir demokratijos sklaidą, paremtą JAV kariniu pranašumu.

Neokonservatorių autorystei priskirtina naujoji JAV Nacionalinio saugumo strategija numato paversti JAV globalia hipervalstybe, kurios hegemoniją garantuotų ne lyderystė kolektyvinėje saugumo sistemoje ir revizionistinių valstybių sulaikymas, bet didžiulis koncentruotos galios skirtumas, prevenciniai smūgiai potencialiems priešininkams bei radikali Artimųjų ir Vidurio Rytų regiono geopolitinė transformacija.

Neokonservatorių geostrategiją apibūdina keturios sąvokos: 1) *karinis pirmavimas*, 2) *prevencinės operacijos*, 3) *globalus suverenitetas*, 4) *globalus valdymas*. Kaip liudija JAV naujoji Nacionalinė saugumo strategija¹³², G. W. Busho administracija pasirinko JAV santykinės galios (ir eventualiai struktūrinės galios) stiprinimą, paremtą naujos kartos technologijos ginklų sistemomis, nekarinių informacinių, nanotechnologijų ir biotechnologijų taikymu pramonėje bei energijos išteklių tiekimo šaltinių ir kelių kontrole. Tai amerikiečių karinį pranašumą ir ekonominį potencialą padarytų iš tiesų nepralenkiamą¹³³.

Pagal neokonservatorių planus, JAV turi išlaikyti spartų savo galios didinimo tempą ir ženkliai padidinti galios atotrūkį nuo kitų šalių ir net regioninių blokų. JAV turi tapti tokia galinga, kad nepriklausytų nuo sąjungininkų paramos, bet galėtų apsaugoti Šiaurės Amerikos teritoriją nuo galimų raketų atakų iš kitų kontinentų ar nekonvenciniais ginklais, išlaikytų kosminės erdvės ir vandenynų kontrolę. Tačiau svarbiausia – tikram hegemoniniam dominavimui garantuoti JAV turi būtinai pasiekti kokybinių pokyčių – globalios politinės įtakos ir nekvestionuojamo tarptautinio prestižo¹³⁴.

¹³² *The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002.

¹³³ Nauja JAV Nacionalinio saugumo strategija yra preventyviai intervencionistinė. Ja numatoma neutralizuoti grėsmes Amerikai pačioje užuomazgoje – deklaruojama vienašališką JAV preventyvių priemonių galimybę (kartu ir karinių smūgių). Tokia preventyvi strategija skatina stiprinti šalies žvalgybinius pajėgumus, karinės doktrinos pokyčius (ypatinga reikšmė suteikiama mobiliems kariniams daliniams, galintiems vykdyti karines misijas įvairiuose pasaulio regionuose), vykdyti institucinę saugumo struktūrų reformą ir diegti pažangias karines technologijas, globaliai kovoti su teroristinėmis organizacijomis (tai būtų CŽV specialiųjų padalinių ir Specialiųjų kariuomenės pajėgų (SPECOM) uždavinys), užkirsti kelią masinio naikinimo ginklo platinimui, priešišku didžiųjų valstybių aljanso susiformavimui bei antros supervalstybės iškilimui, žr.: Statkus N., Motieka E., „Globalios ir Baltijos valstybių geopolitinės situacijos pokyčiai“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos Karo Akademija, 2004, p. 9–53.

* 2003 m. viduryje 21 kovinė brigada iš 33 aktyvių kovinių brigadų buvo už JAV teritorijos ribų (16 buvo Irake, 2 – Afganistane, 2 – Korėjoje, 1 – Balkanuose). Tad kitoms galimoms karinėms operacijoms lieka tik 12 brigadų. Taigi JAV dabar yra būtina sąjungininkų karinė pagalba vykdančioms dvi ar daugiau globalių karinių operacijų, žr.: Hutchison K. „Stretched To Thin“, *Washington Times*, 20 August, 2003.

¹³⁴ Barry T., „A Strategy Foretold“, *Foreign Policy In Focus, Policy report*, October 2002, http://www.fpif.org/papers/foretold_body.html; Pieterse J. N., „Neoliberal Empire“, *Theory, Culture & Society* 21, 3, 2004, p. 119–140.

JAV Nacionalinio saugumo strategijoje teigiama, kad JAV, siekdama apsaugoti savo nacionalinius interesus, gali imtis ir vienašališkų veiksmų, organizuoti efektyvias, turinčias aiškius prioritetus tarptautines koalicijas. Kiekviena valstybė, neokonservatyvių strategijos autorių teigimu, yra atsakinga už jos teritorijoje vykstančius procesus, ardančius JAV kuriamą tarptautinę tvarką. Jei kuri nors valstybė nesudoruoja su tarptautiniais išpareigojimais, jos suvereniteta galima pažeisti, kad grėsmės ar grėsmių šaltiniai būtų neutralizuoti¹³⁵. Šios strategijos įgyvendinimas eventualiai gali įtvirtinti globalų JAV suverenitetą: valstybės išlaiko teisę laisvai administruoti savo teritoriją tol, kol jų veikla (ar pasyvumas) nesikerta su JAV interesais. Tad norėdamos įgyvendinti šią strategiją JAV norom nenorom turės sukurti ir nuolatinę globalaus valdymo sistemą ir taip laipsniškai tapti globalia imperija. Pavyzdžiui, teroristinės organizacijos veikia daugelyje šalių (manoma, kad Al-Qaeda padaliniai egzistuoja apie 60 šalių). Todėl norėdamos jas sunaikinti JAV priverstos vykdyti tiek atviras, tiek slaptas operacijas prieš šias organizacijas suverenių valstybių teritorijose, nepaisydamos jų sutikimo. Daugelis valstybių remia kovą prieš tarptautinį terorizmą ir kooperuojasi su JAV, tačiau amerikiečiai, norėdami būti tikri, kad valstybės nuoširdžiai bendradarbiauja, turės didinti kitų valstybių institucijų (ypač saugumo ir jėgos struktūrų) veiklos monitoringą; prireikus išikišti ir net perimti kontrolę. Toliau vykstanti JAV ginkluotojų pajėgų reforma patvirtina šį teiginį, t.y. „ilgainiui naujos kartos informacinių technologijų kosminės technologijos (pradėta dislokuoti priešlėktuvinės gynybos sistema, rengiamasi per 25 metus sukurti naujus puolamuosius ginklus pagal *Falcon* programą* – viršgarsinius nepilotuojamus lėktuvus, raketas ir bombas, kurios būtų paleidžiamos iš kosmoso), ginklų sistemos efektyviai apsaugotų JAV teritoriją ir kartu suteiktų amerikiečių ginkluotosioms pajėgoms galimybę vykdyti karines operacijas globaliu mastu be sąjungininkų ir karinių bazių kituose kontinentuose¹³⁶. Neokonservatorių hegemonijos įtvirtinimo ir revizionistinių valstybių sužlugdymo strategija visą dėmesį kreipia į kosminės erdvės užvaldymą bei Šiaurės Amerikos kontinento pavertimą JAV galios „citadele“¹³⁷.

Nuo šios strategijos sėkmingo įgyvendinimo didžiąja dalimi priklauso JAV, kaip imperinės valstybės, ateitis.

¹³⁵ *The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002.

* *Force Application and Launch from the Continental US* – Jėgos panaudojimas ir dislokavimas iš JAV žemyninės teritorijos.

¹³⁶ The Project for the New American Century, „Rebuilding America’s Defenses. Strategy, Forces and Resources for A New Century, 2000, <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>; Pieterse J. N., „Neoliberal Empire”, *Theory, Culture & Society* 21, 3, 2004, p. 119–140.

¹³⁷ Statkus N., Motieka E., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004 1*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005 (Atiduota spaudai).

3.4.2. ES raidos perspektyvos

Vestfalinėje tarptautinėje sistemoje postmoderni ES imperija, kaip geopolitinis darinys, neturėtų perspektyvų. Tolesnė plėtra ir vieningumo trūkumas paralyžuos ES kaip vieningą veikėją užsienio politikoje. Postvestfalinės tarptautinės sistemos („naujųjų viduramžių“) realizavimosi atveju postmodernios ES imperijos raidos modelis tampa etalonu. Institucionalizuota tarpusavio priklausomybė, integruota daugelio politikų ir bendra taisyklių sistema, neaiškios ribos tarp vidaus ir išorės ir savanoriškas judėjimas link valstybinio suvereniteto sklaidos – postvestfalinės tarptautinės sistemos bruožai. Idealiu atveju postvestfalinės sistemos evoliucijos kulminacija – pasaulinė „savanoriška“ imperija be suverenaus subjekto centre.

Projektuojant ES raidos perspektyvas išskiriami du kraštutiniai raidos modeliai.¹³⁸ Pirmas – tradicinė federacinė valstybė arba Jungtinės Europos Vals-tijos (JEV). Antras – postmoderni ES imperija arba neoviduramžių imperija (NVI). Dabartinė ES pasižymi abiejų modelių elementais. Mažai tikėtina, kad net ilguoju laikotarpiu ES visiškai atitiks kuri nors iš dviejų modelių, tačiau bet kokia jos raida vyks šių „idealiųjų“ modelių rėmuose.

Pagal *federacinės Europos* projektą ES tampa klasikine, federacine valstybe. Sukuriamas aiškus federacinis valdžios centras, kurio funkcijas ir kompetencijas realizuoja supranacionalinė vyriausybė, veikianti aiškiai apibrėžtoje ES teritorijoje. Vyriausybė savo dispozicijoje turės karines ir policijos pajėgas, užtikrinančias federacijos vidinį ir išorinį saugumą. Federacijos ribos aiškiai skirs vidų ir išorę, kurdama atskirą europinės visuomenės tapatumą. Suverenitetas iš nacionalinio perkeltas į Europos valstybės lygmenį.

Pagal *postmodernios ES imperijos modelį* ES vystosi kaip persidengiančių ratų–koalicijų darinys be aiškaus galios centro ir hierarchijos. Tokios ES institucinė struktūra tampa dar labiau kompleksinė, ji pasižymi nebendru, o susiskaldžiusiu veikimu skirtingomis kryptimis ar grupėmis. Tokios ES imperijos sienos bus kintančios, nuolatinė plėtra neleis nusistovėti riboms tarp vidaus ir išorės. Kaip pažymi J. Ruggie, viduramžiškai valdymo sistemai buvo būdingas persidengiančių ir neišbaigtų valdžios kompetencijų kratinys, netolygiai taikomos skirtingos teisinės tradicijos bei daugybė asimetriškų lojalumo ir siuzerenumo santykių¹³⁹. Tolesnė plėtra, pagal šią hipotezę, paverstų ES postmodernia tokios viduramžiškos sistemos analogija. Tokioje postmodernioje imperijoje suverenitetai bus išskaidyti, identitetai – daugialypiai ir persidengiantys, o institucinė struktūra bus panaši į persidengiantį tinklą, kuriame bus sunku atskirti kompetencijų ribas.

Kokias formas gali įgauti postmoderni ES imperija, priklauso nuo daugelio veiksnių. Kaip ir kokios persidengiančios struktūros ar koalicijos ES susiformuos? Ar bus bandoma „iš pirmo greičio“ valstybių narių formuoti glaudesni

¹³⁸ Emerson M., EU Enlargement and the Flood-tides of History, *The Wall Street Journal*, February 8, 2005.

¹³⁹ Ruggie J., „Continuity and Transformation in the World Polity“, *World Politics* 39, 1, p. 21–52.

branduoli, ignoruojant „antro greičio“ valstybes? Ar susiformuos keli branduoliai skirtingose politikos srityse? Ar tai bus pastovesnės, ar koalicijos *ad hoc*? Pagaliau kokie bus pasirinkti sprendimų priėmimo mechanizmai ES?

Tendencijos dabartinėje ES rodo, kad antroji, postmodernios ES imperijos, hipotezė per artimiausius dvidešimt metų bus labiau tikėtinas ES raidos scenarijus. Pirma, tokios persidengiančios struktūros, kaip eurozona ir Šengeno erdvė, jau skaido ES į dalyvaujančias branduolyje ir liekančias už borto periferines valstybes. Eurozonoje nedalyvauja Didžioji Britanija, Švedija ir Danija. Tiesa, naujosios, 2004–ųjų m. plėtros valstybės vykdo kriterijus tam, kad patektų į branduolį, tačiau šis procesas nesibaigs 2006 m. Pagaliau ES konstitucijos ratifikavimo problemos gali turėti neigiamos įtakos eurozonai ir jos patrauklumui. Kitose struktūrose dalyvauja ir ES nepriklausančios valstybės, o ES valstybės nedalyvauja. Pavyzdžiui, Europos Ekonominė Erdvės narės yra Norvegija ir Šveicarija, Turkija yra dalis ES muitų sąjungos. Norvegija, nors ir be balsavimo teisės, yra ištraukusi į Šengeno sistemos teisingumo reikalus, tuo tarpu Didžioji Britanija nedalyvauja. Saugumo ir gynybos srityje buvusios Vakarų Europos Sąjungos narės Turkija ir Norvegija, nepriklausančios ES, dalyvauja bendroje ES saugumo ir gynybos politikoje. ES konstitucijos žlugimas gali baigtis ES grįžimu į Europos Ekonominės Bendrijos laikus, kai ši buvo iš esmės tik laisvos prekybos zona.

Kita vertus, svarstant neigiamų referendumų dėl ES konstitucijos pasekmes, galima manyti, kad Prancūzija ir Vokietija gali sustiprinto bendradarbiavimo rėmuose „iš naujo kurti“, ES su savita socialine ir fiskaline politika, tenkinančią jų interesus (savotišką ES integracinį „branduolį“).¹⁴⁰

Aktyvų „branduolio“ valstybių *ad hoc* susivienijimą iliustruoja Prancūzijos, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos diplomatinės iniciatyvos raginant Iraną atsisakyti savo branduolinių programų. Savotišką *ad hoc* branduolį ES Rytų užsienio politikoje pademonstravo Lietuva ir Lenkija, dalyvaudama Ukrainos krizės sureguliuojime.

2004 m. plėtros banga jau parodė, kad išsiplėtusioje ir toliau ketinančioje plėstis ES įvairovės padaugėjimas neprisideda prie ES vieningumo. Nepaisant naujų narių prisitaikymo prie ES per derybų periodą, skirtumai tarp senųjų ir naujų ES narių išlieka. Ukrainos krizė ir debatai dėl Baltijos šalių vykimo į Maskvą Pergalės 60–mečio minėjimo parodė, kaip skirtingai į Rusiją žvelgia ES „rytiečiai“ ir „vakariečiai“. Pirmieji metai po plėtros parodė, kad bendra rinka – ateities klausimas, senosios valstybės nenori liberalizuoti paslaugų ir asmenų judėjimo (paslaugų direktyva, darbo jėgos apribojimai). Galiausiai saugumo srityje naujosios narės yra proamerikietiškos ir nesutiks su NATO vaidmens mažinimu Europoje.

Iškilus strateginei dilemai tarp vieno pagrindinių deklaruojamo atvirumo principo visoms demokratinėms Europos šalims ir noro stabdyti plėtrą, ES pradėjo Kaimynystės programą, kuri iš esmės kuria dar vieną periferinių valstybių žiedą. Neigiami ES konstitucijos ir kelių metų Turkijos narystės referendu-

¹⁴⁰ „What will happen if French say No“, *Financial Times*, April 27, 2005.

mai Prancūzijoje palaidotų Ukrainos, Kaukazo valstybių ir net kai kurių Balkanų valstybių narystę ES ir ilguoju laikotarpiu. Vietoj narystės šios šalys turėtų tenkintis įvairiais ypatingos asociacijos susitarimais. ES tvirtai pasuktą „judančių“ sienų postmodernios imperijos keliu.

3.4.3. Rusijos reimperizacija ar dezintegracija?

Per pirmąjį XXI a. penkmetį Rusija patyrė daug reikšmingų geopolitinių pralaimėjimų. Koordinuotais viešų protestų, nepilietinio pasipriešinimo metodais buvo pakeisti prorusiški autoritariniai režimai Serbijoje, Gruzijoje, Kirgizijoje¹⁴¹. Rusija nesėkmingai bandė paveikti 2005 m. kovo mėnesio rinkimus Moldovoje, 2004 m. pralaimėjo Rusijos remtas kandidatas į Ukrainos prezidentus. Baltijos valstybės priimtos į NATO 2004 m. Užsitęsė Čėčėnijos konfliktas, o teroristinės grupės skverbiasi į Šiaurės Kaukazą ir kitas nerusiškas Rusijos Federacijos autonomijas. Rusijos Federacijos regionai, nepaisant federalinės valdžios pastangų riboti federacijos subjektų suverenitetą, nematydami aiškios nacionalinės raidos strategijos, pradeda kai kuriais aspektais vykdyti savo užsienio politiką ir geopolitiškai orientotis į Europos arba Azijos kaimynus. Tai natūraliai skatina Rusijos aktyviosios visuomenės dalies ir dabartinio politinio elito diskusijas dėl Rusijos, kaip integralios valstybės, ateities ir santykių su kaimyninėmis valstybėmis permaštymo¹⁴².

SSSR žlugimas už Rusijos Federacijos sienų paliko integralaus transporto, energetikos tinklo dalis, svarbius pramonės objektus. Tačiau pagrindine problema tapo Rusijos ekonomikos pobūdis – žaliavas eksportuojanti ir stagnuojančios pramonės šalis. Perėjimas prie rinkos ekonomikos užsitęsė, privatizacijos procesus kontroliavo buvusios nomenklatūros grupuotės. Paskutinių dešimtmetį rekordinės naftos kainos ir paklausa buvo pagrindinis Rusijos ekonomikos palaikymo šaltinis. Žaliavas eksportuojanti ekonomika sukelia socialines problemas – specialistų nutekėjimą, stabdo technologinį progresą. Nuo 1970–ųjų m. prasidėjusi SSSR technologinė stagnacija sustiprėjo pereinamuoju laikotarpiu ir tęsiasi iki šiol. Rusijos technologinis ir karinis-pramoninis kompleksas laikosi parduodamas technologijas užsienio valstybėms, o kosminės programos skirtos kitų valstybių poreikiams aptarnauti. Šiuo metu nėra aiškių galimybių ir režimo politinės valios restruktūrizuoti ekonomiką.

Per paskutinius 10 m. Rusijos gyventojų sumažėjo 9 mln., išliekant tokioms tendencijoms po 50 m. rusų galbūt sumažės beveik perpus ir blogiausiu atveju liks apie 70 mln., o geresniu – 100 mln. Pagrindinės demografinės krizės priežastys yra mirtingumas, emigracija ir mažėjantis gimstamumas. Mirtingumas Rusijoje 2000–2004 m. sudarė apie 16 %, vidutinis vyrų gyvenimo amžius 58,8 m., jaunimo mirtingumas padidėjo 30 %¹⁴³. Pagrindinės mirtingumo prie-

¹⁴¹ Engdahl F. W., „Revolution, geopolitics and pipelines“, *Asia Times*, 2005 06 29, http://www.atimes.com/atimes/Global_Economy/GF30Dj01.html, 2005, 06, 29.

¹⁴²Kuzmin V., „Apocalypse From Belkovskiy: Revolutions in Post-Soviet Space Will Continue“, *Rossiyskaya Gazeta*, 2005 05 19, žr.: Johnson's Russia List, „Analyst: Revolution in Russia Would Be Finale to Disintegration“ 9153, 2005 05 20; Белковский С., „Уход Путина или мирный переворот как альтернатива кровавой революции“, <http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/05/600/21.html>, 2005 05 18.

¹⁴³ Покровский В., „Три дороги 'русского креста'“, *Независимая Газета*, http://www.ng.ru/science/2004-11-24/11_roads.html, 2005 06 12.

žastys – širdies ligos, narkomanija, alkoholizmas. Akivaizdus rusų tautos mažėjimas daugiatautėje valstybėje gali veikti geopolitinę orientaciją. Jau XX a. devintajame dešimtmetyje migraciniai resursai iš NVS valstybių buvo išnaudoti, tačiau ženkliai padidėjo migracija iš Centrinės Azijos ir Kinijos. Rusijos tolimųjų rytų regionuose kinai jau sudaro nuo kelių iki keliolikos procentų visų gyventojų. Kinų migracija yra lydima Kinijos užsienio investicijų į Rusijos energetikos ir pramonės įmones. Tokie demografiniai pokyčiai daro Rusijos visuomenę vis labiau azijinę.

Rusijos Federacija, turėdama paveldėtą iš SSSR atominį arsenalą, milžiniškus gamtinius resursus ir tradicinę įtaką posovietinėje erdvėje, inicijavo Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) ir Sąjunginės valstybės su Baltarusija programą. Rusijos Federacija konsoliduodama nepriklausomas posovietines valstybes stengėsi didinti įtaką ir ją institucionalizuoti. Tačiau turėdama imperinį potencialą¹⁴⁴ Rusija iki šiol nesugeba jo išnaudoti, susiduria su daugybe struktūrinių problemų ir jos įtaka posovietinėje erdvėje mažėja. NVS iniciatyva šiuo metu yra negyvybinga, valstybės nepasiekė ženklios ekonominės ar politinės integracijos. Liberalios demokratijos kūrimas Rusijoje buvo sustabdytas politinių ir socioekonominių krizių. Be vidinių problemų, Rusija susiduria su aktyviais JAV veiksmais, blokuojančiais įtakų didinimą. JAV interesas yra posovietinės erdvės atvirumas ir daugiapoliškumas. Režimų kaita yra būdas mažinti Rusijos įtaką posovietinėje erdvėje ir skatinti provakarietišką orientaciją. Šios permainos privers regiono valstybes spręsti vidaus ekonomines ir socialines problemas, daug dėmesio skirti regiono kaimynėms, įtrauks Europos Sąjungą į posovietinės erdvės transformacijos procesą. Režimų kaita posovietinėse valstybėse stabdo Rusijos ir Vokietijos strateginės partnerystės gilinimą, kuri grindžiama Rusijos galios *status quo* išlaikymu bei atsvaros JAV įtakai formavimu.

Pastebimas JAV, Kinijos, Japonijos ir regioninių valstybių veiklos suaktyvėjimas Rusijos atžvilgiu. Įvairūs procesai ir iniciatyvos vyksta visu Rusijos perimetru ir yra nukreiptos į šios vidų. Suomija aktyviai veikia Karelijoje palaikydama tautines mažumas, vis dažniau keliamas šio regiono gražinimo klausimas. Baltijos valstybės svarbios Rusijai dėl tranzito ir didelių rusakalbių tautinių mažumų, šiame regione Rusijos interesai susiduria su proamerikietiškų vyriausybių iniciatyvomis. Lietuva ir kitos Baltijos valstybės patenka į Rusijos posovietinės erdvės kontrolės atgavimo strategijos veikimo lauką, tačiau jų svarba Rusijai skiriasi nuo kitų posovietinių valstybių dėl kelių faktorių. Baltijos valstybių buvimas NATO ir ES narėmis padidina jų politinę reikšmę ir Rusijos politinės valdžios dėmesį. Narystės šiose tarptautinėse organizacijose ir demokratinės daugiapartinės sistemos bei funkcionuojančios laisvos rinkos riboja Rusijos galimybes daryti efektyvią įtaką politiniams ir ekonominiams procesams šio regiono valstybėse.

¹⁴⁴ Мусин К. , „Россия и другие империи“, 1999, *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/>, 2005 05 14.

Baltarusija išlieka Rusijos placdarmu Vakarų kryptyje, tačiau JAV valstybės sekretorės C. Rice pareiškimai dėl Baltarusijos demokratizacijos ir po to sekęs Rusijos–Baltarusijos integracijos intensyvėjimas leidžia spręsti, kad A. Lukašenkos režimas gali būti tolesnis revoliucijų grandinėje. Ukraina, ilgą laiką buvusi daugiavektorinė, pradėjo orientuotis į vakarus. Kaukazo regione, ypač Gruzijoje, Rusijos įtaka vis mažėja. Centrinės Azijos valstybės vis didina ekonominį ir demografinį spaudimą kaimyniniams Rusijos regionams, didėja islamiškojo faktoriaus svarba. Kirgizijoje įkūrus JAV karines bazes ir 2005 m. pasikeitus politiniam režimui Rusijos įtaka dar labiau sumažėjo. Iš Kinijos pusės vis stiprėja demografinis ir ekonominis spaudimas. Kelios Amūro salos prie Chabarovsko susitarimų pagrindu pereina Kinijai, vis didėja Japonijos ekonominė įtaka Kamčiatkoje, reiškiama pretenzijos dėl Kurilų salų. Šie procesai Rusijos pasienio regionuose yra ne tik natūrali kaimyninių valstybių įtakos, bet ir racionalių politinių sprendimų pasekmė. Rusija šiuo metu dar išlaiko imperinį potencialą, tačiau jo neišnaudoja, todėl imperinės Rusijos perspektyvos yra miglotos.

Šiuo metu Rusija aktyviai palaiko eurokontinentinę perspektyvą. Maskvos–Berlyno strateginio bendradarbiavimo ašis užtikrintų JAV įtakos mažėjimą ir Vakarų Europoje, ir posovietinėje erdvėje. Vakarų Europa užsitikrintų energetinių resursų tiekimą, o Rusija sulauktų būtinų investicijų ekonomikai modernizuoti. Šios perspektyvos likimas priklauso nuo JAV pasiryžimo įgyvendinti savo strateginius tikslus Europoje. Naujųjų, proamerikietišku, ES narių pagalba ir dvišalių konsultacijų su Rusija būdu JAV stengiasi blokuoti Maskvos–Berlyno aljanso kūrimą.

Didėjantis Rusijos ir Kinijos bendradarbiavimas ekonomikos srityje leidžia svarstyti ir eurazinės perspektyvos galimybę. Rusijos ir Kinijos strateginis aljansas vidutiniu laikotarpiu būtų pajėgus visose srityse konkuruoti su JAV. Tačiau toks scenarijus reikalautų dabartinės Rusijos geopolitinės orientacijos radikalaus pakeitimo. Politinės galios koncentracija europinėje Rusijos dalyje yra didelė kliūtis tokiai perspektyvai.

Apibendrinant galima pastebėti, kad Rusija šiuo metu yra imperinio potencialo realizavimo krizėje. Rusijos Federacija susiduria su išorinių ir vidinių priešasčių kompleksu, griaušančiu buvusios imperijos likučius. *Viduje* Rusija susiduria su regionų socialiniu ir ekonominiu atsilikimu bei augančiu islamiškų federacijos subjektų ekstremizmu. Čečėnijos atvejis parodo, kad Rusijai sunkiai sekasi kontroliuoti situaciją valstybės viduje, „čečėniškos„ tendencijos grąsina persimesti į kaimyninius Dagestaną, Ingušiją, Šiaurės Osetiją ir regioninės valdžios krizę bei islamiškojo faktoriaus sustiprėjimą išgyvenančius Tatarstaną ir Baškirstaną. *Išorėje* Rusijos Federacija susiduria su geopolitinio pasirinkimo tarp eurokontinentinės bei eurazinės perspektyvos problema. Bet kurio pasirinkimo atveju Rusija bus traktuojama kaip „jaunesnis„ partneris, kurio pagrindinis privalumas yra energetiniai išteklių bei išplėtotas karinis–pramoninis kompleksas.

3.4.4. Iššūkiai „taikiam Kinijos iškilimui“

Spartus Kinijos ekonomikos augimas, kariuomenės modernizavimo programos, kosmoso įsisavinimo pajėgų kūrimas ir jos ekonominės bei politinės įtakos didinimas ASEAN šalims neramina JAV užsienio politikos elitą¹⁴⁵. Todėl JAV kuria preventyvių aljansų prieš Kiniją sistemą Rytų Azijoje¹⁴⁶. JAV stiprina karinį bendradarbiavimą su Indija, sutvirtino strateginius saitus su Japonija, Australija¹⁴⁷, Singapūru¹⁴⁸

Kinijos ekonomikos vystymasis ir modernizacija reikalauja didelių finansinių ir energetinių resursų. Vaizdžiausiai Kinijos ekonominį augimą atspindi nuolat didėjantis energijos šaltinių poreikis. 2000 m. Kinijoje vienam žmogui teko 2,6 t naftos, 1074 m³ gamtinių dujų ir 60 t anglies, pagal vidutinius pasaulio vidurkius tai sudarė atitinkamai 11,1 %, 4,3 % bei 55,4 %¹⁴⁹. Daugiausia energijos Kinijoje sunaudojama tose srityse, kur vidutinės jos sąnaudos viršija pasaulinį lygį, o tai — teigia Kinijos ekonomistai, — byloja, jog buvęs didelio ekonominio augimo tempo, didelių išlaidų bei didelio užterštumo ir mažo efektyvumo modelis negali daugiau egzistuoti“.

Kinijos ekonomika orientuota į angliavandenilinių resursų naudojimą, todėl valstybei apsirūpinimas energijos ištekliais svarbus ir nacionalinio saugumo požiūriu. Pagrindinė Kinijos energetinio saugumo problema – siauras išteklių rinkos ratas, neleidžiantis užsitikrinti pakankamai resursų. Šiandien daugiau negu pusė naftos Kinijai yra teikiama iš Artimųjų Rytų. 2010 m. šio regiono dalis gali išaugti iki 80%. Todėl Kinija ėmėsi aktyvios politikos, užmezgant dvišalius santykius buvo siekiama užsitikrinti išteklių tiekimą. Kinija ėmė stiprinti dvišalį bendradarbiavimą su Iranu ir Saudo Arabija. Be to, negalėdama prasiskverbti į tuos regionus, kuriuose dominuoja Vakarų kompanijos, Kinija plėtoja savo įtaką tuose regionuose, kur sulaukia mažai pasipriešinimo, ir ten, kur Vakarų dėmesys yra susilpnėjęs – Afrikoje ir Lotynų Amerikoje.¹⁵⁰

Kinijoje kaupiamos strateginės naftos atsargos, kurios leistų išverti politines ir karines krizes. Kinija ieško galimybių diversifikuoti naftos išteklių šaltinius:

- Perspektyviausiu partneriu yra laikoma Rusija, kuri atvira investicijoms į Sibiro ir Tolimųjų rytų išteklių tyrinėjimą bei gavybą. Rusijos politinė valdžia palankiai žiūri į Kinijos planus investuoti į Rusijos energetikos objektus.

- Bendradarbiavimas su Pietryčių Azijos šalimis, tradiciniais partneriais, – Indonezija, Malaizija.

- Bendradarbiavimas su Afrikos šalimis, kurios artimiausiu metu gali sparčiai didinti naftos gavybos tempą.

¹⁴⁵ Sutter R., „Why Does China Matter?“, *The Washington Quarterly* 27, 1, 2003, p. 75–89.

¹⁴⁶ „How Asean can hold its own against China“, *The Straits Time*, <http://straitstimes.asia1.com.sg/home/0,1869,,00.html>

¹⁴⁷ Blank S., „Toward a New U.S. Strategy in Asia“, <http://www.carlisle.army.mil/ssi/about/2004/feb/feboped.pdf>

¹⁴⁸ The US and Singapore establish new strategic defense and security ties, *Radio Singapore International* 22 October, 2003.

¹⁴⁹ „China is slowly starting to tackle its huge pollution problems“, *The Economist*, http://www.economist.com/business/displayStory.cfm?story_id=3104453, 2005 06 23.

¹⁵⁰ Statkus N., Motieka E., *Globalios ir Baltijos valstybių geopolitinės situacijos pokyčiai, Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos Karo Akademija, 2004, p. 9–53.

Su ekonominiu augimu ir augančiu energijos išteklių poreikiu yra glaudžiai susijusios aplinkosaugos problemos. Kinijos vandens atsargos yra vienos mažiausių pasaulyje, dauguma jų sukoncentruota pietuose, todėl šiaurė ir vakarai jaučia nuolatinį vandens stygių. Ne geresnė oro užterštumo padėtis. Pagal Pasaulio banko duomenis, Kinijoje yra 16 iš 20 pasaulio labiausiai užterštų miestų. Apytikriais skaičiavimais, 300 000 žmonių per metus miršta pirma laiko nuo respiratorinių susirgimų.

Dėl ariamų žemių erozijos ir dykumų plėtros 2000 m. Pekine buvo užfiksuota 11 smėlio audrų. Dalinis miško išskirtimo draudimas ir visuotinės apželdinimo akcijos nors ir pristabdė Kinijos miškų išskirtimą, tačiau ganyklų ir ariamų žemių apimtis vis dar mažėja. Dar viena Kinijos vidaus problema yra vis didėjantys jo regionų ekonominiai skirtumai. Kinijos ekonominių reformų metu šalies pajūrio regionai sustiprino savo pranašumą. Mažiau išvystytos ir autonominės vakarų Kinijos sritys šito padaryti nesugebėjo. Dėl mažų gyventojų pajamų čia yra ribota paklausa, natūralu, jog tai nestimuliuoja pasiūlos ir, atitinkamai, gamybos plėtros, milžiniškas gyventojų skaičius lemia apgyvenimo erdvės stoką (dėl sudėtingų geografinių sąlygų mažiau negu pusė Kinijos teritorijos yra neapgyvendinta)¹⁵¹.

Padėtis šiaurės–vakarų provincijose, besiribojančiose su Kazachstanu, Kirgizija bei Tadžikija, sudaro rimtą etnopolitinę problemą. Čia nepamiršta ne tik apie ilgaamžę kovą su kinų ekspansija, bet ir apie 5 dešimtmečio sukilimą, kai buvo išžudyta nemažai kinų kilmės gyventojų ir paskelbta nepriklausoma respublika. Kinijos Vyriausybė, remdamasi kariuomene bei represiniu aparatu, yra pasiryžusi slopinti nacionalistinius ir separatistinius uigurų bei tibetiečių judėjimus.

Tad ilguoju laikotarpiu Kinijos imperijos ateitis, kaip ir ES ar Rusijos imperinės ambicijos priklauso nuo to, ar ji sugebės išspręsti savo vidaus problemas ir suburti (bei išlaikyti) satelitinių (periferinių) valstybių bloką (savotišką savo buferinę zoną). Tokio bloko sukūrimas būtų palankus Kinijos „taikaus iškilimo“ koncepcijai įgyvendinti. Kurdama išimtinės įtakos bloką Kinija sumažintų kitų galių, o svarbiausia – JAV bei Rusijos strateginį pranašumą.

4. Mažųjų valstybių galimybės imperinėje struktūroje

Kaip aiškėja iš pateiktos imperiografinės analizės, pasaulio didžiosios valstybės JAV, Rusija, Kinija evoliucionuoja neoklasikinių imperinių struktūrų susikūrimo link. Europoje vyksta ES, kaip postmodernios imperijos, formavimosi procesai. Natūraliai kyla klausimai dėl šių procesų poveikio mažųjų valstybių (įskaitant Lietuvą) užsienio politikai ir eventualių jų tarptautinio veikimo galimybių.

Mažųjų valstybių apibrėžimas akademinėje literatūroje nėra visuotinai priimtas ir priklauso nuo kiekvieno tyrėjo pasirinktų kriterijų. Egzistuoja du požiū-

¹⁵¹ Михеев В., „Китай меняет стратегию“, Московский Центр Карнеги, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/media/71570.htm>, 2004 12 23.

riai apibūdinant mažąsias valstybes ir atitinkamai – dvi apibrėžimų grupės: *kiekybiniais* parametrais paremti ir *santykių* charakteristikomis grįsti apibrėžimai.

Kiekybiniai apibrėžimai išvardija išmatuojamus valstybių bruožus, tokius kaip teritorija, gyventojai, BVP dydis, ir nustato įvairias šių kriterijų vertes, pagal kurias valstybė gali būti apibūdinama kaip mažoji. Santykiniai apibrėžimai remiasi valstybių tarpusavio santykių rezultatais bei ideaciniais veiksniais (tapatybės ir pan.). Mažosios valstybės pagal šiuos apibrėžimus yra tos valstybės, kurių politika nesavarankiška ir yra didesnių valstybių įtakoje (globoje). Akivaizdu, abiejų grupių apibrėžimai naudoja valstybių galią kaip esminį kriterijų skirstant valstybes į mažąsias ir didžiąsias, tik pirmosios grupės apibrėžimai vertina valstybių santykinę galią, o antrosios – struktūrinę¹⁵². Autorių manymu, abiejų rūšių galia yra svarbi apibūdinant valstybių statusą tarptautinėje sistemoje – svarbu ir kaip pati valstybė save vertina, ir kaip ją vertina kiti sistemos subjektai bei valstybės materialūs galios parametrai.

Tačiau straipsnio tikslui pasiekti yra svarbu konstatuoti, kad mažųjų valstybių, kaip bebūtų jos apibrėžiamos, egzistencija priklauso ir prasingumą įgyja tik didžiųjų valstybių interesų kontekste¹⁵³. Mažosios valstybės daugiapolėje ar dvipolėje tarptautinių santykių sistemose gali atlikti daug naudingų funkcijų: gali būti buferinėmis valstybėmis, barjerais, placdarmais, geopolitinėmis sąsajomis, išteklių turtingomis periferijomis, diplomatiniais tarpininkais ir t. t.¹⁵⁴ Šiame straipsnyje nagrinėjamos problematikos kontekste yra svarbu iširti ir istoriškai palyginti mažųjų valstybių vaidmenis griežtai hierarchinėse (imperinėse) tarptautinių santykių sistemos struktūrose.

4.1. Mažųjų valstybių santykių su imperijomis istorinių lyginamųjų studijų išvalgos

Mažųjų valstybių veikimas tarptautinėje arenoje, kartais gana sėkmingas, nėra unikalus ar atsitiktinis reiškinys tarptautinių santykių istorijoje. Helėnų ir Vakarų civilizacijų raida, visam pasauliui davusi suverenumo principą (teisę valdyti save), žymi ypatingą šio civilizacinio arealo reikšmę mažosioms valstybėms. Nuo XV a. Vakarų civilizacijoje veikiančiai valstybių sistemai tampant universalia tarptautine sistema, peržengiančia civilizacines perskyras, ją palaikančios ir evoliucionuojančios sąveikos taisyklės tapo visuotinėmis. Būtent pastarųjų taisyklių veikimo rezultato dėka tarptautinių santykių teoretikai kalba apie mažųjų valstybių eros pradžią po Šaltojo karo pabaigos.¹⁵⁵

¹⁵² Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai*, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2003, p. 84–87.

¹⁵³ „Background notes on the notion of weak state as employed in International Relations Studies“, Central European University: Notes made in preparation of the Florence Blue Bird Overcoming State Weakness: An Agenda for State Reform in Eastern Europe Conference., <http://www.ceu.hu/cps/bluebird/pap/aligica3.pdf>, 2005 01 15.

¹⁵⁴ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., (note 73) p. 15–16.

¹⁵⁵ Henrikson A. K., „A Comming „Magnesian„Age? Small States, the Global System, and the International Community“, *Geopolitics* 6, 3, 2001, p. 49–86.

Ikimoderniuoju laikotarpiu dėl galios ir dominavimo tarptautinėje sistemoje konkuravo skirtingos žemyninės ir jūrinės imperijos. Nors fundamentalūs bendrieji imperijų interesai tiek žemyninių, tiek jūrinių imperijų sutapo*, jų geopolitiniai interesai buvo diametraliai skirtingi, todėl atitinkamai skyrėsi ir jų užsienio politikos strategijos. Permanentinis žemyninių ir jūrinių imperijų iškilimo ir žlugimo procesas rodo kiekvienos imperijos galios sklaidos ribas – nė viena imperija nepajėgė pajungti savo politinei kontrolei visų civilizacinių centrų. Žemyninių ir jūrinių imperijų galios sklaida buvo grindžiama vis naujų teritorijų absorbavimu – skyrėsi tik jų kontrolės užtikrinimo specifika. Žemyninėms imperijoms gyvybiškai svarbu buvo turėti gerai išvystytas sausumos komunikacines linijas, kurių pagalba įmanoma išlaikyti valdomų teritorijų politinę kontrolę ir efektyviai gintis (pulti) nuo kitų agresyvių politinių centrų. Jūrinėms imperijoms savo ruožtu jūrinės komunikacijos atsparos taškų (sąsiaurių, iškyšulių, salų, pakrančių) kontrolė užtikrino greitą priėjimą prie išsklaidytų teritorijų, jūros kelių, prekybinių srautų kontrolės ir spaudimo iš jūros galimybę.

Istoriškai mažųjų valstybių galimybės veikti žemyninių imperijų interesų lauke priklausė nuo trijų veiksnių: *pirma*, mažosios valstybės lokacijos (geostrategiškai reikšminga (nereikšminga); gamtinių sąlygų požiūriu prieinama (neprieinama); *antra*, imperinių centrų gebos projektuoti galią į periferiją ir už periferijos (mažosios valstybės ir imperinių centrų atstumo veiksnys); *trečia*, mažosios valstybės potencialo kvestionuoti imperinių centrų galią**.

Atsižvelgiant į šių veiksnių išsidėstymą, yra skiriami trys mažųjų valstybių „veikimo“, modeliai žemyninių imperijų užsienio politikos strategijoje:

- *Buferio*, kai mažosios valstybės atskiria imperijų įtakos sferas, tokių valstybių funkcionavimas iš esmės atspindi skirtingų imperinių centrų galios pusiausvyrą geostategiškai svarbioje lokacijoje ir kai nė vienas iš imperinių centrų nesiryžta pakeisti galios pusiausvyros (*status quo*).

- *Barjero*, kai vienas imperinės galios centras siekia apsiginti nuo kito galios centro plėtros ir tam tikrai mažajai valstybei skiria barjero vaidmenį (pvz., Prancūzijos politika Belgijos atžvilgiu, jai siekiant apsiginti nuo kylančios Vokietijos imperijos XIX a.–XX a.).

- *Placdarmo*, kai mažoji valstybė yra geostategiškai svarbioje vietoje (kurioje paprastai koncentruojasi ir įvairios komunikacijos). Imperiniai centrai tokių teritorijų kontrolę laiko gyvybiškai svarbia, tačiau dėl didelės grėsmės kitiems imperiniams centrams paprastai susitariama dėl formaliai nepriklausomos valstybės statuso (pvz., Monferato ir Mantujos kunigaikštystės Trisdešimties metų kare).

Mažosios valstybės jūrinių imperijų užsienio politikos strategijoje vaidina kiek kitokius vaidmenis nei žemyninėse imperijose. Jos atlieka šias funkcijas:

- *Placdarmo*: per mažąsias valstybes, paprastai lokalizuotas salose ir pa-

* Imperijų bendrieji interesai: užkirsti kelią stipriems konkurenciniams galios centrums atsirasti imperijų periferinėse erdvėse; apsaugoti imperijas nuo kvestionuojančių jų galią kitų imperinių centrų; turėti geras išėities pozicijas siekiant dominuoti tarptautinėje sistemoje ir suvaržant kitus galios centrus; užsitikrinti ekonominės galios akumuliaciją.

** Mažosios valstybės, įsikūrusios prekybinių srautų kryžkelėse, kartais tapdavo juos valdančiais centrais (geopolitiniais centrais). Siekdamas apginti savo ekonominę augimą, tokios valstybės stiprindavo ir karinę galią.

krantės teritorijose, jūrinės imperijos gali skleisti karinę galią žemyne, trukdyti prekybiniams žemyninių imperijų ryšiams jūrų keliais.

- *Geopolitinės sąsajos*: mažoji valstybė gali būti svarbus jūrinės imperijos prekybinių srautų ir jūros kelių susikirtimo mazgas (pvz., D. Britanijos atveju Portugalija).

- *Barjero*: panašias kaip ir žemyninėms imperijoms.

Pateiktuose mažųjų valstybių veikimo modeliuose atspindi „statinis“, jų vaidmuo žemyninių ir jūrinių imperijų užsienio politikos strategijose. Istorinės dinamikos analizė vertina taip pat imperijų įtakos stiprinimo (silpnėjimo) veiksnį, imperinio centro sąveikas su mažosiomis valstybėmis ypatybes bei mažųjų valstybių įtakos pačiam centrui, jų autonomijos imperinėje tarptautinių santykių struktūroje laipsnį.¹⁵⁶

Mažosios valstybės, įtampos laipsniui tarptautinėje sistemoje kylant (nepriklausomai nuo to, ar hegemoninė galia silpsta, ar stiprėja), yra gerokai suvaržomos sistemos hegemono: dominuojant žemyninei imperijai, jos gali būti įjungiamos į imperinę sistemą ir tapti imperine provincija; dominuojant jūrinei imperijai, mažosios valstybės yra aktyviai įtraukiamos į įtampą sukėlusią veiksmų (pvz., konkuruojančių imperinių galios centrų) pašalinimą. Esant mažam sistemos įtampos laipsniui (nėra rimtų iššūkių hegemonui), mažosioms valstybėms suteikiama didesnė veiksmų laisvė – joms leidžiama netgi konfliktuoti su hegemonu (pvz., Portugalija dėl kolonijų Afrikoje varžėsi su Didžiąja Britanija XIX a. pabaigoje; Panama dėl intereso savarankiškai valdyti kanalą konfliktavo su JAV). Tačiau, jei įtampa sistemoje kyli, mažosios valstybės sugražinamos į stipresnės kontrolės tinklą.

Apibendrinant istorinių lyginamųjų mažųjų valstybių vaidmenų imperinėse tarptautinių santykių struktūrose studijų rezultatus galima pažymėti, kad:

- *pirma*, mažosios valstybės griežtai hierarchinėje (imperinėje) tarptautinių santykių struktūroje išlieka, jei jos yra pakankamai toli nuo imperinių centrų ir yra geostrategiškai svarbios;

- *antra*, mažosios valstybės žemyninių imperijų dominuojamose tarptautinėse sistemose dažniau atlieka tris pagrindinius vaidmenis – buferio, barjero ir placdarmo;

- *trečia*, mažosios valstybės jūrinių imperijų dominuojamose tarptautinėse sistemose dažniau atlieka placdarmo ir geopolitinės sąsajos (komunikacijų mazgo apsaugos) vaidmenis.

4.2. Lietuvos galimybės

Minėtuose imperinėse pasaulėtvarkos scenarijuose Lietuvos galimybės lems dvi aplinkybės.

¹⁵⁶ Mažosios valstybės veikimo modelis, grindžiamas autonomijos ir įtakos distinkcija, yra išplėtotas L. Goetschelo, plačiau žr.: Goetschel L., „Small states and the Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the EU: A Comparative Analysis“, *NFP 42 Working Paper 14*, 2000, <http://www.snf.ch/NFP/nfp42/Working/WP14GoetschelPDF.pdf>, 2004 12 10.

Pirmoji – tai didžiųjų valstybių apsisprendimas dėl Lietuvos, kaip geostateginių zonų sandūroje esančios valstybės, tariamų funkcijų. Geostrategiškai Lietuva, kaip ir kitos Baltijos valstybės, yra diskontinentinės geostrateginės zonos paribyje. Tai iš principo apibrėžia konkrečių funkcijų gamą: jūrinių valstybių barjeru arba placdarmu prieš heartlando valstybes; heartlando valstybių barjeru arba placdarmu jūrinių valstybių atžvilgiu.

Antroji – pačios Lietuvos apsisprendimas dėl didžiųjų valstybių geopolitiniuose koduose numatomų jai funkcijų. Šiuo metu dėl savo politinės iniciatyvos ir civilizacinės priklausomybės Lietuva orientuojasi į jūrines valstybes¹⁵⁷. Orientacija grindžiama istorine patirtimi ir realistine paradigma grindžiama nuostata, kad Rusijos politinę ir karinę galią regione gali atsverti tik JAV užtikrindama Lietuvos subjektyvumą. Tai kelia įtampą tiek su Rusija, tiek su ES branduolio valstybėmis, bandančiomis panaudoti Rusiją įgyjant strateginę nepriklausomybę nuo JAV.

Jeigu svarbiausi pasaulio galios poliai evoliucionuoja imperijų link, neabejotinai prieš Lietuvą gana greitai iškilis būtinybė permąstyti jos pasirinkimo pasekmes. Iš esmės pasirinkimų skaičius yra apibrėžtas: tęsti orientaciją į JAV, prisišlieti prie ES kontinentinio branduolio, pelnytis iš Rusijos įtakos stiprinimo. Kiekvienas iš jų kelia skirtingas grėsmių ir galimybių koreliacijas trumpalaikėje bei ilgalaikėje perspektyvoje*.

Orientacija į JAV. Kalbant apie trumpalaikes grėsmes, visų pirma paminėtini tie kaštai, kurių pareikalaus JAV globalios demokratizacijos imperinis projektas: finansiniai ir žmogiškieji resursai amerikiečių inicijuotoms taikos palaikymo, įtvirtinimo bei demokratijos kūrimo operacijoms. Tai galėtų mažinti Lietuvos galimybes užtikrinti sklandžią socialinę–ekonominę raidą, kelti įtampas vidaus politikoje. Situaciją aštrintų Rusijos bandymai pasinaudoti šalies vidiniais sunkumais, taip pat ES branduolinio valstybių diplomatinis spaudimas dėl prisijungimo prie eurozonos, europinių projektų vilkinimas, lėšų iš struktūrinių fondų mažinimas ir t. t. Ilgalaikėje perspektyvoje Lietuvos, kaip ir kitų analogišką orientaciją tęsiančių valstybių, klientelistinis statusas stiprės. Net daugiašalės institucijos, patekusios išimtinai JAV kontrolei, nefunkcionuos pagal paskirtį, neužtikrindamos politinio subjektiškumo ir dar daugiau – atverdamos kelius įtakos sferų mainams.

Kita vertus, Lietuvos galimybės orientuojantis į JAV ryškėja jau dabar. Nors ir sunkiai, tačiau pavyksta įveikti įtampą su Rusija ir ES branduolio valstybėmis. Lietuva sulaukia paramos formuojant NATO ir ES Rytų atžvilgiu (RF Kaliningrado sritis, Baltarusija, Moldova, Pietų Kaukazas). Kitaip tariant, Lietuva vertinama kaip efektyvi demokratizacijos projektų vykdytoja, realiai pretenduojanti į išskirtinumą regione. Ilgalaikėje perspektyvoje įgauta patirtis ir sukurtas žmogiškasis potencialas leistų Lietuvai išsikvoti Rytų Europos ir Šiaurės Rusijos ekspertės ir diplomatinės tarpininkės (JAV įtakos plėtros placdarms) vaidmenį, transformuotiną į Rusijos imperinės reintegracijos barjero rolę.

¹⁵⁷ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., (note 73) p. 80.

* Grėsmės ir nauda vertinamos bendrųjų nacionalinių interesų požiūriu: politinė autonomija, teritorinis integralumas, turtinė piliečių gerovė.

JAV planų, skirtų stiprinti transatlantinį bendradarbiavimą (pavyzdžiui, transatlantinės laisvos prekybos zonos sukūrimas, transatlantinė viršūnių taryba ir pan.), įgyvendinimas leistų tikėtis Lietuvai tiek ekonominės naudos, tiek politinių dividendų.

Reziumuojant galima teigti, jog šio pasirinkimo ilgalaikė nauda turėtų atsverti grėsmes ir jų kaštus.

Prisišliejimas prie Europos kontinentinių valstybių. Šios strategijos trumpalaikės grėsmės mažesnės, tačiau abejonių kyla dėl ilgalaikės naudos. Visavertis Lietuvos išsijungimas į veikiančius ES mechanizmus, euro įvedimas ir t. t. turėtų lemti socialinę stabilizaciją ir ūkio plėtrą, nors ir, tikėtina, politinės autonomijos mažėjimo kaina. Jeigu Lietuvai pavyktų išsijungti į ES ekonominį branduolį bei vykdyti didžiosioms ES valstybėms naudingas ekonomines ar politines funkcijas, Lietuva taptų saugi, „auksinė“ ES provincija. Kita vertus, prisišliejimas prie ES branduolio būtų vienas iš veiksnių, stiprinančių ES federalizaciją, t. y. jos virtimą visaverčiu geopolitiniu subjektu, kuriame iširtų valstybių autonomiškumas. Atgaudama strateginę nepriklausomybę, ES gali būti priversta leisti į įtakos sferą mainus su Rusija. Ypač tai būtų juntama „išlaisvintuose“ nuo imperinės JAV įtakos ES rytiniuose pakraščiuose, kuriuose imtų dominuoti Rusija.

Tokių įvykių scenarijaus metmenis pastebimi ir dabartinėje situacijoje. ES branduolio valstybės kartais gana atlaidžiai žiūri į Rusijos pastangas stiprinti Lietuvos priklausomybę, pavyzdžiui, energetinę, o kai kada demonstryviai pabrėžti jos išliekantį buvimą Rusijos įtakos sferoje. Savo veiksmus Rusija motyvuoja tiek trumpalaikę (socialinę stabilizaciją, ryšių transporto ir energetikos, žemės ūkio sektorių plėtrą), tiek ilgalaikę ekonominę naudą, kultūriniu bendrumu ir svarbia Lietuvos geopolitine funkcija, „artinant“ Rusiją prie Europos. Tokios motyvacijos potekstė – paversti Lietuvą „įtakos agentu“ Vakarų transatlantinėse ir europinėse institucijose, stiprinti bendrą kultūrinę (kalbinę) priklausomybę. Nekyla abejonių, jog ilgai tokios projekcijos įgyvendinimas paverstų Lietuvą renovuotos rusiškosios imperijos placdarmu Europoje.

Vietoje išvadų

Akivaizdu, jog Lietuvos galimybių projekcija remiasi pragmatine kaštų ir naudos analize. Ji padeda išvysti pasirinkimų spektrą. Tačiau vien ši analizė negali būti apsisprendimo pagrindu. Pirmiausia dėl to, kad išvelgtos vadamosios imperinės tendencijos tarptautinėje sistemoje stokoja apibrėžtumo. Regis, nekyla klausimų tik dėl trečiojo – rusiškojo – pasirinkimo. Bet net ir šiuo atveju pragmatinė stabilumo pagunda gali būti stipresnė nei didesnę laisvę, bet kartu ir riziką suponuojantys kiti du pasirinkimai. Kitaip tariant, tolimesnė šių klausimų politologinė analizė yra bejėgė, kadangi pasirinkimą galų gale nulems Lietuvos politinėje bendruomenėje vyraujančios vertybės.

Žinoma, vien Lietuvos apsisprendimas dėl vienos ar kitos užsienio politikos strategijos neturės lemiamos įtakos jos tarptautinei padėčiai. Globalių geopolitinių procesų kontekstas yra ypač svarbus. Stiprėjančios imperizacijos ten-

dencijos tarptautiniuose santykiuose neturėtų vien tik bauginti ar juo labiau būti ignoruojamos. Imperizacijos tendencijos šiuo atveju žymi pastangas minimalizuoti globalios sumaišties galimybę, stiprinant pasaulinių procesų valdymą. Jeigu šis procesas stiprės, mažųjų valstybių išlikimo pagrindu taps jų sugebėjimas atrasti specializuotas nišas (pvz., „nepavykusių“ valstybių teritorijų administravimas, rinkos ekonomikos mechanizmų bei demokratinių institucijų kūrimas ir t. t.) imperinėje tarptautinėje aplinkoje.

Konkrečiu Lietuvos atveju būtina identifikuoti globalaus valdymo poreikius ir kurti atitinkančius pajėgumus tiems poreikiams realizuoti. Pragmatinė kaštų ir naudos analizė rodytų, jog ilgalaikėje perspektyvoje JAV puoselėjamas globalaus valdymo (imperinis) projektas yra pranašesnis ir teikiantis Lietuvai daugiau galimybių. Be kita ko, tai reikštų rimtą G. Beresnevičiaus idėjos reviziją – imperiją „daryti“ mes jau pakviesti.